

ЯРОСЛАВ ГЕРУС СНАЙПЕР

і інші оповідання

В-ВФ Н.Б.

ПРИСВЯЧУЮ
МОЄМУ
ВНУКОВІ
ЛЕСЕВІ ГЕРУСОВІ

А В Т О Р

ЯРОСЛАВ ГЕРУС

ПРИГОДА СНАЙПЕРА

О П О В І Д А Н Н Я

<>

diasporiana.org.ua

Нью-Йорк

«НАША БАТЬКІВЩИНА»

1 9 6 8

Друковано 500 приміроків

NASHA BATKIWSCHYNA 133 E. 4th Street, New York

Пригода снайпера

Небо і гори у хмарах, а долом — усе в дощі. Всього два тижні вакацій, а тут уже третій день — лле і лле...

Сиджу сам один у кімнаті. Книжки й газети вже набридли. Цигарки і пиво теж не смакують. Картини на стінах нецікаві.

Але, ось там, над фотелем, — рушниця. Давній, бойовий друг. Двадцять років пролежала у „бавера”, в Австрії. Минулого року був я на вакаціях в Європі. Віднайшов „бавера” і, нарешті, з’єднався з нею, з тією колишньою своєю невідлучною товаришкою. Колись, у ті гарячі післявоєнні часи, годі було возити її з собою. Але, нарешті, з’єднались, і вже не розлучимось. Знайомі, що приходять у мою хату, думають, що це мисливська фузія. Бо далековидний приціл на ній... Але я не є мисливець. Ніколи ним не був і не хочу бути...

Дивлюсь на неї, на цю свою подругу. І... раптом пощезали десь хмари, ущух дощ, і ясне, рідне сонце України засяло перед моїми очима...

І помандрували думки стежками минулого...

Броди... Незабутня, величня баталія... Сумна велич, але велич...

Займав я тоді доволі особлива становище. Я був „шарфшіцером”, або, як хтось хоче, „снайпером”. Обидві ці назви неукраїнські. І це, може, й добре, що воно так. Може, й добре, що наша мова не знає слова на означення того жорстокого, вирафінованого способу вбивання людей, що його винайшли наші „високоцивілізовані” сусіди.

Отже, я був снайпером. Спершу нас було двоє. Нашим завданням було охороняти важливий мостовий причілок. Але через деякий час ми мусіли здати наші позиції. Під час відступу, мого товариша поранено, і я зостався сам, чекаючи нового відрядження. На той час команда нашого фронтового відтинку визначила мені закриті деревами та кущами місце на одному пагорбку, звідкіля я мав розглядати ворожу бойову лінію і, зав-

важивши щось підозріле, стріляти в усе, що ворушилось. Хто користувався колинебудь снайперівською рушницею, той знає, яке це жахливе оружжя! Коли хтось вміє гарзд ним орудувати, не може схибити! Далековидний приціл цієї споруди такий докладний, такий акуратний, що, угледівши свою жертву, можна з міліметровою докладністю поцілити в кожну частину її тіла, яка є в полі бачення далековида. А я, ніде правди діти, тією, своєю рушницею таки добре вмів орудувати. Декілька відзначень на моїй парадній уніформі найкраще про це говорили. Тоді я ними гордився... Тепер ненавиджу всяке мисливство.

Моя служба тривала зранку до вечора. Їжу приносили мені. Але на ніч я йшов спати до бункру. Коли на фронті було особливо спокійно, тоді я часом ще й перед вечором закінчував свою службу.

Тому, що на тому своєму становищі був я сам один, єдиною моєю розвагою у довгі години, коли на фронтових лініях нічого особливого не діялось, було слухання ворожих і наших гучномовців, що щодякий час перегукувалися між собою. Більшовики говорили, в загальному, нецікаво. Стереотипні, наче з платівки накручені, оклепані фрази: що немає нам змислу далі воювати, що війна для нас уже сяк, чи так програна, що час уже покінчити нам за мармеляду німцям вислуговуватися, і т. д., і т. д. Зате відповіді з нашого боку інтересні були. Часами таки дуже інтересні вони бували! Що там уже більшовикам не попадалося!.. І Йоськові-Сталінові, і азіятові-Ленінові, і ворошилам, і молотовилам, і всім, усім більшим та меншим трудовим вождям та їхнім прихвостням! І про лист Запорозжців султанові Мухамедові говорилось теж...

Аж одного дня ворожий гучномовець замовк. Чи щось там в апаратурі попсувалось, чи пропагандистові щось приключилось, — не знаю. Знаю тільки, що дуже вкучно було мені тоді сидіти на тій моїй самотній стійці.

Щоб відігнати лудьгу, я з більшим, аніж звичайно, зосередженням розглядав не тільки ворожу фронтову лінію, але й увесь терен поза нею. І, нараз, коли я отак ширяв оком по тих просторах, покмітив, що в одному

місці щось ворухнулось. У мене був звичай ніколи не стріляти, не перевіривши вперед гаразд своєї цілі. Кожен постріл на фронті це, до певної міри, зрада власного становища. З того приводу я був дуже ощадний на пальбу. Отже, поки стріляти, я зосередив усю свою увагу на підозріле місце. Там був якийсь зарослий травою рівчак. І, власне, у тому рівчаківі щось ворухнулось... Але, що?.. Звір, чи людина?..

Крізь скла далековичу я бачив докладно, як на долоні, кожен камінчик, кожне стебельце трави. Проминули хвилина, дві... Раптом з-поміж трави виринула голова, а зараз же за нею друга, протилежна до голови, частина людського тулуба. У „брюках”, з протигазовою коробкою збоку.

Я був готовий до пострілу і міг, очевидно, в кожній хвилині попасти, чи то в голову, чи в оту другу частину тіла того, що там ворухився. Але чомусь того не робив. Чому?.. Просто з цікавості! Мені прямо не поміщалося в голові, що хтось може так по-дурному повзти! Отакими вертикально-хвилястими рухами. Таж кожен, навіть найбільший вояцький „селепко” кожної армії вже під час вишколу знає, що повзти треба поземними рухами так, як це роблять гадюки! А той ідіот ліз, рачкував, як дитина, що вчиться ходити.

І мені раптом забажалося побачити обличчя того військового **анальфабета**.

Я знав, куди він прямує. Недалеко попереду нього був бункер. Ще три дні тому стояли там наші „вермахтівці”. Сьогодні сипались звідтіль на нас серії ваньчиного „максима”.

Через хвилину знову виринула голова і зараз же ота друга частина тіла...

Я мусів сміятися...

При третьому, чи четвертому такому маневрі я, нарешті, побачив частину обличчя того, що ліз. Не міг йому добре приглянутись, бо тінь, що падала від шолома, прислонювала вид. Знаю тільки, що те його обличчя дуже молодецьке було.

Підбадьорений добрими вислідами своїх дотеперішніх рухів, „бравий боець” почав вести себе чим-раз віль-

ніше. Отак дорачкував він до доволі великого куша верболозу. Думаючи, мабуть, що той кущ цілковито захищає його перед оком „врага”, боець підплигнув вище і, о, горенько!.. Його шолом повис на гілці!..

Я таки вголос зареготав!

Але, що це?.. З-під шолома розсипалось йому на плечі та скроні золотисте волосся!..

Отже, це була дівчина!.. Дурненьке, молоде створіння! Замість дома, при матері сидіти, в таке пекло попала! Навіть не подбала про те, щоб шолом до підборіддя припоясати.

Схопивши з гілки схорону своєї голови, дівчина припала ницьма до землі, і впродовж декількох хвилин не було її видно. Пізніше вела себе вже дещо обережніше. Пригода з шоломом нагнала їй, бачилось, страху. Але, не зважаючи на свю її обережність, я все таки міг ще декілька разів досягти її кулею своєї „снайперівки”. Але, хто ж стріляв би в голівку з такими чудовими кучерями?..

А через годину, а, може, й ще раніше, промовив ворожий гучномовець. Та тільки вже не так, як попереду, басковим тембром голосу, а м'яким, матовим меццо-сопраном...

Голос був молодечий, свіжий. Часом звучав подитячому.

І перед моїми очима якимось мимохіть виринуло обличчя тієї дівчини, що я її недавно розглядав крізь скла моєї рушниці. Те обличчя теж дуже молоденьке було.

Так, я був того певен: це говорила вона!.. Той мій золотокудрий „боець”, що на фронтовій лінії рачкувати вчився...

Те, про що говорила, було, звичайно, нецікаве. Все таке саме, як і раніше бувало: стандартні трафарети про чудову родину та лютих ворогів-кровопійців. Але... голос!.. Той ніжний, м'який, шовковий голос... Слухалось його, ніби чарівної музики.

І відрадніше стало сидіти на самотній стійці...

А наступного дня побачив я свого „бійця” знову. Тільки тим разом уже не повзучого, а таки так, навстоячки. Знова була докраю необережна. Хоч узлісся, на

якому я її загледів, було дещо віддалене від фронтових позицій, проте для кулі не була це недосяжна віддаль. Уже не один „защитник родини” переконався в цьому.

Я, очевидно, не стріляв, а тільки приглядався. Сонце, схиляючись до заходу, присвічувало збоку, і я бачив її так виразно, наче б десь біля мене стояла. Хоч у грубій, вовняній одежі, була струнка, зграбна, з видимими, притаманними кожній справжній жінці, заокругленими формами. Між іншим, через оту прикметну кожній справжній жінці форму своїх грудей, вона мусіла мати незапнутий один гудзик своєї блюзи, яка, не на таке діло скроена, не могла тих форм помістити... Так, навіть таку дрібну деталь міг я бачити крізь чудові скла своєї рушничі.

Вечором того ж дня, після закінчення служби, я сидів, як звичайно, у своєму бункрі, коли знову заговорив ворожий гучномовець. Знову говорила вона. Вона, моя русява пропагандистка. Від учора, коли вперше почув її голос, я чогось називав її в своїх думках „своєю”... Мав, зрештою, для того деяке право. Сам же ж собі її найшов. Та, що з того... Таке невеличке, здавалось би, віддалення, а така недосяжна була вона для мене. Несила зблизитися, неможливо слова до неї промовити...

Але, раптом, прийшла до голови думка: чи справді таки ніякої можливості порозуміння немає?.. Таж недалеко, в сусідньому бункрі, була наша висильня. А там же ж свої хлопці, сердечні друзі! Чому ж тоді не промовити мені до неї?..

Через дві-три хвилині я був уже в нашій висильні. На моє щастя був там і наш командант. Вислухавши мене, він беззастережно погодився на те, щоб я говорив. Навіть був радий, що щось нове в програмі буде.

Стоячи перед мікрофоном, я відіждав поки вона закінчила свою агітку, а тоді, замість говорити, заспівав пісеньку: «Ой, ти, дівчино-чарівниченко, причарувала мое сердешко...» У мене був непоганий голос і той мій „номер”, казали пізніше наші хлопці, вийшов дуже добре.

Коли пролунали слова пісні, у ворожому гучномовцеві хтось двічі кахикнув. Були це жіночі кахикання. Але, не були вони такі, з потреби відкашельнути, тільки такі,

що заміщають якісь слова. Такі слова, що їх не хочеться, або неможливо сказати... Так, я це знав: це вона мені так кахикнула!.. І мені було від того дуже приємно... Це підбадьорило мене говорити далі.

Після короткої павзи, я сказав їй таке: «У вас, громадяночко, прегарний голос... І чудове волосся... Наче та наша золота пшениця, що в сонці купається... Тільки ота уніформа... Не на вас вона пошита... Треба б не один, а зо два-три гудзики на грудях незапнутими залишити... Щоб фігури не псувати... Але, що найважливіше, не треба робити з себе догідного прицілу для ворожого снайпера!.. Це було б, покищо, все... Говорив до вас ваш брат по крові Степан Григорович, за теперішньою професією, ворожий вам снайпер, що вже два дні оглядає вас крізь скла своєї рушниці, і що десятки разів міг вас застрілити... А, ще одне: цікаво, які у вас очі?.. Того таки не міг доглядіти. З кольору волосся оцінюючи, повинні б бути сині... І ваше імення теж дуже хотілось би знати... Бувайте здорові!»

Знову два кахикнення пролунали з ворожого гучномовця. Жіночі кахикнення.. Але, ніщо більше.

Може годину, може довше, ворожий гучномовець мовчав.

Повернувшись до свого бункра, я ліг, щоб трохи подрімати, коли знову почулося мовлення. Знову говорила вона. Але тепер почала інакше, ніж звичайно.

— Брати-українці! — говорила. — Ми знаємо, що ви хороші, чесні люди... Деякі з вас навіть дуже, дуже хороші...

Тут вона зробила коротку павзу. Опісля говорила далі:

— І скажіть, чи не шкода вас?.. Чи не шкода, щоб такі цінні люди, як ви, такому бандитові вислугувалися?..

Далі йшли вже старі, нецікаві, знані нам усім фрази. Але я їх слухав. Слухав ще з більшою насолодою, аніж найкращу музику. Так, не було сумніву, я був закоханий... До безтямю закоханий в оту більшовичку з золотим волоссям, з розстібнутим гудзиком на грудях... Так, той початок її мовлення був призначений для мене!

Хоч, ніби, говорила вона до всіх, проте ті слова про „дуже хороших людей” між нами, були призначені для мене. Тільки для мене! Я в цьому був цілком певний. І був дуже радий з того...

А тим часом, мовлення наближалося до кінця. З гучномовця лунали вже заклики, щоб переходити на другий бік та запевнення, що „родіна” все простить і приголубить своїх загублених дітей... Так воно завжди й закінчувалося.

Але цим разом і в закінченні було щось нове. Кінчаючи мовлення спікерка додала: „Говорила до вас Маруся Олександрівна”. А через хвилину пролунало з гучномовця ще одне, тільки одне-однісіньке слово: „Голубі!”

Я шалів із радощів і.. з одчаю...

А пізно ввечорі наспів наказ: завтра о десятій годині ранку маємо залишити наші позиції й перебрати від „вермахту” південно-західні оборонні становища.

Хлопці лаялись як босяки. Жоден порядний вояк не любить відступати. Але, найбільше сердитий був, здається, таки я. Чи побачу ще свою синьооку Марусю?..

А наступного дня вранці зчинилося пекло. Протягом ночі ворогові вдалося нас оточити, і він наступав, власне, з того боку, куди ми мали наказ відступати... Наші хлопці боролися, як леви. Вжито всіх родів зброї, яка була під рукою. Місцями приходило до рукопашних боїв... Ворог, розраховуючи на свою перевагу в людях, хотів однією хвилиною залити нас, змести з лиця землі. Але перерахувався. Після короткої, хоч і завзятої атаки, сила його наступу почала ослабати. Тоді ми кинулись у протинаступ. І це було нашим спасінням. Хоч знесилені, хоч утомлені й виснажені боем, ми рештками сил рвонулись вперед і прорвали вороже кільце!

Вирвавшись з оточення, я думав, що вже врятувався, коли раптом якийсь блиск засліпив мене, якась невидима сила кинула мною кудись і я знепритомнів...

Як довго пролежав я непритомний — не знаю. Тривало це, либонь, довго, бо коли розплющив очі, — сонце вже хилилося до заходу. Я не був ранений. Одна нога, правда, трохи боліла — це, мабуть, від удару, як

упав — та це дрібниця. Багато гірше було, що я не знав, де знаходжуся, де моя частина, куди мені йти до неї...

Довкола було тихо, тільки десь далеко бубоніли гармати. Десь високо вгорі гудів літак. Він знав свій шлях... А куди мені прямувати?.. Але з-поміж кущів — сонце. Отже, там, де сонце, — захід. — Туди, значить, треба було мені йти. Там десь були наші... Але, що було поміж нами? Тобто, між ними і мною?.. Що ховалося в тому лісі, в тих хащах, що довкола?..

З рушницею в руці, з гранатами за поясом, я почав обережно, крок за кроком, посуватися вперед. Туди, звідкіля крізь кущі прозирано сонце. Десь недалеко протікала якась річка. Я виразно чув дзюркіт води. Мені дуже хотілося пити і я попрямував туди. Аж раптом... Що це могло бути?.. Так, це був плюскіт. Але не такий, як його робить вода, б'ючись об каміння. Ні, це був виразний плюскіт від бовтання води! Хтось, значить, там був. Хтось бовтав ту воду... Але, хто,.. Якщо це звірина, тоді все гаразд. Але, коли це людина?.. Муравлі мені пройшли по спині. Мені конче треба було в'яснити це питання, від якого, може, залежало моє життя.

Обережно, навшпильки ступаючи, я почав хильцем підкрадатися до того місця, звідкіля було чутно той загадковий плюскіт.

Чим ближче до потоку, кущі густішали. Це було добре для підкрадання, але недобре для спостереження.

Через декілька хвилин замерхтіли переді мною поміж гіллям дрібні мінливі блиски. Так, це був той потік, до якого я прямував. Тепер треба було бути особливо обережним. Я лг на землю і почав підповзати. Виминувши декілька кущів, я побачив струм води, що в цьому місці утворювала доволі широке плесо. Плюскіт став цілком виразний. Але його причини я й далі не міг збагнути. Підсунувшись ще ближче, я побачив, що дзеркало води творило тут закрут, який з одного боку був прислонений кущами, що росли на протилежному березі. І, власне, звідтіля, з-під тих кущів, неслоь оте загадкове плюскотіння. Я підповз ще ближче. Виминув малий пагорбок і опинився на самому березі. Нараз мій погляд упав на кущ, що ріс оподалік, і... дриж пройшов по мо-

єму тілі. Там, під тим кущем, лежала чиясь одежа...

Я припав до землі, зосередивши всю свою увагу на той кущ, і деякий час не ворухився.

Довкола було тихо. Тільки там, поза тим закрутом потоку, далі плюскотіла вода.

Тепер уже все було для мене ясне: там хтось купався, а тут, на березі, лежала його одежа. Але, хто це? Ворог, чи приятель?..

Я підждав декілька хвилин, уважно прислухаючись до кожного звуку, до кожного шелесту. Переконавшись, що поблизу мене нікого немає, я ще раз розглянувся довкола і обережно, припинивши віддих, поповз до того куща, біля якого лежала одежа. Через декілька хвилин я був уже там. І знову муравлі промандрували мені по спині, коли побачив, що там було. Під кущем лежали: військова більшовицька блюза, штани, чоботи, шкіряний, заяложений пояс, а при поясі футляр з величезним наганом у ньому. Збоку, біля блюзи лежала спідня білизна і фурашка.

Отже, я мав уже відповідь на питання, що так хвилювало мене. У потоці купався більшовицький вояк!.. Був, правда, як виглядало, сам один, але це була для мене мала потіха. Десь недалеко мусіла ж бути і його частина, до якої він належав. Але де вона? Де та частина? По якому боці?.. Куди треба було мені прямувати, щоб не потрапити у ворожі китті?..

Але поки розв'язувати цю проблему, мені перш усього треба було негайно щезати звідсіль, з цього місця, щоб, чого доброго, не попастись на очі тому більшовикові, що був у воді, і в кожній хвилині міг сюди прийти.

Я вже хотів відповзати від берега, коли нараз плюскіт затих, а в кущах на протилежному березі щось зашелестіло.

Я скам'янів...

Вп'яливши зір у те місце, звідкіля нісся шелест, я не міг ворухнутись...

Нараз у крайньому кущі заколихалися гіляки, а поміж ними забіліло чиясь тіло. Так, це був він, власник цієї уніформи, що лежала біля мене!.. Він закінчив уже свою купіль і прямував тепер до своїх речей.

Тікати вже не було часу. Я встав із землі і, причаївшись за кущем, готовив багнета... Стріляти ж — було б божевільям! „Але, що буде, коли встигне крикнути?..” — сверлила мозок тривожна думка. — „Треба так справитись, щоб не встиг!..” — підказувала зухвало інша...

За весь той час я не відривав очей від куща, за яким ворушився більшовик. Ось він уже виходить з-поза нього... Але... що це?.. Та це ж жінка!..

Один погляд на її обличчя, і мене наче б окропом облило... Та це ж вона! Моя Маруся! Мся русява пропагандистка!..

Рій думок зашарудів мені в голові, а всі вони зводились до одного питання: що робити?! Не міг же ж я її вбивати. Але й про себе треба було дбати. Треба було якось рятуватися. Коли б вона, побачивши мене, наробила крику, — я пропав!

Але раптом блиснула мені спасенна думка: „Вона ж, — ота більшовичка, — могла мене врятувати . . .” Могла показати мені дорогу до моїх людей. Не з доброї волі, це очевидне, але я міг її до того примусити.

І в цій же хвилині зродивсь у мене готовий плян діяння. Щоб вона, побачивши мене, не кричала, мені треба було спрямувати її увагу в інший бік. Це не було важко зробити. Ще малим хлопцем, при забавах, навчився тієї штуки. Я підняв з землі камінь і кинув його поза потік у кущі, що були поза нею. Вислід був такий, як я й сподівався. Почувши шелест від падіння каменя, вона повернула голову туди і, затулюючись руками, почала боязко підступати до своїх речей. Ідучи отак крок за кроком позади себе, вона цілком не дивилась туди, куди йшла, це значить, на те місце, де я стояв. Уся її увага була зосереджена на протилежний беріг. Була певна, що хтось її звідтіль підглядає...

Присівши за кущем, я ждав поки вона вийде на беріг і стане біля мене... Через декілька хвилин це й сталося.

Все відбулося краще, аніж я сподівався. Коли вона, не зводячи очей з протилежного берега, простягла руку по свою білизну, я мигом прискочив до неї. Однією ру-

кою затулив їй рота, а другою, тією в якій тримав багнета, оповив її стан... Вона запрочалась як риба, коли її з води витягнуть. Хотіла кричати, але затулений рот не дозволив. Вона біла мене кулаками, куди попало, але, вдарившись декілька разів об залізя, що було понавішуване на моєму поясі, перестала це робити. Тільки її груди безперервно то піднімались, то опадали, як у змагуна, що тількищо добіг до мети.

Я відчекав хвилину, поки її перший переляк проминув, а тоді, нахилившись до неї — вона була на півголови нижча за мене — сказав:

— Ви не лякайтесь. Вам нічого поганого не станеться, якщо робитимете те, що вам накажу!.. Я відбився від своєї частини. Сьогодні вранці під час бою мене приголомшила граната, і я залишився тут. Ви мусите провести мене до німецьких становищ. Я вас зараз звільню. Тільки не пробуйте кричати. У мене в руці багнет... Мені було б дуже боляче колоти ним ваше, таке чудове, тіло... Тікати, думаю, не будете. Голій жінці навіть між своїми незручно було б показуватись...

Коли я звільнив її зо своїх неромантичних обіймів, вона, глянувши на мене поглядом дикої кішки, що її зловлено в тенети, миттю присіла на зап'ятках до землі. Стиснувши до купи коліна, прилягла до них грудьми так, що я міг бачити тільки її плечі.

Забезпечившись отак перед моїм поглядом, вона знову сгнула рукою по свою білизну.

— О, пробачте! — сказав я, відсуваючи набік блюзу, що її вона хотіла саме взяти. — Ваша нагота є покищо єдиною для мене гарантією, що ви не втечете!..

Вона з іще більшою злістю глянула на мене і процідила крізь зуби:

— Грубіян!

Отаке було перше слово, що його я почув безпосередньо з її уст. І це слово заважило на цілому ході подій, що в дальшому відбувалися. Коли б не воно, не оте слово, я, може, був би признався їй, що я є власне той снайпер, що мав її на прицілі своєї рушниці, що міг її вбити, але не зробив цього тому, що я є той, що гово-

рив з нею по мегафону і якому вона виявила своє імення та кольор своїх очей...

Але тепер я чогось не міг того зробити... Сам не знаю чому. Якось не виходило. Так, воно справді „грубо” було б тепер говорити їй про це. Це виглядало б, наче якась вимога відплати. Мовляв: „Плати мені тепер, голубко, за те, що колись пожалів тебе!..” Ні, того тепер я зробити не міг. Я мав право наказувати їй і домагатися виконання моїх наказів. Це право давала мені війна та становище, в якому ми тепер були обое. Але я не міг використовувати при цьому її почуттів. Це була б гидка, неприємна торгівля. Про ці справи я міг сказати їй хіба аж наприкінці, після закінченого діла, коли б ми розставались. Це значить, коли б вона виконала те домагання, яке я їй поставив, і провела мене у безпечне для мене місце. А покищо, я вирішив поступати з нею, як зо звичайним полоненим, наче б уперше її побачив, наче б нічого про неї не знав.

— Що вдієш.. — відповів я їй. — Часом і грубіаном треба бути. Обставини, бачите, такі... З вашого убрання дістанете покищо тільки білизну, штани та чоботи. Але сорочки не будете одягати, тільки накинете її на плечі. Це на те, щоб я міг зірвати її з вас, коли б вам прийшла нерозумна думка втікати... Вашу блюзу та нагана нестиму я Віддам їх вам тоді, коли будемо в цілком безпечному для мене місці.

Вона нічого не відповіла, тільки з люттю дивилась на мене.

Її очі були справді сині...

Я взяв з-під куща її сорочку — це була, до речі, чоловіча сорочка — роздер її спереду від пазухи до низу, а рукави позав'язував на гудзи, щоб не можна було встромити в них рук. Ще треба було повідривати гудзики.

— Як далеко звідсіль ваші частини? — спитав я, пораючись біля цього діла. Я знав, що вони мусіли бути дещо віддалені від того місця, де ми були обое. Інакше вона не купалася б тут зовсім гола. Це мене трохи заспокоювало. Я мав більше часу продумано діяти.

Вона нічого не відповіла. Сиділа далі на зап'ятках і з-понад колін пильно розглядала мене.

Але тепер мені здалося, що той її погляд був дещо відмінний від попереднього. Вже не було в ньому тієї люті, як раніше. Натомість було в ньому щось інше... Щось таке, як насмішкуватість...

Це мене збентежило. Чого вона могла насміхатися з мене? Може, з моєї надмірної обережності?.. Але ж я мусів бути особливо обережним, бож моє становище було особливо небезпечне. Та це не було таке тепер важливе. Мені в першу чергу треба було її відповіді на моє запитання.

Як далеко звідсіль ваші частини? — питав я вас. — Повторив я знову.

Вона мовчала хвилину-дві, міряючи мене очима від стіп до голови. А потім, не міняючи пози сидіння, спроквола відповіла:

— Приблизно п'ятнадцять хвилин ходу...

Її голос був чарівний.

— Чи вам добре відомі їх розташування? — спитав я, кладучи біля неї її білизну.

Вона не відповідала, тільки з-понад колін скоса міряла мене очима від стіп до голови.

— Я питаю вас, чи вам відоме розташування ваших частин? — повторив я запит, намагаючись надати своєму голосові суворого тону.

Не зводячи з мене очей і не ворухнувшись з місця, вона далі мовчала. Виглядала, як знімок на обкладинці якогось модерного журналу...

Нарешті, не відкриваючи рота, мугикнула:

— Мгуу...

Її поведінка почала мене дратувати. Тепер, коли вимовляла оте „мгуу”, я цілком виразно бачив, що вона посміхнулася.

— Ви, будь ласка, не жартуйте зо мною! Тепер не час на такі речі. Мені треба негайно знати, чи вам відоме розташування ваших частин! — сказав я шорстко.

Знову кілька хвилин мовчання, знову той дивний, насмішкуватий погляд, а далі, так ніби знехотя:

— Стільки як вам потрібно — знаю...

До чорта! Що це все мало означати?! Такої відповіді я не сподівався. Виходило, що вона була згідна провести мене. Але, як же це?.. Чому так раптом — без спротиву, без протесту?.. Ще ж недавно так завзято оборонялася. Мало зубами не гризла!..

Я впер свій погляд в її очі. Що ховалося там, поза тією голубою заслоною?..

Нараз прийшла мені думка: а, може, вона має якийсь плян?.. Може, для здійснення того пляну, застосувала примирливу тактику — не противитися мені?.. Але, який це міг бути плян? Що хотіла вона далі робити?..

Хто ж це міг розгадати.

У всякому разі одне було для мене певне: мені треба було бути з нею дуже обережним і готовим на всяку несподіванку.

Не виявляючи назовні ніяких підозр, я ніби-то задоволений, сказав:

— Це добре. Ви, значить, згодні вести мене, і ми можемо зараз же йти...

— Можемо... — відповіла вона.

Оце „можемо” сказала вона так спокійно, наче б ми не на фронті, а десь на пляжі цю розмову провадили. І знову той насмішкуватий погляд синіх очей з-над рожевих колін...

— Тоді чиммерщій одягайтесь і гайда в дорогу! Гаятись нема часу.

Щоб не перешкоджати їй одягатися, я повернувся трохи набік і почав складати її блюзу. Зробивши з неї клунок, закинув його собі за плечі. Її нагана в клунок не поклав, а заткнув собі за пояс.

Пораючись біля клунка, я чув, як вона підвелася з землі, як шаруділа її білизна, як стукали об каміння підбори її чобіт.

— Готово? — спитав я.

— Го-то-во... — відповіла вона протяжно. Справді, ніби на пляжі.

Я повернувся до неї обличчям. Вона стояла, повернувшись боком до мене. Однією рукою стягнула до купи комір, а другою долішню частину сорочки, що обвисала поверх штанів. Волосся, яке під час купання було

зв'язане в один жмуток, тепер золотистими хвилями розпростерлось по її плечах.

Стоячи отак у заязаних чоботях, з накинutoю на плечі латаною сорочкою, була вона краща за всі красуні, що виступали на конкурсах краси! Перехиливши голову злегка набік, дивилася скося на мене і посміхалась, а, може, й насміхалась...

Мене це знову розізлило. Вирішивши не ховати далі своїх підозрінь, я сказав:

— Перед тим як будемо йти, хочу вас попередити, що коли б вам захотілось робити якусь зраду, то це вам буде дуже дорого коштувати! Майте це на увазі. Я ще раз запитую вас: чи ви хочете і чи можете перепровадити мене до німецьких частин?

Вона, не ворушачись з місця, далі скося дивилась на мене. Нарешті знову промимрила:

— Умгуу...

— Ходім! — сказав я гостро. — Ви йдiть наперед, а я за вами. Ідiть звичайним ходом — не зашвидко і не помалу. І ніяких раптових порушень!

* * *

Спершу йшли ми вздовж потоку. Але не довго. Не забаром Маруся зупинилася і показала рукою, що нам треба перейти на другий бік. Не говорила нічого. Вода не була глибока і ми перейшли, не скидаючи чобіт. На другому боці вона стала йти щораз обережніше, тримаючись густіших кущів. Нараз зупинилась, і повернувшись до мене обличчям, поклала на уста палець. Отже, тут, за цією її інформацією, треба було бути особливо обережним. Але, чи правдиво вона мене інформує, і взагалі, чи провадить туди, куди треба?.. — гнітила мій мозок непевність. Який міг бути з того інтерес для неї? Чи, може, страх переді мною казав їй правильно мене вести? Алеж такий самий, якщо не більший страх повинен у неї бути й перед своїми, коли проведе мене і повернеться назад! Навіть, коли б її і не зловили в поворотній дорозі, навіть коли б вона непомітно вернулася назад до своєї частини, то мусить вона якось виправдати свою довгу відсутність... А це не так легко зробити. Воєнні ж за-

кони немилосердні і вона напевне їх знає. Отже, логіка підказувала, що вона провадила мене тільки на те, щоб у якомусь вигідному для неї місці віддати мене своїм... Моїм найважливішим завданням було не допустити до цього.

Посуваючись з такими думками вперед, я ще пильніше почав уважати, щоб віддаль між нами була якнайменша. Це для того, щоб кожної хвилини я міг досягти її рукою і щоб вона була свідома того, що навіть у найбільш сприятливих для неї обставинах, я можтиму виставити її на посміховище її колегам. Вона, либонь, була соромлива. Отже, це був тепер найміцніший козир у моїх руках.

Раптом вона знову стала. Я теж зупинився за її плечима.

— Ми ось незабаром зійдемо у яр, — прошепотіла вона. — Там є маленький струмок. Вздовж струмка теж куші. Там треба бути дуже обережним. На бравому боці ходять вартові, а злівого — теж може хтось бути...

Я не відповів нічого, тільки притакнув головою, що я готовий.

Йдучи далі за нею, я знову блукав у непевних здогадах; одна думка гострим залізом сверлила мозок: чи щирість із неї говорить, а чи згубу для мене вона готує?..

Хоч ще був день і в лісі було видно, то в яру вже сутеніло. Поламане гілля та стовбури повалених дерев дуже перешкоджали посуватися вперед. Я чув, як Маруся час-від-часу вдарялась об них. Часом сичала від болю.

Раптам почувлися спереду нас якісь звуки. Якісь помішані людські голоси, якийсь дзенькіт. Звуки ці неслись з-над яру, в якому ми були. Відбезпечивши пістолю, я ще більше наблизився до Марусі. Вона повернулась до мене і знову поклала палець на уста...

Щодалі звуки голоснішали, ставали виразніші. Ми чули, як маршувала якась група вояків, як подавали команду, як бряжчала зброя. Через декілька хвилин якісь рівновідчеконювані кроки... Зовсім близько від нас. Я глянув у той бік і крізь віття дерев побачив над яром більшовицького вартового, що відмірював рівними кро-

ками визначений йому простір. Ідучи далі, ми проминули ще трое вартових. Пройшли щасливо, не звернувши на себе уваги ворога.

Через деякий час гамір почав притихати; залишався за нами. Нарешті й цілком все затихло. Але, не зважаючи на те, Маруся й далі тримала себе дуже обережно. Ми, значить, ще в смузі небезпеки. Хоч, власне, нічого небезпечного не було видно. Кругом було спокійно, тихо.

Аж раптом перед нами щось зашаруділо. Я знову відбезпечив пістолю... Та й Маруся злякано ступила назад і доткнулась плечем до моїх грудей.

Хвилину-дві було тихо...

І знову затріщали гілляки, а з-за куща, що перед нами, показалася голова, а потім і цілий тулуб серни. Розглядаючись навколо, вона хвилину стояла на місці, відтак одним стрибком плигнула на другий бік потоку.

Я чув, як Маруся з полешєю зідхнула. Мені видалось, що вона й усміхнулась до мене...

Ми знову рушили вперед і я розгубився в здогадах. Хто вона, оця дівчина?.. Що вона задумує?.. Чому в мене, у свого ворога, вона шукала охорони перед своїми? Так. Перед своїми... Почувши шелест у кущах, вона, мабуть, як і я, думала, що це якась більшовицька стежа проходить. А проте, вона злякалась. Чому?.. Виходило, що вона таки справді щира до мене. Але, який глудз, яка логіка в тому? А, може... Може, я їй подобався?.. Але чим?! Своєю шорсткою поведінкою, своєю брутальністю супроти неї? Та хто ж збагне жіноче серце?

Раптом Маруся зупинилась і, взявши мене за руку, міцно стиснула.

— Найнебезпечніше вже за нами! — сказала шепотом. Коли вимовляла ці слова, то відчувалося, що вона повеселішала, наче б з неї спав якийсь тягар. Так з полешєю зідхає кожен, хто азкінчить якесь важке діло.

І в цій хвилині сталося зо мною щось дивне. Від того її зідхання та від її сердечного стиску моєї руки, з мене також наче б тягар важкий знято. Десь поділися мої підозріння до неї, щезла геть моя непевність, що досі так мучили мене, а на їх місце почало вливатися в

мою душу щось щільком нове... Почало зароджуватись довір'я до неї. Оце одне-єдине її зідхання, оцей потиск моєї руки промовляли до мене виразніше, аніж усякі запевнювання в ширості до мене. І мені було дуже радісно. В тій хвилині я вже не думав про те, чи врятуюсь, чи ні, — я радів тією її ширістю до мене.

— Тоді, може, спочинемо трохи. А ви, може одягнетесь, як слід?..

Я вже хотів розв'язувати гудзи на рукавах сорочки, але Маруся заперечила:

— Ні, ні! Ще не час на те. Тут ще можуть проходити наші патрулі. За пів кілометра кінчається ліс і почнеться зруб. Там, ні наших, ні ваших немає. За зрубом буде дорога, а за дорогою село. В тому селі стоять уже німці і ваші хлопці.

Вона знову стиснула мене за руку. Я з ніжністю відтиснув.

Ми пішли далі. Куці щодалі рідшали і ми вже могли йти почуч.

— Чи не маєте ви якоїсь шпильки? — спитала раптом Маруся.

Її запитання мене здивувало.

— Маю, але нащо вона вам?..

— Хочу сорочку зчепити, а то рука вже зболіла держати.

— Та ж я вам уже казав, що ви можете одягтися.

— Ні, ні! Тепер ще ні. Давайте шпильку, — мовила вона, не спиняючи ходу.

У кожного вояка під клапою якоїсь кишені завжди є достатній запас шпильок і голок. Я витягнув одну і дав Марусі. Вона на хвилинку пристанула, і повернувшись трохи набік, зщепила на грудях сорочку. Тепер мала одну руку вільну. Власне, в потребі обидві могли бути вільні, бо долішню частину сорочки не конче треба було придержувати. Пробираючись поміж куці, вона не раз уже випускала з руки поли сорочки. І в мене раптом виринула думка: а може, їй для якогось задуму потрібно мати вільні руки?.. А за тією думкою з'явилась інша: а. може, вона навмисне запевнила мене, що небезпека вже за нами? Щоб притупити мою чуй-

ність; щоб неутралізувати мою обережність...

Я глянув скося на неї. Але її обличчя нічого особливого не виявляло. Вона йшла спокійно далі, час від часу розглядаючись то в один, то в другий бік.

А тим часом ліс ставав щораз рідший і щораз краще видшало кругом. Нарешті перед нами розкрився широкий зруб. На зрубі густі хащі — переважно ліщини, бузину та малини. А далі, за пагорбом зрубу, виднів насип дороги, а ще далі — майорили хати села.

Розглянувшись уважно навкола, ми переплигнули з лісу в найближчий гущавник. Хвилину стояли мовчки, прислухаючись до кожного звуку. Але кругом нас було тихо. Тільки десь далеко час-від-часу гриміли гармати.

Я глянув на Марусю і зустрівся з її поглядом. Ми усміхнулись одне до одного, а наші руки знову дружньо стиснулись. Була це хвилинка подібна до тієї, що була недавно в лісі. Але й була різниця між тим, що було, і тим, що тепер. Там ми мали перед собою дальшу дорогу, що нам її треба було разом пройти. Тепер вона була вже за нами. Далі провадити мене не було вже потреби. Я був у безпечному для мене місці. Так, принаймні, воно виглядало...

Але, що станеться з нею?! За умовою, яку я їй на початку поставив, вона мала б тепер вертатися до своїх. Алеж я того ніяк не хотів. Уже з самого початку моїм бажанням було, щоб вона й далі йшла зо мною. Я не міг їй раніше того сказати, бо не було для цього нагоди, але тепер, власне, прийшов на це час.

— Думаю, що ви вже можете одягнути сорочку, як належить, — сказав я.

— Умгуу... — відповіла.

Ще недавно те її умгукання дратувало мене. Тепер воно було мені миліше за найлюбіші слова.

— Тоді, давайте я порозв'язую рукави.

— Розв'яжіть, — відповіла, і повернулася до мене спиною, наставивши два великих гудзи на рукавах.

Поки Маруся одягалась, я розгорнув її блюзу. Вона була трохи пом'ята і я розпростер її на куші.

— Готово! Можете вже дивитись на мене, — почувся за моїми плечима.

Я повернувся до неї. Знову зустріла мене усмішкою. Такою самою, як усміхалась тоді, коли ми були над потоком. Тільки тепер ця її усмішка вже не сердила і не турбувала мене.

Я підійшов до неї, взяв її обидві руки у свої, і не зводячи очей з неї, запитав:

— Скажіть, чому ви це зробили?..

— Що саме?.. — ніби здивувалась вона.

— Ви знаєте що. Ви ж бачили, що я весь час підозрівав вас у зраді. Я поведився грубо супроти вас... А проте ви таки врятували мене. Скажіть: чому? Я ж вам цілком чужа, незнана людина... Ну, і ворог ваш...

Маруся, повівши бровою, засміялася.

— Чи справді так важко догадатись?.. — спитала насмішкувато. Вона звільнила з моїх долонь одну руку і водячи пальцем по моєму поясі, говорила далі:

— Ви тільки погляньте, скільки тут страшних речей у вас понавішувано... І ніж, і дві пістолі, і гранати... Як же ж мені, жінці, не злякатись було того всього?.. Ну, а злякавшись, я вже мусіла робити все, що ви казали...

Така відповідь, це було очевидне глузування. Вона ображала мене. Але й ще щось було тут. Тими своїми насмішкуватими словами, вона знівечила всі мої наміри намовляти її йти зо мною.

Мені було боляче, отже, хотілось, щоб і її заболіло.

— Ну, коли ви такі полохливі, тоді вам треба перш усього боятися тих, кому ви служите, — відповів я. — Вам треба чиммершій вертатись назад... Але, ще поки розстанемось, мені цікаво було б знати, що ви скажете своїм начальникам? Чим виправдаєте свою довгу відсутність?..

— Скажу всю правду. Розкажу все так, як воно насправді було, — відповіла вона.

Я здивувався.

— Не боїтеся?.. Вас же, мабуть, не похвалять за те, що допомогли ворогові врятуватися.

— Скажу, що я вас застрілила...

— Застрілила?! А хто ж вам повірить? Таж і найдурніший ефрейтор не повірить, щоб хтось, узявши когось у полон, залишив йому зброю!

— Я скажу, що, коли ми ввійшли у безпечне місце, то ви почали залицятися до мене. А чоловіки в таких моментах забувають про всі небезпеки. І я, скажу, використала цю ситуацію, добула з-за вашого пояса свою пістолу і застрелила вас. От і все! Чи погано придумала?..

Почувши таке, я повинен би був сміятися. Але чогось не до сміху мені було. Навпаки, мені стало сумно. Всі мої міркування про її прихильність до мене, а може, й любов, виявились нісенітницею. Остання іскра надії, що, може, все-таки вдасться намовити її йти зо мною, погасла. Вона, як виявилось, усе задалегідь придумала для себе доволі добре виправдання перед своїми. Це доводило, що її рішучим бажання увесь час було таки вернутися назад, до своїх. Перешкоджати їй в тому я не мав морального права.

— Так, придумано непогано, — відповів я. — Ви розумна дівчина. Може ще й ордена за це дістанете... Отже, бачу, що тут доведеться нам розпрощатись.

Я вже збирався дякувати їй за все добро, яке вона для мене вчинила, коли вона несподівано крутьнула заперечливо головою.

— Ні, тут прощатись не будемо! — сказала. — Мені треба ще трохи далі з вами піти.

Це мене насторожило. Навіщо їй було далі зо мною йти?.. А, може... Може, власне, десь тут недалеко є ота засідка, до якої мене провадила вона?.. Тепер вона одягнена, отже, ризик набагато менший. Мені треба бути ще обережнішим, аніж перед тим. А над усе спокійним треба було бути. Не хвилюватись.

— Не шкода вам витратити часу? Не спішно вам до своїх? — спитав я, ніби отак собі мимохить.

Вона засміялася.

— Я ж говорила вам, що хочу сказати своїм, що я вас застрелила...

Я справді не знав, що думати про цю її поведінку.

— Ну, і що ж?.. Невже ж справді хочете мене вбити?..

— Вона вголос засміялась.

— Які ж ви нездогадливі! Таж, щоб когось застрі-

лити пістолем, треба з цієї пістолі вистрілити. А ви погляньте в цівку мого нагана: вона ж уся в оливі!

Аж тепер я її зрозумів. Так, щоб хтось повірив у її розповідь, треба було, щоб у цівці її нагана був слід свіжого пострілу. Отже, з нього треба було таки справді вистрілити.

— З вас дуже проворна дівчина! — сказав я, кисло всміхаючись. — Дуже прецизно вмієте думати. Але вистрілити з вашої пістолі можна і тут. Треба тільки щільно чимось обтулити її. От, хоч би вашою блюзою. Коли вистрілю при самій землі, жадного звуку не буде чути.

Знявши з куща Марусину блюзу, я добув з-за пояса її нагана. Але Маруся придержала мою руку.

— Ні, ні! Прохаю вас, не робіть того тут... Надто небезпечно. Підемо далі від лісу.

Я знизав плечима.

— Хай буде по-вашому. Підемо далі...

Густі хащі знову дуже перешкоджали посуватися вперед. Маруся, очевидно, втомлена дорогою, декілька разів спотикалася. В одному гущавнику вона знову зачепила за щось ногою і впала. Але тим разом не піднялась так швидко на ноги, як це робила раніше.

— Що сталося?

Я підійшов швидко до неї. Якийсь дивний неспокій оволодів мною.

Вона хвилинку мовчала, тримаючись за лікоть. Нарешті глянула на мене і сказала:

— мене вкусила гадюка!

— Що таке?! — Я якось не міг зрозуміти, про що вона говорить.

— Так, я цілком виразно чула, як вона засичала і вколола мене... Ось, тут...

Маруся простягла до мене руку, на якій з-під зачепеного рукава сорочки видніли два виразні сліди від уколень. Із тих уколень просочувались краплинки крові.

Мене наче б грім ударив. Що робити?.. Що тепер робити?!

— Дайте мені щось, щоб перев'язати руку, — сказала вона на диво спокійно.

Жінки в таких випадках, коли мужчини, звичайно,

„втрачають голови”, багато спокійніші бувають. Так, перше, що тут треба було зробити, це перев’язати руку.

Я миттю добув з кишені хустину і перев’язав нею Марусину руку вище ліктя.

Ну, але, що далі?.. Що далі було нам робити? Знову рій думок завирував у голові. Нараз блиснула мені одна, здавалось, спасенна ідея:

— Я понесу вас назад на узлісся. Дам вам вашу пістоль. Коли віддалюся, ви почнете стріляти. Хтось із ваших напевно прийде до вас і вас заберуть на ваш медпункт.

Але Маруся покрутила заперечливо головою.

— На нашому медпункті протигадючої сироватки немає, — сказала. — Я працювала там деякий час і знаю.

Вона намагалась над своїм ліктем, хочучи досягти його губами.

— Що ви робите? — спитав я.

— Хочу висмактати рану.

Вона ще більше нагнулась, але досягнути рани таки не могла.

Висмактати рану. Так, це була справді спасенна думка. Коли зробити це зараз після укушення, то воно краще і певніше, аніж усякі сироватки.

— Дозвольте, я вам це зроблю!

— Зуби у вас здорові?

— Як цвяхи!

* * *

Було вже темно. Замість сонця, місяць висів над обрієм, а я замість смоктати гадючу отрую, спивав розкоші з Марусиних усточок. Місячне сяйво падало прямо на її обличчя. Розсипане волосся золотистим ореолом окутувало всю її голову. Очі мала заплющені. Виглядала, як лісова мавка, що ось тут, поміж кущами спочити прилягла.

— Кохаєш?.. — прошепотів я.

— Угум... — була відповідь.

— Ні, серденько, ти не жартуй... Скажи: справді кохаєш?

Маруся оповила мене руками і, пригорнувшись міцно, прошепотіла:

— Над усе в світі!

— Марусенько... — прошепотів я.

До тепер я ще ні разу не назвав був її ймення. Не робив того, щоб не прозрадитись, хто я. Тепер, тим єдиним словом, я признавався до того. Був певний, що вона сприйме це з найвищим здивуванням. Уже навіть ладився затулити їй рота, коли б хотіла крикнути з дива. Але, дивна річ! Ніякого здивування не було. Вона тільки посміхнулась. А через хвилину прошепотіла:

— Степанчику...

Тепер треба було, щоб мені хтось затулив рота!.. Почувши з її уст своє ймення, я справді мало-що не крикнув:

— Звідкіля ти знаєш, що я так називаюся?!

Маруся знову всміхнулась.

— Ти ж сам сказав мені це... По мегафону...

— Але ж ти мене ніколи не бачила!

— Щось інше бачила...

— Що таке?

— Твою снайперівську рушницю!.. Ще там, над потоком. Тільки охолола з першого переляку, зразу покмітила її і зразу знала, хто ти...

Я вдаривсь рукою об чоло. Як же ж я міг не здогадатись?! І через оту свою нездогадливість стільки намутив себе чорт-зна якими підозріннями!

— Чому ж тоді, зразу, не сказала всієї правди?

— Ніяково було. Думала, що ти перший це зробиш.

Я спустив очі додолу.

— Мені, Марусенько, теж ніяково було це робити, — сказав я по хвилині. — Це могло б було виглядати, що я домагаюся від тебе заплати за те, що пожалів тебе, що не стріляв... А це ж погано виглядало б...

— З вас справді хороші люди... — прошепотіла Маруся. Вона підняла голову, обхопила мою шию руками і її уста злились з моїми.

Це був розкішний поцілунок...

Коли наші уста роз'єднались, я, задивлений у Марусині очі, далі тримав її у своїх обіймах.

— Про що думаєш?.. — запитала вона.

— Про те, що нам, серденько, скоро треба буде йти далі...

— Так, Степанчику, треба. Тільки тепер уже не я тебе, а ти мене вестимеш...

Я нічого не сказав, тільки міцніше пригорнув її до себе.

— А чи ти знаєш, коли я вирішила йти з тобою? — запитала вона через хвилину, схиливши голову на мої груди.

— Знаю, — відповів я. — Тоді, коли впізнала мене. Тоді, коли побачила мою рушницю.

— Ні, не тоді...

— У лісі, тоді, як потиснула мою руку?..

— І не тоді...

— А коли ж?

— Ще тоді, коли ти через гучномовець говорив до мене.

Я здивувався.

— Як же ж ти могла тоді таке думати, коли ми ще не були разом? Коли ще взагалі були ми незнайомі?!

— А бачиш, що могла, — сказала вона, тулячись міцніше до моїх грудей. — Це, правда, не була ще вирішено постановою, — говорила вона далі, — а тільки гаряче бажання. У мене, знаєш, був дядько, галичанин. Коли ваші Січові Стрільці були у нас, він, захворівши на тиф, мусів залишитися. Його доглядала моя тітка, сестра моєї матері. Пізніше вони й одружилися. Я дуже любила його. Дуже хороша людина. Багато розповідав про вас, чимало ваших пісень мене навчив. Пізніше його зліквідували... І коли я слухала твоє мовлення, він стояв мені увесь час перед очима... Я плакала... І, власне, тоді мені дуже-дуже забажалося до вас...

Я з якоюсь дивною побожністю слухав Марусину розповідь. Мені жаль жаль було того її дядька, її і всіх, таких як вони.

— А чому ж ти, ради Бога, раніше мені того не розповіла?..

— Кажу ж тобі, що ніяково було!.. Не годиться ж дівчині першій хлопцеві на шию кидатись... Думала, що

подорозі ти все-таки виявиш себе, а тоді вже можна буде все розказати. Але ти увесь час був такий суворий, поважний... Аж лихо брало!.. Ну, й нарешті, мусіла придумати гадюку...

Коли б я в тій хвилині, коли вона це говорила, не сидів, а стояв, то напевне мусів би сісти!

— Як ти сказала?.. „Придумати гадюку”?! — запитав я.

Я справді не знав: причулося мені це, чи вона справді таке сказала?

— Так, мусіла придумати гадюку!.. — повторила Маруся.

Я взяв її голову у свої долоні і повернув її так, щоб можна було добре бачити її обличчя. І що ж я побачив?.. Побачив, що вона сміялась...

— То значить, що ніякої гадюки не було?!

Але раптом нова думка зіграла усмішку з моїх уст.

— А звідкіля ж тоді взялися сліди від гадючих зубів на твоєму лікті?..

— Це зовсім не від гадючих зубів, дурненький!..

— А від чого ж тоді?..

— Від твоєї шпильки, серденько!..

Сказавши це, Маруся наставила губи до нового поцілунку...

* * *

З отих моїх роздумувань пробудив мене шум автомашини, що в'їхала перед хату. Я виглянув у вікно. Так, це вона, моя дружина, вернулась оце з недалекого містечка.

Але, що це? Поїхала, щоб купити декілька дрібничок, що їх забула взяти з собою з дому в Нью-Йорку, а тим часом, біля її сидження аж три великих паперових торби з харчами!..

Беру парасольку і йду, щоб допомогти їй принести закуплений товар.

Але, тут нова несподіванка. Коли відчинив двері автомашини, побачив, що крім трьох торбів, лежить ще й картоновий ящик, а в ньому пляшки шампанського та пляшка мого улюбленого коньяку!..

— Що це таке?.. — питаю. — Якесь святкування у нас сьогодні? Якісь гості?..

Замість відповіді на моє запитання, моя дружина погладила мене по підборідді. А через хвилину сказала:

— Невже ж ти справді забув?.. Та ж сьогодні якраз двадцять років з того часу, коли ти мене рятував від гадючої отрути...

Аскольд *)

— Завжди, коли чую слово „небезпека”, пригадується мені мій друг Аскольд...

Сказавши це, Шрам струснув з цигарки попіл і на хвилину задумався. Опісля говорив далі:

— Кожна небезпека завжди скриває в собі якусь загрозу для здоров'я або й життя людини. З того приводу люди, нормально, стараються оминати такі обставини. Але Аскольд, навпаки: він якраз шукав їх, отих небезпек.

Про Аскольда наслухався я чимало вже раніше, ще перед тим, поки особисто познайомився з ним. Чимало всякої всячини розказували мені про нього мої знайомі. За першої більшовицької окупації Західної України, — говорили мені, — він сам один, з „фінкою” та ручними гранатами в руках, зупинив раз цілий загін енкаведистів, що гнався за повстанською колоною з раненими бійцями. Іншого разу проходив він в уніформі капітана НКВД головною вулицею Станіславава. В одну мить побачив готову до їзди грузову машину, на якій було чотирьох бійців. Запитав їх, куди вони їдуть, а одержавши відповідь, сказав їм, що й йому, власне, туди треба. Виїхавши за місто, стероризував водія і бійців та й примчав із ними простісінько у своє повстанське гніздо.

Коли прийшли німці і почали брати з наших сіл „контингенти”, він мав особливу приємність відбирати в них награвлене добро. Робив це здебільша сам один, тільки оту свою фінку та ручні гранати при собі маючи. Зчинить знечев'я громовинну стрілянину, наче б сотня війська наступала, а опісля регоче на весь рот, коли оторопіла зі страху німота дремене в розтіч.

Познайомився я з Аскольдом випадково в домі свого приятеля, коли за службовими справами приїхав раз у Станіславів. Я був тоді вояком німецької армії і зай-

*) Герой цього оповідання, Аскольд, не живе, отже, не має ніякого відношення до осіб, що, можливо, й тепер ще користуються цим псевдонімом. Автор.

мав становище перекладача у ранзі лейтенанта або, як це тоді по-службовому називалося „зондерфюрера цет”. Була вже пізня година, і я вже ладився йти спати, коли Володко, власне отой мій приятель, до якого я заїхав, таємничо посміхнувся і сказав:

— Коли б ти захотів посидіти ще з чверть години, міг би зробити дуже цікаке знайомство...

Я здивувався.

— Тут, у тебе, в цю пору?..

— Еге ж, тут, у мене, в цю пору, — підсміхався далі мій приятель. — Переказував Аскольд, що сьогодні відвідає мене. Має якусь справу. А він завжди в той час приходить.

Для такого знайомства справді варто було підождати зі сном. І я так і зробив. Ну, й не пожалів того. Бо справді того вечора я врешті таки побачив цю легендарну людину. Але, цікава річ: побачивши Аскольда вічнавч, я спершу розчарувався. Перше враження, яке я мав з того побачення, було цілком інше, ніж те, якого я сподівався. Коли постукано в двері і вони відчинились, замість якогось кремезного харцизяки з пошкальованою пикою, в хату ввійшов худощавий, середнього росту молодий чоловік з тендітними, майже дитячими рисами обличчя. Глянувши на нього, я почував себе, як та людина, що сподівається ступити на підвищення, і замість того попадає ногою у вибоїну... Але це було тільки перше і дуже короткотривале враження. Зразу ж бо мою увагу прикували до себе його очі. Вони не були якісь незвичайні, ані формою, ані кольором. Але він прошибав ними людину наскрізь! Просто гіпнотизував... І ще одна особливість його кинулась мені зразу в очі: його порухи. Вони не були в нього надто швидкі, як це часто буває в діловитих людей. Ні, якраз навпаки: він тримав себе зовсім повільно. Але, не зважаючи на те, було в тих його рухах щось особливе. Щось таке, я б сказав, котячо-хижацьке, що в рухах лева або тигра спостерегти можна; хоч той лев, чи тигр, якого ви, припустимо, оглядаєте збоку, цілком лагідний, проте відчуваєте, що він може раптом скочити на кожного, хто б став йому на дорозі.

Отака, приблизно, була Аскольдова зовнішність тоді, коли я його вперше побачив. Зупинившись у дверях і побачивши мене, він одним поглядом обкинув усю кімнату. Одночасно його рука сягнула в кишеню сірого плаща-дошовика, що був на ньому. Був це зовсім спокійний, нормальний рух. Отакий, як це робить людина, коли хоче добути з кишені якусь дрібницю: хустинку доноса, цигарки, або сірники... Проминула хвилина, дві... І на Аскольдовому обличчі раптом з'явилася усмішка; він почав привітливо вітатись із господарями дому. Поцілувавши в руку пані-матку, він глянув у мій бік.

— Гостя, бачу, маєте, панство... — сказав.

— Еге ж! І то, як бачиш, доволі особливого, — підтвердив хазяїн дому. — Будьте, панове, знайомі і сідайте, будь ласка.

Він назвав наші прізвища і ми з Аскольдом потиснули взаємно руки.

Сідаючи у крісло, Аскольд знову посміхнувся.

— Мені здається, що нашому спільному приятелеві не конче треба було називати наші прізвища, — сказав він, не зводячи з мене очей.

— Чому так кажете? — запитав я.

— Бо вам, пане зондерфюрере, напевне вже раніше було відомо, хто сюди поступить... Ну, а я, тільки відчинив двері, зразу й догадався, що ви будете, власне, тим зондерфюрером Шрамом, про якого Володко нераз мені чимало приємного розповідав...

— Але, не зважаючи на те, ви все таки відбезпечили свою пістолю...

Аскольд голосно зареготав.

— Ви, бачу, дуже кметливий, пане зондерфюрере!.. Ййбогу, шкода вас для німаків!.. Так, ваше спостереження було правильне, — говорив він далі, блискаючи у посмішці білими зубами. — Спочатку я справді не був певний, хто ви. Оті вплетені у ваші пагони червоно-чорні нитки, що мають вашу рангу відрізнити від регулярних ранг, такі непомітні, що зразу важко їх добачити. Повинні б вам їх замінити, а то часом, чого доброго, до якогось непорозуміння може прийти...

Але раптом Аскольд перестав сміятись. Прижмуривши очі, він хвилинку дивився допитливо на мене.

— Як довго ви залишаєтесь тут? — запитав.

— Мабуть, три-чотири дні. А чому питаєте?

На Аскольдовому обличчі знову з'явилась усмішка.

— Я, знаєте, прийшов сьогодні сюди, до Володка, щоб просити в нього допомоги в одній справі. А справа ця така: мені потрібно час-до-часу перевезти з одного села, — це недалеко, всього тридцять кілометрів звідсіля, — деяку кількість харчів. Володко добре говорить німецькою мовою, я теж не погано, отже, вдаємо „фольксдойчів“, що перевозять свої манатки з села у місто. Для цього діла маємо дуже зручно підроблені папери, якими вилегітимуємося перед зустрічними патрулями. Досі ця штука нам завжди вдавалася. Але, що можна взяти на малу селянську підводу? А коли взяти до уваги ще й те, що для замилення німакам очей треба ще й зверху деякого непотрібного барахла накласти, то для того, що важливе, дуже мало місця залишається.

Хоч Аскольд не скінчив ще говорити, я вже знав про що йому йшлося.

— Отже, ви хотіли б, щоб цим разом, замість Володка, я перевіз з вами це добро з того села сюди?..

Аскольд знову голосно зареготав і з удоволення аж рукою вдарив по коліні.

— Пане зондерфюрере, я ще раз кажу, що вас шкода для німаків! Так, ви відчитали мої думки. І бачу з вашої усмішки, що мій плян вам до вподоби...

Я не відразу відповів йому. Мені, безперечно, дуже цікаво було скористати з можливості побачити зблизька гніздо тих, що так по-геройськи перетривали більшовицьку навалу, а тепер такого чосу давали новим окупантам. Але одночасно я бачив теж і незручність свого становища в цьому ділі, коли б я прийняв Аскольдову пропозицію.

— Про що думаєте? — запитав Аскольд, не зводячи з мене очей.

— Думаю про те, що коли б я мав бути провідником вашого транспорту, то воно якось не дуже мудро виглядало б, коли б я у цій уніформі їхав на селянській

підводі. Всі військові транспорти відбуваються, як знаєте, тягаровими машинами або солідними військовими підводами. Ну, й якась охорона при тому буває...

Я ще не докінчив говорити, як Аскольд замахав заперечливо обома руками.

— Але ж, пане зондерфюрере, у мене й на думці не було садити вас на драбнястого воза, щоб ви тряслися на ньому три десятки кілометрів! Ясно, що це по-дурному виглядало б. Мій плян цілком інший. Все це відбулося б, приблизно, так: ми обидва поїхали б поїздом у те село, про яке я вам згадував. Це недалеко. Там для вас не було б властиво жодного діла, хіба тільки повечеряти та спочивати собі до шостої години ранку. За той час я зі своїми людьми перевезли б усе, що треба на залізничну станцію, яка там дуже близько до села. Ані в селі, ні на станції німецької залоги немає, а для охорони перед якимись несподіванками з-зовні — маємо свою чудову розвідку. Начальник станції та решта обслуги — свої люди і зроблять усе, що їм скажу. Поїзд, яким нам було б найзручніше перевезти наш товар до Станіславова, приходить на ту станцію о годині шостій тридцять ранку. Отже, ви на той час мусіли б бути там, на місці. Увесь товар буде позначений, як „вермахтсгут” і, формально, ви вже за нього відповідали б. Кажу „формально”, бо фактично, аж до приїзду потяга на станіславівську станцію, вам до цієї справи не було б ніякого діла. Ваша діяльність почалась би допіру на станіславівському товаровому двірці, де ви й мусіли б відібрати цей товар, це значить — розписатися за нього, ну й зорганізувати якусь військову машину, що перевезла б його до однієї нашої торговельної установи, яка, до речі, торгує з німцями так, що військові машини туди часто заїжджають. Зорганізувати таку машину не було б для вас важко, бо на товаровому двірці, біля магазинів, кожного ранку десятки їх стоїть, очікуючи своєї черги на вантаження. Отже, вам треба тільки поговорити з якимсь унтерофіцером, щоб він зробив для вас цю дрібну послугу та перевіз ваш товар своєю машиною туди, куди ви йому скажете. Ви можете сказати, мовляв, що ваша машина приїде дуже пізно а вам ніколи довго ждати.

За свій труд і послугу той доброзичливий „унтер” дістав би пляшку доброго коньяку. Більше не раджу йому обіцяти, бо це могло б викликати якусь підозру в німака. Я міг би, очевидно, подбати про те, щоб товар відібрала машина тієї нашої установи, про яку вам згадував. Але, на мою думку, багато краще виглядало б, коли б „військове” добро військова машина забрала зі станції...

Аскольд скінчив говорити і допитливо дивився на мене, очікуючи моєї відповіді. Але я не відразу йому її дав. Не тому, щоб мені було важко рішитися, ні. Це рішення було в мене вже готове, і то в цілковито позитивному для Аскольда розумінні. Для мене ж бо тут ніякого ризику не було. Я вже не раз заготовляв додаткові харчі для своєї частини, і то на доручення своєї командатури. Безперечно, що легальне воно не було... Але так робили майже всі військові частини на зайнятих теренах і ніхто нікого за це не карав. Але я не міг з дива вийти, що він так швидко і так прецизно все це викомбінував. Справді, рідкісний зв'язок фантазії і практичності. Так, не було сумніву: переді мною була людина з усіма вальорами провідника-лідера.

— Ну, і що ж ви на це, пане зондерфюрере? — запитав по хвилині Аскольд.

— Можу тільки погратулювати вам, пане команданте! — відповів я, простягаючи Аскольдові руку. — Ваш плян стовідсотково „перфект”! Тільки про автомашину не треба буде просити жадного „унтера”, бо тутешній „бангофсофіцир” — це мій добре знайомий і на такий короткий час напевно без жодних формальностей дасть мені воза з обслугою.

*

— Власне, на тому міг би я цю свою розповідь закінчити, — говорив далі Шрам, — бо пізніше нічого особливого вже не сталося. Усе відбулося так, як запланував Аскольд. Без жадної перешкоди, без жадної несподіванки з будь-якого боку. Це значить, без несподіванки щодо переведення в діло самої справи, за яку ми взялися. Бо для мене особисто таки вийшла несподіванка, і то не абияка!

Після закінченого діла, ми, тобто Аскольд і я, си-

діли за сніданком у конторі тієї ж таки нашої установи, до якої привезли „наш” товар.

— Ну, як смакує кава зі свіжою сметанкою? — запитав мене Аскольд, попиваючи запашну каву.

— Авсгецайхнет! — відповів я, кладучи на хліб масло. — Ще, здається, за часів глибокого миру таку пив! Але, знаєш, що ще до того всього добра дуже підходило б?..

Ми обидва ще вчорашнього дня запили між собою братерство і вже говорили один до одного на „ти”.

— Що таке?.. Якщо це не устриці або гомари зі стола його величності англійського короля, тоді постараюся тобі це роздобути, — засміявся Аскольд.

— О, ні, це дуже скромна річ! Мені, знаєш, чогось дуже запахнув звичайний, але свіжий, нашої, селянської роботи, сир. Його, мабуть, чимало у тих скринях, що ми їх привезли. Ходім, відчинемо одну і покуштуємо...

Я встав із крісла і пустився йти до дверей, що вели на подвір'я магазину. Але оглянувшись на Аскольда, мусів зупинитись. Він, замість йти за мною, сидів не порушено у своєму кріслі і... сміявся...

Ця його поведінка збентежила мене, а його сміх — просто ображав.

— Чи я сказав щось таке недоречно?..

Аскольд ще хвилину сміявся, а нарешті промовив:

— Ні, друже, ніякої недоречности ти не сказав, але, проте, треба було сміятись... Бо, які б у тебе, голубе, міцні зуби не були, то тому „сиров!” з отих скриньок, ради не дали б!..

Сказавши це, Аскольд далі реготав, а мені мороз пішов по спині. Деякий час я не міг слова промовити. Нарешті, витерши з чола піт, я запитав:

— Аскольде, чи це мало б означати, що в тих скринях...

Аскольд не дав мені докінчити речення. Він устав із крісла, підійшов до мене і поклав мені на плече руку.

— Друже, — сказав по хвилині, — вже немає чого хвилюватись. Діло закінчене. Так чудово закінчене, що краще й не могло б бути! А коли б я раніше був сказав тобі, що ми насправді веземо, ти міг би був у якомусь

моменті завагались. Не було б, може, в тебе тієї самопевності, яка увесь час тебе не покидала. Могла й рука при підписуванні задрожати.

Я слухав Аскольдові слова, але чомусь не міг повірити, що це справді правда те, що він говорить. Ні, це, мабуть, жарт був з його боку. Відвернувшись від Аскольда, я пустивсь до дверей на подвір'я, до тих скриньок.

— Ти куди? — зупинив мене Аскольд.

— Мушу наочно упевнитися, що є у тих скринях!..

— Тоді ти погану дорогу вибрав... Скринь на подвір'ї вже немає! Вони вже в іншому, безпечнішому місці. Коли хочеш їх конче побачити, тоді ходи зі мною..

Аскольд відчинив інші двері, з яких вели східці вниз. Внизу ми пройшли недовгий коридор, вкінці якого були знову двері. За дверима чути було якесь шарудіння. Раптом наблизились чийсь кроки і почувся голос:

— Хто йде?!

— Відчини, Яструбе! Це я, Аскольд. І ще хтось є зі мною. Свій.

У замку заскреготів ключ, а коли двері відчинились, ми увійшли у щільно заслонений переділ пивниці, в якому четверо людей порались біля скриньок, що ми їх недавно привезли. Деякі з них були вже порожні, інші перепакувалися. У тій, що була найближче до нас, лежали рядочком покладені, старанно поперегороджувані одна від одної, ручні гранати, а в сусідній, опаковані у червоний папір, невеличкі валочки. Мені не треба було читати, що на тому опакуванні було написано. Але, коли б хтось був цікавий поглянути туди, побачив би там написи: «Динаміт».

Аскольд дивився хвилинку на мене якось винувато, а потім сказав:

— Я знаю, ти в цій хвилині думаєш, що я свиня...

Я положив руку на його плече:

— Ні, Аскольде, не те я думаю...

— А що саме?

— Що ти — диявол з самого дна пекла...

Писанка

— Кажу тобі, лиши мене!..

Голова, що прилягала до столу, ворухнулась. Кулак, що біля голови, затиснувся.

— Ні, не залишу тебе тут!.. — прозвучало з протилежного боку.

— Іди, Миколо, бо готова бути біда!..

Кулак затиснувся дужче. Щиколодки на гудзуватих пальцях побіліли.

Той, що сидів напроти, нахилився до того, що приліг до столу.

— Іване!.. Бійся Бога!.. Люди в церкві Богу моляться, а ти — в „барі“!.. Таж Великдень!..

Декілька хвилин мовчання. Тільки при сусідніх столиках жваві розмови, цокання чарок. Нарешті голова піднімається, рука, що стискала в кулак, відгортає з-над чола жмут темного волосся. З-під волосся ясні, сиві очі. Дивляться кудись, понад столи, понад людей, що при столах... Через хвилину голова втомлено спирається на долоні, очі заплющуються, і — притишений голос, майже шепіт:

— Уже я, Миколо, свої Великодні, всі свої свята, відсвяткував... Давно відсвяткував... У мене вже по святах... По всіх святах...

Знову мовчазна хвилина. Сиві очі знову задивились кудись, наче б десь там, за стінами, якась далека, дуже далека далеч, відкрилась перед ними.

*

... Справді, скільки він мав отих Великоднів?.. Небагато... Власне, стільки лише, що там, у своїх горах, у батьків... І ще, правда, оті два, з Анничкою... Решта ж... Бодай їх не було!..

Анничка... З любови подружились... З любови, з великого кохання... Та, що з того?. Коли після вінчання виходили з церкви, далеко, за горами, гриміли гармати. А наступного дня вже втікали. Щоб удруге не попасти в лабеті... Пізніше табори, праця... Чортівська, пан-

щизняна праця... Прийшов на світ Юрчик. Великодні під бомбами, на чужій землі... Але разом. Якось таки святкувалось. Хоч біда, хоч часом і холодно, і голодно, але — дитина простягне рученята — і вже радісно! Вже і в будень — Великдень!..

Аж прийшов той день!.. Жахливий день!..

Війна вже кінчалась. Якось спокійно було. Ніхто не сподівався нальоту. Анничка пішла в село, до „баверів”, він, з дитиною, в бараці. Прийшов приятель.

— Ходи, — каже, — до мене! Є горілка й сало!.. Хлопці привезли!

Пішов. Отак, на півгодини. Щоб зараз повернутись. Дитина спала. Нічого боятися, сусіди ж за стіною.

Випили по одній, другій, третій... Закушували, розмовляли. Після третьої чарки кожен уже розумний, кожен усе знає: і коли війна скінчиться, і що після війни буде...

Нараз тривога. Виють сирени.

Та що там тривога, що там сирени, коли пляшка на столі... Хай інші, дурні, тікають до бомбосховищ!.. Чого ж мають тепер бомбити табір, коли ще ніколи не бомбили?..

Нараз гуркіт моторів, і зенітки: бах! бах! бах!

Ой, дитина може перелякатись! Ні, ні! Не п'є вже четвертої! Біжить до свого бараку!.. Та не встиг убігти й половини дороги, як почалось пекло! Тічною скажених собак заскавуліло згори, ригнуло сталевим дощем!..

Чи довго тривало?.. Інші, пізніше, казали, що лише декілька хвилин... Для нього була вічність...

Отак і скінчилось... Вже було по його Великоднях... Не було вже більше в нього ніякого свята... І життя не було...

Люди казали: „Другої дитини вам треба! Тоді й життя між вами буде!”

Але Анничка... Тільки наблизиться до неї, а вона водно гарчить: „Не важся!.. Занапастив одне — не треба другого!”

Отак, з великого кохання, настало пекло!..

Шукав розради в горілці... А добрий друг-колега почав розважати Анничку...

Якось не помічав... Але, коли дізнався, думав, що

вб'є одне і друге!.. І був би повбивав! Але люди. Оборонили.

Пішла від нього. Жила, ніби, сама. Але той ходив.

Уже нічого не казав, нічого не робив, тільки пив більше і більше... Торгував, заробляв і пив!

Аж почали набирати на виїзд. Ніби погодились... Щоб виїхати.

Нарешті виїхали. Приїхали сюди, в Нью Йорк.

Боже! Чого тут не побачили!.. Поліці крамниць вгинаються від усякого добра! Тільки гроші, і бери, що хочеш!.. Аж тепер збагнув велич гроша!.. Трохи його, правда, мав. Трохи привіз. Але що це! Треба більше!..

Кинувся до роботи. Була кон'юнктура. Працював на дві зміни: вдень і вночі. У будень і в свято. Щоб тільки гроші! Якнайбільше грошей!.. Анничка теж пішла працювати. Щоб ще більше грошей! Майже не бачились. Не було коли. Спати теж треба. Ох, як хотілося спати...

Аж знову відомість... Те саме, що було в таборі. Тільки тут уже не друг-приятель, а якийсь італієць... Великий паняга, казали йому.. В новісінькому „Крейслері“ бачили їх...

Нічого не казав, тільки раз увечорі не пішов до праці.

Прийшла перед дванадцятю. На чверть години раніше, як він звичайно приходив з роботи. Такою він ще Аннички не бачив.. Вона завжди, і без підкрашувань, була гарна. Але тоді, з тими червоними губами, з підтіненими очима була. як богиня... Була хвилинка, що він справді, як перед богинею, хотів упасти їй до колін та благати ласки... Нараз глянув на її сукню, чудову сукню, якої ніколи ще в неї не бачив, на браслет на руці, перстені на пальцях... Червоний туман закрив йому очі...

Бив!.. Бив, поки прийшли сусіди і розборонили. Як колись, у таборі. Прийшов і поліцей. Тільки вже не таборовий, з опаскою на рукаві, а такий з комірцем під шию. з ціпком у руці.

Коли повернувся з арешту, Анни вже дома не застав. Сусіди сказали, що перейшла жити на четвертий квартал.

Почалася знову нова сторінка життя. Як сидів отак

уперше серед порожніх стін, побачив нараз, що гроші — ніщо!..

Тікав геть з хати, щоб не бути самим. Боявся самоти й тиші. Ішов, де люди. Де багато веселих, гомінких людей!..

А коли виходив з п'яного гамору, не йшов додому, тільки трохи даліше: на четвертий квартал!.. Там став біля східців, що вели до брами дому і дививсь на будинок, що навпроти, трохи навскісь!..

Часами підїжджав під отой будинок чорний, новий „Крейслер”. З нього висідав високий з тонким, чорним вусиком і шезав у брамі. Пізніше виходив. Звичайно за-попідруч з богинею, перед якою йому колись хотілося падати на коліна!.. Часом виходили раніше, а часом довго доводилось ждати на них!.. Але він завжди ждав!.. Терпеливо ждав, поки вийшли, всіли до чорного „Крейслера” і шезли за рогом вулиці!..

Раз, коли стояв отак на тій своїй стійці, підійшов до нього отой з комірцем під шию, з ціпком, що веретеном, у руці. Положив йому руку на плече й сказав:

— Джан, це недобре, що ти тепер робиш!.. Дуже недобре!.. Покинь це — він показав ціпком на порожню пляшку, що лежала побіч, біля його ніг. — Отой, що там — показав ціпком на щось довге, що лежало трохи даліше — може собі на це дозволити. Він тут роджений!.. Але, коли б тебе отак зо два-три рази знайшли, завернуть туди, звідкіля приїхав!..

Хотів оправдуватися. Хотів розказати йому своє горе. Але той перебив йому:

— Джан, я знаю все!.. Ти є порядний хлоп!.. Шкода тебе. Пропадеш отак!.. Вертайсь до праці!

Це допомгло. Почав знову працювати. Але вже не для грошей, а тільки на те, щоб могли її бачити. Її, свою богиню!.. Хоч десь-колись!.. Хай і в „Крайслері”, але, щоб тільки бачити!.. Коли б вивезли, коли б ця можливість відпала, загинув би!..

Пробував говорити з нею. Три рази, як ішла сама, пробував приступити. Два рази втекла, сховавшись у брамі, за автоматичними дверима, а третій раз побігла

до поліцая, що стояв на розі... Той відрадив йому ще раз таке робити...

І так до сьогодні...

*

— Ну й що ж, Іване, підеш?.. — питає друг з-за столу.

— Ні! — перечить Іван.

Друг крутить головою.

— Котрий це вже раз мені відмовляєш?..

Друг крутить головою. Думає хвилину про щось, на-решті сьгає рукою до коробки, що поруч, на столі. Добуває з неї щось завинуте в тонесенький б'лий папірець.

— Тоді, може, хоч оце візьмеш, — говорить і дає Іванові оте, в папірці. — Це від моєї наймолодшої, твоєї хрищениці. „Коли таки не схоче прийти, тоді передай йому оце від мене!”, сказала.

Іван уперше зацікавлений чимось. Любить малу хрищеницю. Бере, розгортає папірець, а там — писанка. Звичайна, гуцульським узором розмальована, писанка... Так, звичайна писанка... Але щось не дуже звичайне діється з Іваном, що, як заворожений, дивиться на неї...

— Гей, Іване!.. А з тобою що?!.. Писанки не бачив?.. Таж уважай! Упаде! Розіб'ється! — скрикнув друг.

А в Івана вже не тільки руки дрижать, а й він цілий чогось труситься!.. Нараз припав грудьми до столу, голова сперлась на руки, а з очей потекли сльози...

— Не бачив, Миколо... Роки цілі вже не бачив.. — шепоче.

Нараз піднімає голову. Встає з-за столу, завиває писанку назад у папірець, ховає в кишеню, поправляє пальцями волосся на голові. Але робить це все чогось дуже швидко. Якось так, наче б нагло кудись дуже спішно йому стало.

— Спасибі тобі, Миколо! Велике спасибіг!.. — каже нашвидку.

Микола зчудований дивиться на Івана. Нічого не розуміє... А Іван уже поза столом.

— Ти куди?..

— Скажу пізніше!.. Бувай здоров! Може завтра, а може ще й сьогодні буду в тебе.

— Іване! Ти п'яний?..

— О, я вже давно не був такий тверезий, як тепер!..

— крикнув йому від дверей.

Микола хитає головою. „Чудак”. Встає і собі з-за столу. Нічого вже йому тут сидіти.

На вулиці з Івана вже ні сліду. Та ні! Ось там, понад головами інших, його буйна чуприна. Мусів хіба бігти, коли вже так далеко зачвалав. Але куди це він так жене?.. Зараз побачить. Коли йде додому, повинен зараз звернути наліво. Але ні! Пішов прямо. Пішов, хоч червоне світло... Вже знає куди!.. На четвертий квартал...

*

Ні, годі!.. Не може вже довше чекати!.. Ох, ті дзвони!.. Бовкають та бовкають! Встала підійшла до радіо приймача, що під стіною, покрутила блискучий кружечок. Хвилина, дві, а з приймача: бовов!.. Бовов!..

Ох, і тут дзвони! Покрутила інший кружок. Зо скриньки якесь меланхолійне танго. Шкода, що не договорилась з Армандом, щоб раніше прийшов... Ще три години... І ті дзвони!.. Знов покрутила кружечок. Голос зо скриньки сильніший. Але дзвони таки голосніші. Не заглушити...

А може б таки піти до церкви... Але, ні! Ні!.. Ті усмішки, ті півусмішки... Ні! А в латинській нецікаво.

Ще три години... Що б робити?.. На стільці, біля отоманки, телефон. Може б потелефонувати?.. Та ні! Не добре накидатись мужчині...

Армандо... Добрий хлопець. Неба рад би їй прихилити... Дає їй все, чого запрагне... Але чи справді все може їй дати?.. Чи може заповнити ту пустку, ту порожнечу, що чимраз тісніше огортає її?.. Ні, цього ніякими маєтками не заповниш. Ані навіть отакими ніжностями, як його для неї... Все воно чуже, холодне...

Нараз дзвінок. Хто це може бути?.. А хто ж, як не він! Тільки він, Армандо! Не міг видержати! Стужився хлопець, приїхав раніше.

Пішла до кухні відтиснути гудзик, що наказує дверям внизу відчинитись. З кухні просто до будуару і, перед дзеркало. В одну руку олівець для губ в, у другу по-

душечка з пудрою. За хвилину ще один олівець, чорний. Отак трішечки, біля очей. У самих кутиках. А ще, правда, ковтки. Оті з перлинками, що їх Армандо найбільше любить... Так, уже все гаразд. Підтягнула вилоги шляфрока вище на непокірні горбочки, ще раз перевірила свою відбитку від голови до стіп і посміхнулась...

„О, м'я белля! М'я каріссіма!“ — скричить зараз з порога, виблискуючи білими, як перли зубами...

Ось, уже стукає... Біжить до дверей, відчиняє і... крок узад!..

— Христос Воскрес, Анничко.. — говорить хтось з-за дверей.

— Во... — не докінчує... Почате слово застрягло десь у горлі... Одна рука придержує двері, друга прислонила очі... Нарешті говорить... Губи дуже дрижать...

— Ні, ні, Іване! Йди собі... Прошу тебе, йди!..

Але Іван не слухає. Замість йти геть, устроїв руку в кишеню і добуває звідтіля щось завинуте в білий папірець. Розгортає папірець, а там — писанка...

— Я, Анничко, нічого від тебе... Я тільки хотів оце... Для тебе... З Великоднем... — говорить, простягаючи до Аннички руку з писанкою.

Анничка стоїть, як зачарована... Дивиться на писанку... Та, що це з нею?.. Де вона?..

*

Боввв, боввв, боввв... Дзвонять дзвони... Старенька церковця при доріжці, що змійкою поміж горами... Похилий хрест на дзвінниці... Кругом церкви люди, мов маків цвіт... Ой, скільки ж того квіття вітер під церкву нав'яв!..

„Христос Воскрес!“ — гримить могутня пісня, аж шибки у віконцях дзвонять... Христос воскресееес, воскресееес, воскресееес... — відповідають гори, плаї, ґруні...

„Абисмо, сусідонько, дочекали... Щоб худібка та й ви здорові були...“

Усмішки на устах... Крайчики рукавів при очах...

Уже посвячено паски. Починають розходитися. Вже й її мати кличе, щоб йшла. Але їй не спішно... Жде когось... Ось він уже біля неї... Стиснув з-заду за плечі аж віддихнути важко...

„Христос Воскрес, Анничко!” — і, „цмок” у лице, біля самого вушка...

„Ой, що робиш?... Люди ж!..” — а під серцем млісно, млісно...

„Твоя писанка, Анничко!” — говорить і простягає їй на долоні писанку.

Ой, гарна яка!.. Ой, яка!.. Ні в кого такої немає!.. Сам писав!.. Одну, однісіньку — як щороку — для неї тільки... Тільки для неї... Найкращу з усіх...

*

Втихли дзвони. Щезла церква, люди... Але не щезла писанка й Іван, що стоїть біля дверей та дивиться на Анничку своїми ясними очима...

Ні, не встоятись довше Анничці.. Пускає двері, і — до Івана!..

— „Іване!.. Іванчику!..”

Більш нічого... Знову слова застрягли в горлі. Тільки губи ворухаться, а з очей течуть сльози..

*

А через рік були у старшеньких молодят христини. Назвали дівчинку Софійкою. Але, коли Іван приходив з праці додому і брав дитину на руки, і коли мала доня обіймала його своїми рожевими рученятами за шию, тоді він, притискаючи її до грудей, ніжно говорив: „Писанко моя кохана... Писаночко найдорожча!..”

А Анничка всміхалась... Часами появлялися в неї тоді в кутиках очей сльози... Але це були вже сльози радості...

Маратонський біг

Про маратонський біг Андрійко почув уперше тоді, коли відбувалась остання до війни олімпіада. Приніс це слово до хати Степан, старший брат Андрійків. Сам завзятуший спортовець, він і свого молодшого брата на такого хотів виховати.

В тому часі Андрійко, звичайно, не знав ще ані того, чому цей біг називається маратонським, ані того, хто його вперше здійснив. Але він міг уже чимало сказати про життя та спортові осяги Кіті Сана, славетного японця, переможця в тогочасному маратонському змагу. Він, правда, міг би був стільки ж саме сказати і про Джессі Овенса, і про Арчі Вілліамса, і про Джона Вудруфа, і про Ловлока, і Гакірта та інших першунів тогочасних олімпійських змагань. Але йому тоді чомусь найбільше імпонував саме отой Кіті Сан. Пробігти ж бо у двох годинах і двадцятьдев'яти хвилинах сорок два кілометри, це просто неймовірно. І Андрійко вже добре знав, що ці цифри означали! Кожного бо дня ранком, для заправи, оббігав він із Степаном місцеву спортову площу, що була недалеко їхнього дому. А це була іграшка проти сорок і двох кілометрів!

Про перший, справжній маратонський біг Андрійко довідався від батька. О, батько теж умів оповідати! Може, навіть краще за Степана. І в Андрійка, аж очі горіли, аж рот відкривався, то знову, наче від болю, затиснулись уста, як він слухав про той страшний, жахливий бій горстки хоробрих греків, малої зменьки гарячих патріотів з навалою персів, що, здавалось, ось-ось мали залити хмарою своїх військ їхню країну. Але велике завзяття, єдність та гаряче бажання перемоги вчинили чудо!

А коли в гірському провалі заgrimіли сурми перемоги, зірвався один з хоробрих бійців і побіг туди, куди не долетіли ще радісні згуки перемоги, де жах і тривога перед ворогами гнітила ще серця його рідних. Сорок два кілометри дороги лежали перед ним. Сорок два кілометри в страшну спеку, після важкого, кривавого

бою! Але боець не злякався цієї далечі. І, хоч утомлений боєм, він біг! Хоч піт, хоч пил дороги їли очі і заступали світ, він біг, біг, щоб тільки добитись до рідних Атен і радісною вісткою потішити рідних та друзів своїх. Щоб не тривожились вони більше, щоб раділи, що їх батьківщина вже вільна від ворога.

І кривились уста в малого Андрійка, коли він слухав про те, як той герой з-під Маратону прибіг на ринок рідного міста та крикнувши до зібраних там жінок та старців „Ми перемогли!” упав мертвий на землю.

Але розказував батько Андрійкові і про інші славні події минулого. Оповідав про те, як то й наші, українські вої-лицарі боролися та свої буйні голови клали за землю, на якій родились, за вітчизну свою.

І знову широко відчинялись очі та стискались п'ястуки в малого Андрійка, як стріла азійського ординця прошибала левине серце хороброго Святослава, як гострий гак пробивав ребра неustraшимого Байди, як „Іхав стрілець на вйноньку”, а „встоятись не було сил...”

Оці батькові оповідання Андрійко над усе любив. Наслухавшись їх, він і сам пізніше обертався в тих героїв-витязів, що про них розказував батько, і в буйній своїй уяві теж рубав шаблюкою, стріляв луком, гаківницею або скорострілом лютих ворогів України, визволяв нещасних бранців з ворожої неволі і на весь світ прославляв ім'я своєї батьківщини.

Доконавши чимало таких геройських вчинків, Андрійко звичайно вмирав. Ні, не тому, що йому хотілось умерти, а тільки тому, що всі герої його мрій гинули на полі слави. А ще тому, щоб бачити, як його будуть жаліти та оплакувати. А вже найбільше тому, щоб бачити, як плакатиме Христинка та як зеленітиме із задрощів Миколка.

Христинка, це сусідська дівчинка, подруга Андрійкова. Разом до школи ходили, разом замки з піску над річкою будували, разом раділи, як його кицька кошенят на світ приводила, і сумували, коли її Бровко ніжку собі покалічив.

Чи гарна була Христинка? Андрійко, на правду, цього не знав. Очі в неї були, як дві волошки. А волосся?

Це, здається, як сонце гралося колись з ними над річкою, окутало її голівку своїм промінням, а опісля, коли пригадало собі, що вже пора на спочинок, забуло взяти його, оце своє проміння, з собою. І так воно хвилястим полум'ям топленого золота й залишилося на Христинчиній голівці. За таке волосся нагороджують у світі королівством краси. А Христинку чомусь з цього приводу рудою називали. І всякі пакості їй через це робили. А найбільше дошкуляв їй завжди отой Миколка. Сам рудий, мов собака, з лицем у веснянках, яких, правда, із бруду не було видно, він ніколи не пройшов позв неї, щоб їй не дошкулити. — Завжди то вщипне, то потрутить, то стусаном почастує, а як того не може, то бодай язика аж по бороду вирячить.

А Андрійко, що дуже любив волошки і сонце, не міг дозволити, щоб Христинці діялась кривда. І не раз бував клопіт з цього приводу: і для Андрійка, і для вчителів, і для батьків.

Раз якось, під час забави, сипнув капосний Миколка пригорщу свербигузу Христинці за спину. Після того були у Христинки весь день зачервонілі від плачу оченята, а в Андрійка впродовж двох тижнів виднів під лівим оком здоровенний синяк. Але в Миколки зате пишалося їх два: один під одним, а другий під другим оком.

От з таких то причин любив Андрійко вмирати наприкінці своїх героїських переживань.

Коли Андрійко підріс і почав ходити до гімназії, школа, а особливо лекції історії та латини щораз більше почали замінювати та доповнювати йому батьківські розповіді про великих синів різних народів. Тільки тут не було вже часу плакати по загиблих героях, бо треба було відповідати вчителеві на питання, чому і за що ті люди гинули, які наслідки мали жертви їхнього життя та що могло було статися, якби тих жертв не було.

Але, з новими відомостями приходили й нові труднощі та непорозуміння. От, наприклад, важко було Андрійкові погодитися з висловом Горація: "*Dulce et decorum est pro Patria mori!*", тобто, що приємно й почесно вмирати за батьківщину. Що віддати своє життя за рідний край, це найпочесніший вчинок, на який людина може

здобутися, цього Андрійко, звичайно, не заперечував. Але він ніяк не міг повірити в те, щоб смерть, хай би й яка, могла бути колинебудь і для когонебудь приємною. Таж біль, який при цьому мусить бути! І страх! Не говорячи вже про те, що мертва людина, ані м'яча копати, ані ровером їздити, ані навкулачки йти, ані навіть побігати собі трохи не може! Ні, це Андрійкові ніяк не входило в голову.

Але ще й деякі інші речі були йому неясні. Він звик до того, що, як у шкільних читанках, так і в багатьох оповіданнях слова „батьківщина” та „патріотизм” були завжди пов'язані з різними великими подіями, війнами, походами та всякими незвичайними вчинками різних великих людей. І, на самий звук цих слів, Андрійкові завжди ввижались полчища військ з прапорами та бунчуками, славетні полководці з булавами та пірначами, могутні володарі з коронами на головах, славні побоевища...

Тимто й дивним видавалось йому, що патріотичними вчинками називаємо також такі речі, як купування товарів у своїх крамницях, передплату рідної преси, складання пожертв на різні цілі тощо. А вже найдивнішим видавалось йому те, як раз учитель у школі сказав, що справжній патріотизм — це виконання своїх обов'язків! Що виконувати свої обов'язки треба, це Андрійко знав. Бо неприємність після їх невиконання завжди більша, від тієї, що виникла б при їх виконанні! Але що це все могло мати спільного з патріотизмом, з любов'ю до батьківщини, отієї вітчизни, з прапорами, військом, полководцями, того він, напевно, не міг збагнути.

**

Аж тепер нагло зрозумів усе! Тепер. В ту темну ніч, коли біг гірською, каменистою доріжкою поміж скелями й кущами, коли галуззя дряпало йому лице, смикало за волосся, коли рана в лівому плечі щораз більше пекла. Все те, чого він раніше не міг збагнути, тепер нагло стало так ясне, так зрозуміле, що аж дивно було, як він міг колись інакше думати.

Докладно казавши, зрозумів він це все вже трохи раніше. Приблизно годину тому, як був ще вдома, в дядь-

ка. Зразу тоді, як прийшла з міста Оля, його кузинка, і сказала, що большевики мають завтра ліквідувати „Довбушанку”. Що дві сотні енкаведистів іде завтра вдосвіта туди, щоб знищити повстанське гніздо.

Від тієї вістки в Андрійка наче б грім ударив! Таж там дядько Корнило, що пригорнув його до себе, як большевики забрали йому батька, а мати померла від серцевого удару. Таж там його брат Степан і тридцять хворих, поранених повстанців! І жінки з малими дітьми, що прийшли туди доглядати своїх ранених чоловіків.

І тоді він відразу зрозумів, що оце саме й прийшов час, що батьківщина потребує його і каже йому сповнити свій обов'язок. І зрозумів нагло й те, що та батьківщина — це не тільки славні події та герої минулих днів, але й дядько Корнило, брат Степан, повстанці та взагалі всі, що живуть тут, на тій самій, що й він, землі, що тією самою, що й він, мовою говорять та що так само, як і він, щиро бажають, щоб Україна була вільною — всі вони до тієї батьківщини, як до одної родини, належать.

І тому він мусів тепер бігти! Саме тому, що всі члени однієї родини мусять одне одному взаємно помагати! І, хоч тітка, хоч кузинка Оля зупиняли його, хоч ніччю, хоч небезпеками і далеччю дороги лякали, він ані на хвилинку не вагався і побіг! Хоч ніч, хоч небезпека, хоч ворог довкруги, хоч сорок два кілометри дороги.

Так, власне, сорок два кілометри! Рівно, як утяв! Докладно, за картою. Він, щоправда, цю дорогу вже нераз відбував. І вдень і вночі ходив туди й назад, як треба було часом понести чи передати щось повстанцям. Але дотепер він завжди з дядьком Корнилом, або з Степаном, а бо взагалі з кимсь старшим сюди ходив. Так. В тім то й річ, що тільки ходив. От так, як звичайно ходиться, не дуже зважаючи на час.

А тепер він був сам один і мусів не йти, а бігти! Так, бігти! Бо кожна хвилина важилась тепер вагою золота. Та ні, не золота, а куди ціннішою від нього вагою, бо вагою крові його братів!

Але він ані на хвилину був би не сумнівався в тому, чи добіжить на час, якби не оте плече. Спершу не від-

чував жадного болю і навіть не знав, що він ранений. Просто не сподівався, що дурний Ванька міг поцілити його! Аж пізніше, як перебіг уже добрий кусень дороги, почув щось тепле на лівому плечі.

Так, йому не треба було бігти туди. Йому треба було цілковито виминути той тартак. Але хто міг сподіватися, що там зваду по другій стороні дороги стоятиме вартовий. Стільки ж разів ходив уже туди і ніколи там нікого не бачив.

І навіть не попередив, азіят, що стрілятиме, тільки бахнув чотири рази під ряд!

Рана, мабуть, не була грізна, бо міг рухати рукою. Куля, значить, пробила плече, не торкнувши костей. Але кров текла і важко було її спинити.

Андрійко, правда, як второпний пластун, умів собі порадити. Як тільки помітив, що ранений, віддер рукава своєї сорочки і перев'язав рану. Та самому важко було це, як слід, зробити, і кров, хоч повільно, текла далі.

Однаке найбільше турбувало Андрійка те, що його біг ставав щораз повільніший, та щодалі, то важче було йому „брати” ті місця, де доріжка підіймалася вгору.

І біль у плечі щораз більше починав дошкуляти. Спершу пекло тільки там, де була рана, а тепер уся рука боліла. І якась дивна, сонлива втома огортала його.

І нагло страшна думка майнула йому в голові:

— Чи добіжить?..

Рвонувся усією силою вперед. Плече дужче заболіло, але на хвилину щезла сонливість. Три четвертини дороги мав уже за собою. Оставалась ще четвертина. Але ця частина була найтяжча. Це вже не дорога, а вузька стежка поміж скелями та потоком.

„Цікаво, чи той історичний грек з-під Маратону теж мав таку важку дорогу? — думалось Андрійкові, як стежка знову стала підійматися вгору. — І чи він теж був ранений?.. Це було дуже можливе. Тяжкий бо бій мав він за собою! Але гіршої дороги, мабуть, не мав! — вирішив, як знов спіткнувся об гострий камінь.

Оцих спіткнень та падінь він тепер дуже боявся. За

кожним бо разом, як таке сталося, плече все дужче та дужче боліло...

— Як би було гарно, коли б так хтось біг тепер разом з ним, — подумав. — Коли б Христинка була тут, біля нього. Ні, це не тому, щоб чванитись перед нею своєю раною, щоб вона жаліла його. Ні, це просто тому, щоб вона була тут, з ним. Або, щоб бодай Миколка тут був.

А вже найбільше хотілося йому, щоб його мати була тепер при ньому. Вони всі троє перев'язали б йому плече і воно напевне не боліло б так дуже. Опісля вони післали б Миколку бігти далі, а він ліг би десь тут, біля стежки. Христинка пошукала б моху йому під голову, а мати положила б йому свою руку на чоло і він заснув би.

Так солодко, приємно заснув би...

І видалось Андрійкові, що він маленькою дитиною лежить на колінах у своєї матері і що вони обоє летять кудись високо, високо... А довкруги них багато, багато зірок... А матуся приспівує йому його улюблену пісеньку з дитячих літ. «... Люлі, люлі, синку мій маленький...»

Нараз жахнувся — що з ним діється?.. Він справді був би заснув! Поправляючи перев'язку, він якимсь мимохіть оберпсся об скелю і мало не задрімав!

А там же дядько Корнило. Степан, повстанці! — Ні, ні, матусенько, не бери ще мене! Ще трохи, ще пару кілометрів допоможи добігти!

Знову рвонувся вперед. Ноги якимсь дивно, неначе б не його, наче б були почеплені на якихсь пружинах, самі механічно викиладися вперед. Болю в плечі вже наче б не відчував. Тільки в голові та в ухах якимсь дивно шуміло. Наче той потік, що побіч, плив через його голову.

Котра це година могла бути? Вже повинно б на світ благословитись. А йому чогось так темно в очах... Тільки час до часу наче якісь вогники бігають перед ним. А може це зірки?.. Може він уже „там“... Там, де його мати... Бо якимсь так легко йому на душі...

Та нараз знову заболіло плече, наче б ножем по ньому різонув. Певно знову спиткнувся. Але ноги біжать. Ще,

славити Бога, біжать. В них його єдина надія. Але, як довго ще бігтимуть?

Якось не може збагнути, де він. Знає, що це вже не далеко, але не може докладно окреслити місця. Щораз густіша тьма налягає на очі.

Нараз чує цілком близько, біля себе:

— Стій, бо стріляю!

Зупинився. Але чомусь нічогоісінько не боїться. Чий це голос?.. Якийсь такий дуже знайомий... Так, та це голос Степана!

— Степане! Це я, Андрійко! — кличе до нього.

Чує, що не може довше стояти. Ноги якось так дивно вгинаються. Поки біг, то й держався на них, але тепер відчуває, що ось-ось впаде. Але якісь руки піддержують його, а той же знайомий голос говорить до нього, — Андрійку, братіку! Що з тобою? Що ти тут в тій порі робиш? — і нагло скрикує: — Господи, таж ти раниений!

Андрійкові наче камінь з серця впав. Таки, значить, добіг! Богу дяка! І за те Богу дяка, що це власне Степан біля нього тепер. Він не бачить його, бо чомусь дуже важко йому відтулити очі, але йому дуже любо на душі. Знову ота приємна сонливість огортає його... Ось він дома, у батьків... Біля нього сидить Степан і розказує йому про олімпійських чемпіонів. А там, біля стола, сидять батько й мати. Батько читає часопис, мати щось шиє, а на поруччі фотеля, біля вікна, сидить, підібгавши під себе лапки, їх кицька.

Так любо, так мило Андрійкові.

Нараз знову біль у плечі і жах свідомости! Таж він не сказав ще Степанові чого біг сюди! Холодний піт виступив на чоло. Йому дуже тяжко відкрити уста. Збирає всі сили і говорить. Ні, не говорить, а шепче:

— Енкаведе знає про вас... Сьогодні вранці... Дві, може три сотні йде сюди... Хочуть вас оточити... Це все...

— Котра година, Степане? — питає знову.

— Друга п'ятнадцять.

— Дякую... Три і пів години біг... Годину довше, як Кіті Сан... Цікаво, як довго біг грек?..

Ще сонце не вийшло на Хом'яка, ще з Медвежика не зійшли ранні мряки, як було вже по всьому. Привітали повстанці своїх ранніх гостей, як і чим могли. Як каже-ся: чим хата багата: оливом, залізом та камінням. А що каміння було тут найбільше, то цього добра найбільше посипалось на голови наїзників. Як колись тухольські гори вітали татар, так тепер скелі Горганів прийняли новітніх ординців.

Чотирьома провалами підходили енкаведисти до повстанського гнізда і чотири потічки темної крові потекли до быстрого потоку. Ані один наїзник не вийшов звідси живим.

А як сонце зійшло з полудня на свій західний грунт, виражали повстанці свого наймолодшого друга в останню дорогу.

На марах з чатиння буйного, серед гущі запашного квіття з верховинських царинок пишних, лежов Андрійко і наче всміхався до друзів та до братіка свого рідного.

Панотець відправив панахиду і сказав своє слово. А відтак промовляли друзі-повстанці. Коротко, але щиро, сердечно..

А як прийшло останнє прощання, підступив до нього Степан. В його пальцях заблестів малий кружечок. — Оце тобі, братіку, відзначення за твій марафон — промовив, чіпляючи срібний кружечок Андрійкові на груди. — Колись дістав я це за мій найкращий біг. Але я пробіг був тоді лише п'ять кілометрів... А ти — сорок два!..

Залопотів повстанський прапор, впала коротка команда і трикратна сальва понесла по горах, по плях, грунтах та лісах вістку про останній поклін повстанців героєві!.. І понеслися слова повстанської пісні:

«... Для України ми усі живемо,
За Україну голови кладемо!..»

О л ь г а

(Пригода «коляборанта»*)

Це був звичайний собі дерев'яний паркан. Отакий з сирих, репавих, нічим немазаних, ані ненапусканих, смерекових, чи соснових дощок. Дощки цілком свіжі, і на них перлинки живиці. Сльози порізаного дерева. Тепер, одначе, це перли-самоцвіти. Бо з заходу, з-над самого обр'ю, сонце. Велике, червоне, наче б шойно скупане в крові. І — просто на паркан. І він аж горить від отих самоцвітів. Але, що там самоцвіти! Блистять, правда, миготять кольорами, але — мертві! А це живе, запашне! Ох, яке запашне! Цього в перстень не вложиш! Мільйонером став би той, хто міг би дати отакі запашні перлини красуням для прикраси грішних тіл. Але це не для грішників! Це тільки для святих. Для тих, що носять в собі „санкта менс”. Свята мисль, свята душа, сантимент.

Найкоротша дорога з фабрики до бараків через місто. Але хто ж би йшов тепер через місто! Тепер, після отакого свіжого, цілющого дощу, що промив повітря, оживотворив землю. Просто грішно було б. Хай собі ін-

*) Це оповідання я написав під кінець 1946 р., як відповідь на становще деяких американських та канадських газет, які тоді писали, що право на поселення в заокеанських краях та, взагалі, право на опіку й допомогу ІРО повинні б мати тільки ті „переміщені особи”, яких німці насильно вивезли на роботу. Всі інші біженці, за думкою згаданих газет, мали б бути зрадниками своїх батьківщин та коляборантами Німеччини. Щоб заперечити такий погляд на цю справу, я зобразив у своєму оповіданні таку ситуацію, де людина, хоч і без фізичного примусу збоку німців, мусіла, ніби „добровільно”, виїжджати до Німеччини, щоб рятувати своє життя. З уваги на пекучу актуальність тієї справи я післав тоді, тобто в 1946 р., це оповідання прямо з першої чернетки до друку („Новий шлях” — Канада). Зрозуміла річ, що через той мій поспіх було там чимало різних недоліків. Ці недоліки старався усунути в цьому виданні відповідно виправляючи, або й цілковито переробляючи деякі місця оповідання.

ші, дурні, йдуть! А Роман пішов ген туди, довкруг міста, периферіями. Щоб надихатись отого цілющого.

І там, власне, отой паркан. А ще поки паркан, оті пахощі. Ота живиця, Коханий, рідний запах. Не в легені, а прямо в серце йде.

І Роман уже не тут, а там, де весь час його серце: білі хатки поміж садками, доріжка, що над річкою. А за річкою худібка: муу, мууу... Вечоріє ж бо, додому пора. За толокою — ліс. Звідтіля вітерець і оті пахощі. Отієї самої, рідної живиці..

Аж ось і паркан. Новий якийсь, недавно поставлений. Ще тиждень тому, як ішов сюдою, його не було.

Один погляд, і наглий дроз по всьому тілі.

Так, то був теж такий самий паркан з сирих дощок, під яким він убив його! Отого німаку з емблемою смерти на перебакиреній шапці, через якого мусів попрощатись з рідною землицею і „добровільцем”, убгавши голову в ярмо, тюпати ось-тут, поміж фабрикою та бараками.

І знову нові картини перед Романовими очима:

Станція великого міста, русява голівка та заплакані очі малого, сільського хлопчика, що, крізь сльози, говорить до своєї матері:

— Не плач, мамо! Завтра буде дуге молоцко, а кулоцка знесе дугі яєцка!..

А мати, тінь людини, похилившись над щербами розбитої пляшки, що з неї молоко білою плямою на підлозі ждальні, б'є себе кулаками по голові і лебедить крізь сльози:

— Так, не плач, не плач, дурна Євко! Не плач, лецта суко! Самас того хотіла! Самас си їх у Бога віпрасила! Самас рано та ввечорі молиласі, щоб ті гади прийшли сюди! Най ті тепер б'ють! Най ті копають! А, на тобі за це ще! А, на!..

І знов себе кулаками по голові.

А напроти червона, налита пика пузатого „визволителя” з черепом трупа на шапці і відзнаками фельдфебеля на плечач. В одній руці, накритий кольоровою хусткою, плетений з лика кошик — отакий, якими селянки свій товар до міста на продаж виносить, а на другій, що на грудях, поскладані впродовж цілого передрамені яйця.

Одне і друге, добро відібране в молодій жінки. В інших обставинах постать була б смішна. Але тут, замість сміху, сльози...

Пузатий не розуміє, що говорить жінка, а задурний, щоб здогадатись.

— Чому вона б'є себе по голові та весь час стільки говорить? — питає по-німецькому цікавих, що зібрались довкола.

Роман, який тількищо з поїзду, стоїть і дивиться, що з того вийде. Але тут його терпцеві кінець. Дебелі руки самохіть розгорнули юрбу роззяв і він, теж по-німецькому, ревував пузатому:

— Говорить вона тобі, худобино, що ти бандит! Що таких бандитів, як ви всі, на цілому світі немає!

І — бевх бандита в пику! Просто в зуби! Бандит, на коротких ногах, назад, назад — і гепнув на долівку. Шапка в молоко, побиті яйця по мундирі, по штанах... Знову, тільки сміятись би...

Але далші картини якісь не смішні. Зовсім не смішні!..

Кімнати з ґратами і без них, з портретами обербандита і без них, коридори, сходи — погані сходи, важко по них ходити! — а над усе: п и к и ! Всюди ті самі, всюди однакові: червоні, наліті й люті! З вискаленими, як у собак, зубами. Крики, стогони. Картини жаху. Одні чітко-виразні, як біль, інші мрячно-тьмяні, з півпритомності.

Нарешті вечір. Чудовий, місячний. Тільки радіти б, любитись ним... Але вулиці чомусь пусті, безлюдні... Тільки він та його охоронець, що за ним: цок, цок кованими закаблуками по камінному плиттю.

На руках залізка. Колись думав, що їх тільки для кримінальних фільмів придумано. Все тіло болить. Але це неважно. Важно те, що може йти, що може рухатись.

Один закрут, другий і вузька, одеревлена вуличка. Неосвітлена, як інші. Але місяць кращий за ліхтарні.

Вже знає, куди йдуть. До „огрудка“. Як попадеш: прощай, світе!

Аж ось, паркан. Сирі, насичені живицею, дошки... З-над паркану галуззя дерев, а долом чорна тінь. І, від-

разу, думка: тут, або ніде! Одна мить, і він, — під німака, Всією вагою тіла бандитові під ноги! Німак, як бочка, геп на землю, а він його залізками отими, що на руках, тарах по голові! У самий живчик. Навіть не вспів свого „фарфлюхтер” сказати, як чортові душу віддав!

Уламки секунд, і ключ з кишені лежачого вже в його руках. Коротка коляборація пальців і зубів, і руки вже вільні. Сліпа ліхтарка в одну кишеню, пістоля, з запасним магазином куль, в другу, і діло закінчене.

Вже мав уставати з навколішок, як, нараз: чийсь ноги! Величезні, незграбні, повикривлювані черевичиська, номер не менший за 45!

Дрож за спиною. Але до страху ще далеко! Мить, і він уже на ногах. Цирковий акробат — по цигарки! Цівка пістоля — просто в груди того, що над ногами!

Власник ніг — тип, що й казати! Руки в кишенях короткого сюртюка, шия кругом у шалику, над очима дашок кашкета, з-під дашка просто на око жмут волосся, в кутку уст, скісно вділ, цигарка. Ані ворухнеться. Напружена мовчанка. Хвилина, дві. Нарешті тип:

— Сховайте це! — показав папіроскою на пістолю. — Я свій хлоп, і все це — киває головою в сторону лежачого німака — ніщо мене не обходить! У мене — всміхається — свій інтерес! Ви взяли собі, що вам потрібне, а я хочу того, що мені пригодилося би...

Романові — камінь з серця. Тип до трупа і все з його кишень до своїх, до своїх! Аж повіддувались. Гієна... Але зубів не шкірить... Це тепер найважніше.

Упоравшись з усім, тип устає і д'ловито до Романа:

— А тепер, пане, треба все це схвати! — показує на трупа. — Ви беріть за ноги, я за плечі. Туди просто і, за парканом — направо.

За парканом бур'ян. Високий, як хащі. Якась огорожа. Перелазять. З тягарем трохи трудновато. Якийсь рівчак. Перестрибують. Знов паркан. Зависокий — не нерестрибнеш. Трупа на землю, а тип плечима під дошку. Дошка, злегка: трісь! Тоді, через діру, на якесь подвір'я. Навпроти якась напіврозвалена хата. Тип трупа на плечі і, палець на губи: пссс!.. Хильцем через подвір'я, і перед ними якась темна челюсть. Йдуть східцями вниз. Ціл-

ковита темрява. Треба пальцями намацувати стіну. Нарешті тип:

— Світить!

Яксь пивниця. Простора. Тип трупа на землю і все з нього на купу, на підлогу: мундир, чоботи, білизну. Все, до останнього, і голісіського під стіну, поміж яксь скриньки.

— А тепер усе, що тут, на нього! — командує.

У пивниці всякої всячини повно: поламані меблі, якісь бляхи, бляшанки, пуделка. Все це на трупа. Під саму стелю наложили. Втирають з чолів піт. Тип сміється:

— Отак, бачите, діло робиться! Тепер його і сам найясніший татко з Берліну не знайде!

Нараз перестає сміятися. Екзаменує Романа очима.

— Нетутешній.

— Ні, — відповідає Роман. Теж пильно студіює типа.

Міркуючи над чимсь, тип добуває з кишені коробку на тютюн — отака бляшана, з найдешевших — стукає в неї пальцем, відкриває, простягає Романові.

— Курить.

— Спасибі, не курю, — відмовляється Роман.

У коробці декілька готових цигарок, трохи тютюну і книжечка папірців. Тип, дмухаючи в книжечку, вибирає один папірець, загинає крайчик, накладає туди сніпок тютюну, крутить цигарку. Здоровенну, напівпальця завтовшки. Добув з нагрудної кишені мундштук, впихає туди цигарку, припалює.

Знов розглядає Романа.

— Давно попав?

— Сьогодні вранці.

— Умієте давати собі раду... — підсміхається.

— Кожен мусить уміти, як треба...

Тип знов думає над чимось. Нарешті каже:

— Як хочете, можете піти зо мною. До мене, до хати. Переночуєте, переодягнетесь, а завтра йдіть, куди знаєте. Тепер небезпечно. Поліційна година. Як не застрілять відразу, то посадять. А тоді шкода було б усієї нашої роботи..

Знову сміється. Дивиться на Романа.

— А, як вас звати?

Роман сказав своє ім'я.

— А мене звуть Василем. — Простягає Романові руку. Рука тверда, шорстка. Стискає правицю зразу злегка, а щодалі сильніше й сильніше. Роман відповідає тиском на тиск. Але сильнішим. Почуває, що має перевагу. Тип дивиться Романові в очі. Нараз починає реготатися. Ха-ха-ха! Перевіряєте, чи дали б раду?. Ха-ха-ха!.. Може так, а може й ні!.. Але ви не бійтеся, — пускає Романову руку. — Перевага і так по вашому боці, — прижмує одне око. — Пістоля! Хе-хе-хе..

Розгортає на підлозі блюзу забитого і всю одержу туди. Зв'язав усе рукавами, закинув клунок на плечі і, кив, на Романа.

— Ходім! А погасить світло, поки вийдемо надвір!

Знов на подвір'я. За подвір'ям город з якоюсь яринною. Більше бур'яну, як ярини. Якийсь сад. Зanedбаний, здичавилій, як усе кругом. Знов город. Один, другий. Поміж городами паркани. Низькі. Перелазять. Знов якісь дерева і, нарешті, світельце, що крізь щілину затемненого вікна. Василь придержує Романа за руку.

— Тут я живу. Не сам, але ви не бійтеся: свої люди! Тільки про те, що сталося, нікому ні слова. Я сам скажу, що і кому буде треба.

Світло місяця, що саме з-за хмарки, освітлює невеличку, похилу хатину з малим піддашшям вгорі. Там мабуть теж хтось живе, бо з малого віконця, що під самим дахом, теж смужка жовтавого світла.

Василь підходить під вікно і, нігтем пальця, легенько стукає в бляху, що замість шибки.

За тонкою стіною щось зашаруділо.

— То ти, Василю? — питає якийсь захриплий голос.

— Я, я. Відчиняй!

За стіною знов шелест. Заскрипіло ліжко, зашурго-тіло відсуване крісло, зашляпали по підлозі м'які капці, рипнули двері. Нарешті шляпання під самими вхідними дверима і вривчастий, астматичний віддих.

— Скоріше, Тоньку. Скоріше, до чорта! — нетерпеливиться Василь.

— Зараз, зараз! Ключа намацати не можу..

Нарешті скрегіт ключа в іржавому замку. Немазані

двері: рррииип, а з-поза дверей, мало що вище над клямкою, велика, лиса голова малого чоловічка.

— А хто це з тобою? — питає лисий.

— Не бійся, Тоньку, це свій.

Лиса голова за двері, а Роман з Василем, по гнучких східцях — всього три східці — у малі сіни. В сінях повно всякого краму і якісь сходи вгору. Мабуть до тієї кімнати, що на піддашші. Направо напіввідчинені двері. З дверей слабке світло і сильний задух вологости.

Кухонна кімната невелика і теж завалена всякою всячиною. Під стіною ліжка, вповодж ліжка довгий стіл. На столі горшки, горнятка, ложки, декілька бляшанок з консервів. Усе всуміш.

На ліжку сидить, підібгавши під себе ноги, лисий. Здається, раніше лежав на ньому. Тепер з цікавістю розглядає Романа.

По другому боці стола, на лавці, дівчина. Чорне, хвилясте волосся, білі, як пелюстки вишневого квіту, скроні, рівний ніс, великі, яносині очі, червоні, м'ясисті губи, довга, біла шия. Сукня?.. Неважно... Якесь дешеве дрантячко.

Перед дівчиною, на столі, книжка. Дівчина раніше, здається, читала. Тепер очима на Романі.

Роман здоровить домашніх добрим вечором. Але відповіді нема. Лисий і дівчина, задивившись на нього, мовчать. Дівчина, правда, наче б легко розтулила уста. Хотіла, мабуть, щось відповісти. Але, глянувши на лисого, змінила, видно, свою думку. Тільки кивнула злегка головою.

Мовчанка. Виручає Василь:

— Гостя маємо, — каже, дивлячись то на лисого, то на дівчину. — Подорожній. Переночувати в нас хоче.

За хвилину моргає на лисого.

— Ходи, Тоньку, за мною! Маю тобі щось сказати.

Не чекаючи Тоньчиної відповіді, йде в двері, що до кімнати побіч. Але, ще поки в двері, повертається півлицем до Романа і, прижмуривши одне око, кладе палець на губи.

Лисий, дрібно закліпавши зачервонілими очіцями, з ліжка в капці і — шляп, шляп за Василем.

Роман сам-на-сам з дівчиною, що з-над книжки, оберши підборіддя на руку, розглядає його від стіп до голови.

Хвилину обое мовчать. Нарешті дівчина:

— Ви, хто такий?

Роман кисло всміхається:

— Чули ж... Подорожній...

Дівчина гримасно кривить уста. Долішня губа злегка віддута.

— Як вас звуть?

— Романом кличуть мене.

— Гарне ім'я.

Дивиться кудись, понад його голову. Зідхає... Може колись, якийсь Роман...

— Маєте папіроса?

— На жаль!.. Дуже прикро. Не курю.

— Нічого. Обійдеться. Старий чорт усі повикурював!

— Думаю, що Василь буде мати.

— Хай вдається! Не хочу від нього... Але, чого ж ви стоїте? Сідайте.

Показує рукою на лавку. Але лавка теж закладена всячиною. Якась хустка, фартушок, шкарпетки, щітка. Сідати нікуди.

— Незвичний до таких порядків?

Кривить уста, ніби до усмішки, і перекладає весь крам на другий бік.

— Тепер уже дозволите?

Усмішка вже виразніша. З-поміж червоних губ два ряди рівних, білих, як перли, зубів.

Роман сідає. Дівчина дивиться йому просто в вічі. Сині, дуже сині, очі.

— Мене звуть Ольгою.

Роман схиляє голову.

— Дуже приємно.

У дівчини знову гримаса на устах.

— Не плетіть дурниць! Тепер нікому не є приємно. Але, що вдієш...

Знов два ряди перел з-поміж червоних п'явок. Але

тільки на хвилинку. Бо, зараз же, борозна поміж бровами.

— Чого швендяєтеся поночі?

Сині очі знов прямо на нього.

Дивна річ: часом щось, по суті, цілком неприємне може викликати в людини приємні почування. Може це тому так діється, що почування людини є вислідом не одного якогось зовнішнього поштовху, а цілої низки різних обставин, які, разом узяті, викликають у нас власне таке, а не інакше враження.

«Чого швендяєтеся поночі...» Питання для Романа не тільки що абсолютно неприємне, але навіть в дечому небезпечне. Василь же ж виразно сказав йому, щоб нікому не говорив про те, що сталося. Та й тепер, поки увійшов у другу кімнату, дав йому знак, щоб мовчав. Чорти його знають, що може вийти з того, коли проговориться..

Але, не зважаючи на це, Романові таки приємно, що Ольга це питання поставила. І, що поставила його власне в такій формі; у формі докору (із зморшкою поміж бровами!). Бо ж, коли докоряє, тоді, значить, цікавиться ним. А це, безперечно, для кожної молодої людини приємно знати, що якась інша молода людина приязно цікавиться нею. Особливо ж тоді, як у тієї іншої людини є дуже сині очі та жагуче червоні губи..

Але побіч цього, так сказати б, самохвального почуття, було тут ще щось. Здоровий інстинкт самозбереження підказував Романові щось куди важливіше від попереднього, щось, що могло мати для нього й практичну, реальну вартість.

У становищі, в якому він був, йому конче треба було підтримки якоїсь щирої, прихильної для нього людини. Зрозуміло, що, ані Василь, ані лисий Тонько такими для нього не могли бути. Це само собою. Не був же сліпий і бачив, з ким має діло. Не знав теж, хто був там, на піддашші, та чого можна було звідтіль сподіватися.

Отже в таких обставинах отаке „чого швендяється” мало для нього просто капітальне значення. Воно підказало йому, що дівчина прихильна до нього, що во-

на зможе йому в потребі допомогти, що він може від неї довідатись дещо про середовище, в яке потрапив, ну, і відповідно до того, намітити собі плян дальших дій.

Хоч думки скоро шибають в голові, але все ж таки, як їх забагато, зволікають з відповіддю. І в Ольги вже знову примхливо закопилена нижня губа.

— Коли вам незручно відповідати, не мусите! — сказала ображено. — Не мое діло!.

Роман наче б зо сну збудився. Трохи ніяково. За-кривається усмішкою.

— Пробачте... Перевтома. Трохи забагато вражень... Думки негаразд укладаються. — Питаєте, чого швендяюсь... — Знов роблена усмішка. — Питання виправдане. На прогульку під цю пору тепер не ходять...

Дивиться дівчині в очі. Думає хвилинку і нараз ставить їй запит:

— Скажіть мені, будь ласка, які ваші взаємини з отим Василем і Тоньком?

Ольга морщить брови.

— Навіщо вам це здалося?

— Мені це треба знати, щоб дати правдиву відповідь на ваше питання.

Ольга знову примхливіє.

— Я ж вам сказала, що не мусите відповідати...

— Але я хочу вам відповісти. Тільки перед тим мені треба знати, хто для вас оті двоє... Василь, — це ваш брат?..

— Ні, кузен.

— А Тонько?

В Ольги знову зморшка між бровами.

— Це опікун Василів. Живе з його матір'ю.

Роман хвилину мовчить. Дивиться пильно дівчині в очі.

— А ви? Попелюшка... На їх ласці й неласці?..

Ольга здивована.

— Чому так кажете?

— Бачу ж...

— Я ж вам нічого й натяком не сказала.

— О, ви дуже багато сказали!..

Ольга спускає очі. Зідхає.

— Мої батьки згинули на початку війни. Тітка взяла мене до себе. Мене і мого молодшого брата. Він у кімнаті нагорі.

— Добре, що хоч добру тітку маєте.

— Так, тітка добра жінка. Тільки отой Тонько... — Тонько... — Поганий чоловік!

— А Василь?..

Ольга робить зневажливий рух рукою.

— Він тільки слухає та робить те, що скаже Тонько.

Роман думає хвилину над чимось. Нарешті каже:

— Я розпитую вас про все тому, що Василь обіцяв мені зробити одну прислугу. Він, до речі, в одному ділі мені вже допоміг. Але оця друга послуга для мене тепер не менш важлива від першої.

Ольга здивована.

— Василь вам допоміг? Це цікаво!.. Він, здається, за все своє життя ще нікому нічого доброго не зробив!

Роман посміхається.

— Тут були особливі обставини...

Ольжине обличчя — сама цікавість.

— Я так і думаю! Цікаво, які?..

— Зараз вам розкажу. Але, перед тим одне завваження: Василь чомусь не хоче, щоб ви знали про цю історію. Говорив мені про це ще в дорозі, та й тепер, тут уже в хаті подав знак, щоб мовчати.

Ольга сміється.

— Між іншим, дуже незграбно це зробив!

— Ви бачили?

— Авжеж...

Роман на усмішку, усмішкою.

— Отже, нікому ні чичирк про це, що вам скажу!..

Ольга зосередилась, як дитина до казки.

— Маєте мое слово чести! Говоріть...

Роман ховає усмішку. Дивиться серйозно дівчині в очі.

— Годину тому я вирвався з рук гештапо. Василь, на моє щастя, чи нещастя, бачив це і вірте мені, або ні, допоміг мені врятуватися...

В Ольги високо піднялися брови. Руки піднялися до скронь. Вона хвилинку промовчала, і схвильовано каже:

— Це зле. Це дуже зле! Вам ніяк не треба було цього робити... За пізні ходження ви були б якось виправдалися. А тепер що?! Вони ж напевно знають ваше прізвище, мають адресу. Документи ж ваші забрали?.. Що зробітьте тепер?.. Додому вертатися ви не можете... Мусите далі тікати!..

Роман задивився у широко відкриті очі. Вони йому тепер стали дуже дорогі. (Цікаве створіння людина: картають її, а вона радіє...).

— Мене арештовано не за пізні ходження... Це сталося ще вранці...

Починає розказувати. Говорить про все докладно, від початку до кінця, як на сповіді.

Ольга — лікті на столі, лице в долонях — слухає, ані ворухнеться. Тільки час до часу зідхає.

Нарешті скінчив. Розказав усе і чекає на її слово.

Ольга деякий час мовчить. Сидить, наче закам'яніла. Нарешті піднімає голову. Повільно, наче б ота голова їй дуже важка. Повертається лицем до нього. Але що це? В кутиках її очей щось блищить! Невже сльози?.. Ні, це, мабуть, світляний рефлекс... Та ні. Видно, що таки сльози, бо ось витирає їх хустинкою. Нарешті говорить. Але голос у неї тепер теж якийсь інший. Не той примхливо-задиркуватий, що раніше, а якийсь м'який, теплий...

— Що ж ви думаєте тепер робити? — питає.

Роман відповідає не відразу. Думає. Але не над тим, що йому тепер робити. Тепер це для нього чомусь дургорядне. Є щось важливіше. Оце, що перед хвилиною блищало в кутиках синіх очей...

Роман прокидається з задуми.

— Правду кажучи, таки не знаю, — відповідає. — Якби це вдома сталося, пішов би в ліс. Там знайомі. А тут — ще ця справа. Але, — всміхається, — знаєте, як кажуть у таких випадках турки? „Кісмет”!..

Дівчина заперечила головою.

— Ні, так не вільно говорити! Ви мусите рятуватись. Маєте тут якісь зв'язки?.. Околицю знаєте?

— Околиці не знаю, але в місті маю декілька знайомих. Може проведуть кудись...

Дівчина хвилину думає.

— Ні, так не добре, — каже. — Непевне, небезпечне і задовготривале діло! У мене краща думка. Вам уже треба втікати! Вам не вільно тепер, через отаку дурницю пропасти! Такі, як ви, пригодяться колись для більших, важливіших справ. Тепер набирають людей на роботу до Німеччини. Хто зголоситься, відразу їде. Жодної контролю, жодних документів! Уже багато таких, що їм тут земля під ногами горіла, виїхало отак. „Мельдештелле” недалеко від нас. Півгодини ходу.

В Романових очах вдячність. Вдячність для синіх... Та чи сама тільки вдячність?..

Бере в обидві долоні малу, білу руку, що на столі, нахиляється до неї головою і доторкається губами.

Сині очі ясніють, зморшка між бровами щезає...

* * *

А тим часом, за стіною — інша картина.

Три голови: одна в кашкеті, друга в хустці, а з-під хустки стирчить жмут сивого волосся, і третя, — лиса, як коліно, нахилились одна до одної. Син, мати й „опікун”. Опікун не від Бога, а тільки, як кажуть, від людей. А, може, й від чорта. Однаково, зрештою. Як її „першого” дідько взяв — добре, що взяв! П’яниця був, ледащо. Як тільки гроші в руку, так зразу й до коршми. А до хати, — нічого! От тоді й навинувся отой Тонько. Рада була, що навинувся. Бож трое малих дітей. Двома руками не нагодуєш, не одягнеш... „Бог послав”, казала. А він, — тільки-що з криміналу! Не знала. А як довідалась, був уже господарем у неї. Пропало! Але, господар був. Хату понаправляв і до хати, що треба, придбав. Хата ж її власна, від батьків ще... На роботу, правда, нікуди не ходив. Але гроші вдома завжди були. Комбінував... Аж прийшла війна. Забрала їй двох: найстаршого й середущого. Остався наймолодший, Василь. Недоліток ще був. Пішла зі світу, через оту кляту війну і її сестра. Могла жити. Молода ще була. Але — через чоловіка. Йому завжди якісь „фиглі-миглі” в голові... Ота політика, — кольки б її скололи! Забрали. До якоїсь Берези, чи як її там, потягли. Сестра обстоювала чоловіка; жінка ж..

Батька дітям забирали! Вбили. Ніби не відразу, але так, що до тижня пішла землю гризти. Осталось двоє дітей: Ольга і Юзек. Взяла до себе, Мусіла. Свої ж, рідні... Куди дітись мали? Тонько шлякував. Але хата її. Вона хазяйка. Зрештою, вже потроху заробляють на себе. Як були вдома, у батьків, ходили до школи. Але тепер треба з чогось жити. Юзек при електриці дещо замайструє. А Ольга... Що ж вдієш?.. Спершу бралася до шиття. Непогано вже шила. Але отой чорт, Тонько, на інше діло її напутив.. Не спокутує цього! І так, живуть якось. Певне, що не гараздують. Алеж сьогодні для всіх біда однакова. Тяжкі часи, непевні. А тут ще й отой якийсь Роман, чи як там його Василь називає. Убив німаку. Та певне, що добре зробив. Усіх би їх видушити, гадів проклятих! Мусить же чоловік боронитися, як життя йому забирають. Але, чого ж це все якраз на її голову? Ану ж хтось бачив?! Ану ж знайдуть трупа та й по нитці до клубка дійдуть!.. Василь, правда, каже, що нікого там не було, що ніхто не бачив. Що до тієї хати ніхто не заходить, бо недавно там якась бомба чи граната вибухнула. Двоє дітей убила. Тепер люди бояться. Так, але все таки діло непевне. Зайвий клопіт на здорову голову. А ще й отой Тонько. Замість порадити щось, мовчить, як води в рот набрав.

— Ну, чому ж нічого не говориш? Я гадаю, що треба чоловіка порятувати в біді. Дамо йому оті попелясті Юзеківі штани й оту гранатову блюзу, що ти її недавно приніс. А рано, хай собі йде світ-заочі!

Стара дивиться на лисого. Чекає відповіді. Але відповіді немає. Тонько, потупивши очі, дуже зосереджено розглядає ніготь свого великого пальця на носі, що виринув з дірявого капця.

— Та скажи щось, до дідька! Жаль тобі тих лахів? Таж його речі напевне більше варті!

Лисий піднімає голову. На тонких, засохлих губах якась дивна гримаса. Може усмішка. В нього не второпаш...

— Більше, кажеш, варті? — відізвся, нарешті. — Хе-хе-хе!.. А чого ж він сам вартий? Га?..

Стара дивиться скося на нього.

— Тепер не час на хихикання. Говори просто, що думаєш.

— Думаю, що ви обое такі дурні, як два чоботи з одної ноги! Мати такого птаха в руках і так по-дурному випустити?.. І ще потім увесь час тремтіти, що гештапо нам на голови з'їде? Е, ні!.. Аж такий дурний Тонько не є!..

— А що хочеш зробити?

— Сам піду на поліцію і все замельдую!

— Чи ти сказився!..

— Сама ти сказилась. Таж ти тільки подумай: таким доносом ми два, а може, й три зайці вб'ємо! По, перше: позбудемось з голови клопоту і страху. Друге: дістанемо за це заплату, нагороду. Нагорода ж за таке діло мусить бути! Гештапівця ж убив.. І, третє: Василь і Юзек зможуть якусь роботу в німаків дістати.

Спершись на спинку крісла, він вадоволено погладив себе долонею по лисині й потилиці.

— Ну, й що ж?.. Дурний Тонько? Га?..

— Але ж Василь йому помагав... Мундир у нас!

Тонько знову посміхнувся.

— Хе-хе-хе... Подумано, подумано... Про все подумано! А пістоля, що?.. Наказав, загрозив, і Василь мусів робити все те, що той хотів!

Стара голову вниз, руку під хустку і пальцями поміж волоссям — чух, чух.

— Та воно, ніби, думка не погана, — каже півголосом, — але...

Не докінчує речення. Думає. Але важко придумати щось путне. Щось, що й їх захищало б і отого нещасного, що там у кухні жде на їхню поміч. Нарешті, піднімає голову й говорить:

— Так, це все добре... Але, як тепер підеш? Ніч же. Заки зайдеш, можуть убити. А він, каже Василь, ранком іде геть.

У Тонька знов усмішка на устах, а палець до чола: стук, стук...

— І про це подумано, стара! На все є рада. — І раптом очі в шпарки-щілинки. — А Ольга в нас нащо? Га? Треба було бачити, як він їв її очима, коли ввійшов у

хату... О, вона його придержить. Придержить так довго, як це буде нам потрібно! Юзек хай іде зараз наниз, а їх обох пішлемо на гору. Вона піде, ніби ліжко йому постелити. І залишиться... Він і сам, зрештою, її не випустить. А рано, вони обое собі любенько спатимуть, а я — на поліцію!..

У старої, здається, раптовий приступ мігрени, бо голова в руках.

— І сам чорт не придумав би такого, — каже півголосом. А через хвилину вже голосніше: — А що буде, як Ольга не схоче?..

У Тонька усмішка з лица сповзла, а на її місце сіла лють сатани:

— Що кажеш? Не схоче?.. Хай тільки спробує! А за що ми її та її брата тут тримаємо? За що її мамужебрачку годували? За що доктора та ліки платили? Га? Хай лише відважиться противитись! А якби захотіла нас зрадити, то — бачиш оце?.. — Тонькова рука сягнула за пояс і під світлом лямпи блиснуло лезо короткого й вузького штилета. — По саму ручку загачу їй в саме серце, як словечком йому про щось писне! Або, як щось непевне запримчу... Тут право стоїть за мною!

Поклав гордо долоню на груди. Раз бо знайшлось таке право, що стоїть по його боці..

— А тепер іди, дай йому щось з'їсти та пошукай ті лахи, щоб переодягнувся. І гречно там до нього, делікатненько... Хе-хе-хе... А Ольгу пришли мені сюди. Поговорю з нею на розум.

Стара зідхає, хитає головою, знов зідхає. Нарешті, поправляючи на голові хустку, клене, не знати кого, і шкандибає до кухні. За нею виходить Василь.

**

А в кухні Ольга й Роман, як уже старі, добрі знайомі. Говорять і сміються. Таки справді, сміються! Ех, молодосте, чи не про тебе це притча: нагорі лютий одноріг, удолі в проваллі страшний змії — дракон, а вона, ота вічно юна молодість, тримаючись кволої деревинки, рукою по мед... І, лизь, лизь...

Стара з Василем у кухню, а Ольга пташкою-щебетушкою до них:

— Оце, тіточко, наш гість, пан Роман, а це, Романе, моя тітка. А з Василем ви вже знайомі.

І рядочками білих зубів до всіх, — до Романа, до тітки і до Василя навіть.

Роман підводиться з лавки. Здоровить стару добрим вечором. Стара розглядає його з порога. Нарешті каже:

— Сідайте, пане, сідайте. Спочивайте! Є по чім... Василь усе вже нам розказав... Зараз прилагоджу вам щось перекусити. — А до Василя: — Ти, Васильку, теж щось з'їси.

А Ольга стрибком з-за стола до старої:

— Я, тіточко, сама все зроблю. Ви йдіть, лягайте!

Але стара заперечила головою.

— Ні, дитино, залиши це мені. Ти йди туди — показує на двері до другої кімнати. — Там у шафі, по лівому боці, є гранатова блюза. Принеси її сюди. Буде для пана Романа, щоб переодягнувся. А ти, Васильку, йди, поки я прилагоджу їжу, нагору і принеси звідтіль оті Юзеківі попелясті штани, що я їх йому вчора поправляла. Юзек знає, де вони. Він сам хай уже кидає роботу та йде сюди. Нагору піде спати пан Роман. Йому треба спокою...

Ольга до дверей. З порога ще раз перлами, що поміж вишнями, до Романа блиснула. Двері залишає відчиненими, але хтось з другого боку їх поволі зачиняє. Вийшов з кухні і Василь. Тільки сходи за ним заскрипіли. Роман сам із старою. Перегортає книжку. Деякий час обоє мовчать, тільки час до часу зашурготить горщик, дзенькне ложка. Нарешті, стара від печі:

— Ви звідкіля?

Роман відриває голову від книжки:

— Із стрийщини...

— Жонатий?

— Ні.

— Богу дяка, — півшепіт від кухні.

Знову мовчанка, тільки дерево тріщить у челюстях.

— Батько-мати живуть?

— Так.

Зідхання біля печі.

— Ви одинак?

— Ні. Є ще брат і сестра — молодші.

— Батько чим?..

— Вчителює.

Знов мовчанка, тільки дрова в печі: трісь, трісь...

Раптом двері з сусідньої кімнати відчиняються і в них стає Тонько. Всміхається. Йде до Романа, як до добре знайомого, сідає біля нього на лавці.

— Все в порядку, пане Романе! — каже, прижмурюючи одне око. — Ви вже повечеряли? Ні? Ей, Ганно, поспішиш! Для них же ж кожна хвилинка дорога! А вбрання зараз дістанете. Там Ользя шукає в покої блюзу. Гей, Ользю, поспішиш! А я, може, піду нагору до Юзека, по штани.

— Василь уже пішов туди, — каже стара від печі.

— То нічого, і я піду. Щоб скоріше...

Потюпав дрібними кроками в сні.

А Ользя вже поспішила. Ось стоїть уже в дверях. Блюза є, але нема чомусь усмішки... А ще так недавно була... І в очах щось блищить.

Стара бере в неї блюзу, розгортає на столі.

— В порядку. Дір нема. Беріть, пане, — подає її Романові.

Нагорі чути стукіт, скриплять сходи. Через хвилину входить Тонько, а за ним Василь та ще якийсь молодий худорлявий хлопчина. Тонько вдоволено посміхається до Романа. На рuci накинені штани.

— От і є вже комплект для вашої гардероби.

Розпустив штани на всю довжину і в повітрі примірює їх до Романа, що з блюзою в руках стоїть біля стола.

— Боюсь, чи не будуть цюпку закороткі, — каже, ніби стурбовано. — Ану-те, спробуйте! От підіть до покою та візьміть на себе. Якби треба було трохи продовжити, то є з чого; розпуститься манжети. Ти, Ользю, вмієш це робити. О, вона в нас кравчиня!

Всміхається улесливо до Ольги, що, схиливши голову, стоїть біля старої.

А тим часом від печі, з-під покришки банячка, на всю хату йшов запах. Запах неозначений, але для голодного приемний. Романові, хоч і в другій кімнаті, аж н'здрі лоскоче. З ранку ж нічого не їв!

Убрання пасує. Штани, правда, могли б бути трохи довші, але може бути й так. Блуза трохи в плечах вузькувата, але, в загальному, підходить. Ще б тільки кишені. Раз-два і це діло поладнали. Вже все його майно в новому вбранні, з пістолем та ліхтаркою включно. Ці дві речі тепер для нього найважливіші. Так, отой карлик небезпечний. Чого це він так раптово став такий ввічливий? Зразу вовком на нього дивився, на привіт не відповідав, а тепер — стільки ввічливості. Оля казала правду. Треба його берегтися! Але, чого це вона плаче? Так, тут щось снується проти нього... Добув з кишені пістолю, легко кашлянув, і в же куля в люфі. Тепер забезпечник на своє місце. Ходить твердо. Не сковзнетесь, як не треба. Отак, значить, можна йти поміж них.

**

У кухні Василь з Тоньком уже за юшкою. Третя тарілка чекає на нього.

Побачивши Романа в новому вбранні, Тонько аж устав із лавки.

— О, та це так, якби на вас пошите! Дуже добре!.. Ану-те, поверніться. Чудово! Перша кляса!..

Роман дякує за прислугу, с'дає за стіл, сьорбає юшку. Смакує не гірше, як дома. Але: що це отой лисюган задумує?.. І, чого-то Ольга така смутна?..

**

Кімната на горищі, хоч і невелика, але привітна. Не те, що внизу. На вікнах чисті, мережані фіранки, на футринах біля вікон та на стільчиках біля них вазончики, під вазончиками та на поличках етажерки вишивки, на стінах непогані образи. Тільки на столі та на кріслах розкладане якесь слюсарське та електричне приладдя. На краю стола скринька розмонтованого рад'оприймача. Все це, звичайно, не дуже гармонізує з рештою кімнати. Але домашні ускладнення: брат Ольжин теж ненавидить „опікуна” і воліє працювати тут, хоч спить та харчується внизу, в кухні. З освітленням тут теж не все в порядку. Хоч електрика у хаті, на столі горять свічки. Це вже ускладнення іншого характеру. Електривня не завжди постачає струм, тож доводиться користуватись домашніми середниками.

У кімнаті Роман з Ольгою. Ольга складає все приладдя в один кінець стола, біля приймача. Роман помагає. В Ольги дрижать руки. Роман це бачить. Годі ж не бачити. Це цілком виразне. Ось знову якесь долстце випало їй з рук на підлогу. Як переходить повз нього, заступає їй дорогу, бере за руки. Руки дуже дрижать.

— Олю, що це з вами? — питає.

Ольга хвилину мовчить. Нараз припадає йому до грудей і нагальний плач стрясає її тілом.

Роман кладе руку на її голову, ніжно гладить по волоссі.

— Олю, заспокійтесь.. Що сталося, дитинко?..

Хлипання поволі втихає і Ольга, не підводячи голови з його грудей, шепче:

— Я втікаю разом з вами! Зараз, тієї ж таки ночі..

Знову дроз, зідхання і знову пошепки:

— Тонько хоче видати вас в руки поліції.. Зараз, ранком, як тільки можна буде ходити. До того часу, я маю вас придержати тут.. Яка підлість! Яка ж це підлість!.. — мовила, хлипаючи.

Романові від такої новинки треба б було отетеріти, перелякатись. Це було б цілком нормально. Але йому чомусь ані трохи не стало страшно. Навпаки, — ці слова дівчини, що дрижала в його руках, якось чудодійно діяли на нього... Йому було дуже приємно. Навіть більше: йому було весело! Іще щось більше: йому просто захотілося жартувати!

— Це, Олю, справді чудово!.. — шепоче їй на вушко.
— А отой Тонько, це, на правду, прегарна людина..

Тут, нарешті, плачеві к'нець. Оля голову догори, і вп'ялила в нього свої здивовані очі. Думала, мабуть, що він від страшної вістки збожеволів.

Але Роман сміявся.

— Так, так, Олю! Краще й бути не може! Таж разом тікаємо.. Разом!..

Пригортає дівчину ще дужче до себе і губами в червоні п'явки, що під його бородою. Сильно, жагуче, до болю!.. Аж кров з губів... Аж кімната заворушилась! Як би так термометер, тріснув би!

Ольга півзомліла... Будить її цілунками в чоло, брови, очі, лице, шию... Очунює.

— Коханий...

— Скоро, Олю, скоро! Вже втікаємо..

Пістолю в одну руку, ліхтарку — в другу, а дівчину за стан, і — до дверей.

Але Оля придержує його.

— Стривай, шалений! Що ти робиш?! Ще не тепер. Вони ж ще не сплять. Підіждемо до світанку...

Зупиняється. Дивиться на дівчину. Сині, дуже сині очі...

— До світанку, кажеш?..

— Еге ж. Тоді всі найтвердіше сплять.

Романов знову на веселощі збирається.

— А ми ж — не поснемо?..

— Маємо будильника...

Знов сміється. І як тут не сміятись, коли весело на душі!..

— Дурненька. Збудить нас, то й інших побудить!

— Прикриємо подушкою і тільки зумзітимо.

І до нього знов перли поміж вишнями... І знову кімната обертом!.. І знову тріснув би термометер...

Одноріг, змій, а людина: лизь, лизь...

**

Зззз... Дззз... Зззз...

Зумзять травоконики. Ой, скільки ж їх! Ціла левада травокоників. Травокоників і квітів... Чудові, розкішні квіти. А найбільше червоних.

Вона лежить у холодку, під деревом, а Роман ходить левадою, збирає квіти і приносить для неї. Але, чому це він самі тільки червоні визбирує?.. Ага! Червоне — це кохання. Ох, як він її дуже кохає! Вона вже вся засипана цим червоним квіттям, А як пахнуть вони... Аж голова крутиться. Але чого це отой настирливий травоконик до неї причепився? Усівся десь біля самої голови і зумзить та зумзить їй. Та йди вже собі геть! Хоче відігнати його рукою, аж раптом: що це? Де вона? Немає ні левади, ні квітів, тільки темрява кругом. Але щось таки справд зумзить. Тут десь біля її голови... Тихенько, але так гостро, наче б тоненьким сверликом мозок

вертів. Раптом — свідомість дійсності і піт на скронях. Рука миттю під подушку, що на нічному столику, і зум-зіння втихло.

В кімнаті темно. Але там, за вікном, небо починає сіріти.

— Романе! Ромчику!. — шепче, нахилившись над лицем сплячого.

Сплячий прокидається. Ніжно закриває йому долоня уста і знову шепотом:

— Пора вже нам... Світає! Тільки тихенько, дуже тихесенько...

Усміхається до неї. Цілує долоню, що на устах.

Світла не світять. Збираються напотемки. Дзенькнула, вдарившись об гудзик, ліхтарка, цокнув забезпечник пістолі.

— Я йду перший, а ти ступай крок-у-крок за мною, — каже дівчині перед самими дверима.

Але в Олі інша думка.

— Ні, так недобре, — каже вона. — Ти тут чужий. Я краще все тут знаю. Сходи страшно скриплять, як не знаєш, куди слід ступати. Треба отак, на самий краєчок... Я піду попереду.

Закинула йому руки на ший і міцно впилася устами в його. Нараз почув щось тепле на своєму лиці. Пригорнув її м'якше.

— Чого плачеш, серденько? Не бійся! Разом — не страшно...

— Я не боюся, коханий. Це тільки так, чогось...

А за хвилину:

— Ромчику!

— Що таке?

— Маю до тебе прохання.

— Яке саме?..

— Це, знаєш, дуже важливе для мене. Зробиш так, як попрошу?

— Певно, що зроблю, кохана. Як би ж ні!..

— Присягни...

— Присягаю, серденько. Але, що це таке?

— Знаєш, як будемо втікати, то всяке може трапитись... Може бути так, що нас перестріне якась стежа.

Можуть і стріляти. І, власне, якщо б щось таке сталось, якщо б мене застрелили, або так поранили, що я не могла б іти далі, з тобою, тоді я тебе дуже прошу, щоб ти ні на хвилинку не залишався біля мене, а тікав далі. Чуєш?.. Ти мусиш тікати! Пам'ятай, ти ж присягнув..

Цілує його ще раз, міцно, міцно...

Идуть. Поволі, навшпиньки. Двері при відчинюванні легко рипнули. Стали. Тиша, тільки серця: бух, бух!.. Знову пару кроків уперед. Якась дошка відізвалась. Знов стали, наслухуються. Не чути нічого. Идуть навшпиньках далі. Ось уже й сходи. Обережно, обережно, попри самий краєчок. Але таки тріщать. Нічого не вдієш. Уже шість ступеньок за ними. Тепер закрут. Найбільш крикливе місце... Оля пускає руку Романа, щоб могли опертись руками на поруччя. Не так скрипітимуть. Один ступень униз, другий... Нараз якийсь шелест, і страшний крик пекельного жаху роздирає тишу ночі. Блискає світло ліхтарки і в смузї рефлектора жахлива картина: лиса голова з виряченими червоними очима, над головою рука з закривавленим стилетом, а напроти Ольга, що клониться додолу.

Прицілюватись нема часу. Але пістоля, як треба, сама знає своє діло. Один постріл, і лиса голова набік, набік, а там і цілий тулуб, як повний мішок, покотився по сходах.

Роман притьмом до Ольги, що сперлась однією рукою на бар'єр сходів, а другою схопилась за груди. Піддержує дівчину і тепер щойно спостерігає, що в неї поміж пальцями протікає кров.

— Олю, що з тобою? Ти ранена?!

Ольга нічого не відповідає, тільки болісно кривить уста. Ледве держиться на ногах. Якби не придержував, упала б на сходи.

Тисячі думок, що роєм у голові, зводяться до одного питання: що робити? Але надумуватись нема часу. Бере дівчину на руки і йде назад нагору, до кімнати, з якої щойно вийшли. Там буде видно, що робити далі.

Та не вспів ще дійти до закруту сходів, як внизу відчинились з гуркотом двері, а з них висунулись розкуйовджені голови Василя і Юзека.

Романові — кров у голову.

— Марш до хати, бо всіх вас, як собак, постріляю! — крикнув і вистрелив з пістолі, наосліп. Голови вмить поховались, двері причинились, а через хвилину заскреготав у замку ключ.

Знов заскрипіли сходи. Йде дуже обережно. Щоб якнайменше стрясень. Але, не зважаючи на це, бачить, що при кожному кроці в Ольги кривиться від болю лице.

— Болить, Олю? Дуже болить?.. Зараз, дитинко. Ще декілька східців...

Оля розкрила уста. Хоче щось сказати, але нема сили... Тільки бліда усмішка крізь біль.

Ось вони вже нагорі. В кімнаті сіріє. Кладе дівчину на ліжку, оглядає рану. Рана невелика. Небільша за горошинку. Під раною кров, що натекла раніше. Тепер уже не тече, тільки слизить при віддихах.

В шухляді нічного столика є трохи бинту і вати. Чисті. Затулює рану. В Олі знов заплющені очі, скривлені уста. Але тільки на хвилинку. Тільки тоді, як дотикав рану. Тепер вона вже знову дивиться на нього... Знову сумна усмішка на блідому лиці...

Романа давить щось за горло, печуть очі... Можна бути твердим, можна бути незворушливим супроти злочинців, супроти винних, але дивитись на страждання невинної істоти...

— Олю, я зійду вниз. Попрохаю Василя... Підемо до лікаря.

Тяжко говорити, як горло стискається, як сльози до очей... Ще тяжче умовляти когось надією на рятунок, в який самому не віриться. Бачить же, що лікар тут уже ні при чому.

Але в Олі нараз раптовий приплив сили. Повертає голову до Романа, що навколішках біля низького ліжка. Короткими, вриваними реченнями. Голос притишений, але виразний.

— Ромчику... Не йди від мене. Це вже не довго... Ще пару хвилин... І не плач, коханий. Так мусіло статися. І так воно краще... А ти будеш ще потрібний. Тепер я тебе буду вести...

Дивиться на небо, що за вікном. Усміхається, говорить далі:

— Звідтіль, згори, все буде добре видно. Як тільки помічу небезпеку, поведу тебе так, щоб ти її оминув... Тому нічого не бійся і йди! Але мусиш іти... Ти, зрештою, присягав! Пізніше знов зійдемося... Я ждатиму тебе... І вже більше не розлучимось...

Ловить повітря короткими віддихами.

— Не плач, коханий. Мені вже не болять... Але, ще поки підеш, зроби мені ще одну приємність. Бачиш оті квіти у вазониках, біля вікна? Так у тих двох, оті червоні... Я хочу їх мати... Це буде від тебе. Червоне — це кохання... Правда?..

І це було все. Usta замкнулись, голова перехилилась набік. Тільки усмішка залишилась на білому обличчі.

Десь далеко свистів гудок льокомотиви... Довгий, протяжний свист. Роман повертає голову до вікна. Весь обрій горить пожежею, а над пожежею синіє небо. Синє, синє, як Оліні очі... Роман задивився в оту синяву і, нараз, йому здалося, що звідтіль, згори, від отієї синяви почув Олін голос:

— Ти чув, Ромчику?.. Льокомотива свистіла.. Пора вже тобі...

Устав з колін, підійшов до вікна, де вазони, і став рвати квіти. Червоні, червоні, як кров, як його кохання.

Поклав декілька квіток померлій на груди, декілька у зложені як до молитви руки, решту розсипав по сукні, аж до ніг. А найбільшу, найкращу квітку вложив збоку в чорні кучері. Здійняв ще з себе ланцюжок з медальйонном Богоматері й надів його на шию Олі.

Прибрав свою дівчину, як міг та як умів. Треба ж було! Щоб тішилась її матуся, як зо своєю донею зустрінетесь, щоб знала, що її дитина мала когось, хто на правду її кохав.

Проказав молитву, поцілував кохану востаннє й пішов...

А тепер ходить отут, поміж бараками і фабриками, і наслухає: чи не каже йому його Оля, що вже прийшов час! Що вже потребують його...

«Становище покращало»

Люблю іноді поїхати на наш ньюйоркський „давн-тавн” до свого приятеля Богдана. Щоб наговоритися. Само собою, не про „джаби”, не про „шали” та „бізнеси”, а так, щоб справді виговоритися та відпочити духом.

Одного разу зговорилися ми про Платона.

— А чи ти, друже, повіриш мені, що я насправді зрозумів Платона щойно під час нашої баталії під Бродами? — сказав, прикурюючи цигарку, мій приятель.

Я зчудувався. Якжеж бо: війна, бої, і... Платон!..

Але Богдан тільки посміхнувся.

— Так, друже, тоді, того пам'ятного дня, коли нам під ногами горла земля, а згори ллявся на нас сталевий дощ, я вперше зрозумів, що уявлення може іноді бути в житті важливіше та правдоподібніше, ніж сама дійсність.

Він хвилину думав про щось, а відтак говорив далі:

— Так, було це тоді, коли пекло стояло на землі, а сатана реготався людині у вічі... Ми знали, що ми були оточені, що ворог вдсятеро численіший та сильніший за нас, та що наше становище безвихідне. В нормальних воєнних обставинах, у війні з нормальним противником, кожен розумний вояк кидає в такому випадку зброю та піддається. Але ми не могли, ми не сміли так думати. Бо ми мали справу не зо звичайним противником. Ні!.. Проти нас стояла дика московська бестія, для якої жодні воєнні закони не існували. Вона вміла тільки одне: вбивати! З того приводу в кожного з нас була тільки одна думка, тільки одне бажання: віддати своє життя за можливо найвищу ціну!

Ти певно читав „Людина покірна” Мосендза і напевно пригадуєш собі звідтіль сцену смерти інженера Коллера. І в мене тоді теж подібне було на душі: отак — думалося мені — коли не буде вже можна інакше боронитися, так бодай копнути бандита чоботом прямо в його осоружну, азіятську пику!

Ми йшли невеличкими групами від села Почапи че-

рез величезний лан дозрілої пшениці. Ех, що то за пшениця була! Такого дорідного колосся я ще зроду не бачив. Та й не диво. Жнива ж були... Так, це була та наша рідна, золота пшениця, наш святий хліб, за які йшло тепер оце страшне жниво.

Тобі напевно відомий вірш Маланюка: «Шож, хай з кров'ю мішається порох відвічних шляхів землі, але пам'ятатиме ворог, як топтати твої ковері, але пам'ятатиме хижий, що то є парча пшениць...» Так, той вірш дуже підходив до того, що тоді діялося. Справді, нам не залишалось тоді нічого, як тільки зробити все можливе, щоб ворог довго пам'ятав ціну тієї пшениці!..

Нашою метою був ліс, що темною смугою виднів перед нами на протилежних горбах. Це не значить, що він був вільний від ворога. Ні, звідтіль, з-поміж гущі дерев, також летіли на нас стріли. Але в тому місці ворожий перстень був найтонший, і тудою, за звідомленням нашої розвідки, найлегше було пробитися з оточення. Але, щоби продістатися до того лісу, нам треба було здолати доволі велику сіножать та два — шосейний і залізничний — шляхи, що крутими змійками вилися поміж сіножаттю і лісом.

І, власне, той проміжок, ота сіножать і ті два шляхи були найнебезпечніші для переходу. Ворог бачив усе докладно, як на долоні, і схватися перед його оком не було можливо. На сіножаті стояло, правда, кільканадцять копичок сіна, але на них, власне, був скерований ворожий вогонь, коли тільки хтось пробував ховатися за ними. Декілька з них уже горіли.

Ми, тобто ті, що стояли ще в пшениці та були закриті перед оком ворога, бачили, як кривавилися і гинули наші брати, але допомогти їм не було в нас сили. Це було справді жалюгідне почуття! Мати зброю в руках і не могли з неї скористати... Усе залежало тут від щастя: проскочини, або впадеш на тій сіножаті смерті!

У найближчій віддалі найбільш дошкулював нам ворожий скоростріл, що стояв на закритому куцями горбі по правому боці. Коли тільки якась наша група зважилась вийти з пшениці, тоді він перший „вітав" її своїм торохкотінням.

Стрілянина в лісі з кожною хвилиною посилювалася. Це наші хлопці, що щасливо проскочили туди, справлялися там з ворогом. Вони були щасливі. Мали ворога перед собою і могли з ним битися. А перед нами лежала ще ота пекельна сіножать.

Нараз стрілянина втихла, а зліва, від дороги, загуркотіли якісь мотори.

Я і мої чотири товариші, що стояли разом зі мною, глянули туди і побачили дві німецькі автомашини, що швидким темпом мчали прямісінько в напрямі фронтової лінії.

Я моргнув до своїх хлопців і сказав:

— Становище мусіло значно поправитися, коли німці тільки самими автами садять отак очайдушно вперед себе.

Мені й на думку не приходило, що тими автомашинами їхав німецький генерал зо своїм штабом до більшовиків, щоб переговорювати з ними про здачу своїх частин. Про це дізналися ми пізніше, коли вирвалися з того пекельного перстеня. Тоді, оте уявлене „локращання становища” було для нас дійсністю.

Використовуючи декількахвилинний спокій, кільканадцять груп наших хлопців проскочили щасливо сіножать та обидва шляхи і сховалися в гущавині лісу, де знову почалася пальба. На звук стрілів у лісі, заговорили знову скоростріли та гранатомети, а наш „Ванька” з-права знову став „грати” на своєму „Максими”, аж курява йшла. Почалось таке саме пекло, як раніше було. Але для нас, тобто для мене і моїх хлопців — „становище покращало”!..

Я глянув бадьоро на своїх хлопців та, вказуючи кивком голови на ворожий скоростріл, сказав:

— Хто охочий піти зі мною заткати пельку тому собачому синові?

Мої хлопці, замість говорити, тільки зуби в усміщці повишкіряли...

Ми добули з-за поясів ручні гранати і, спершу хильцем, а пізніше повзаючи „гадючим ходом”, стали підкрадатися під горбок, де стояв ворожий скоростріл. Коли ми наблизилися до кущів, що вкривали верх горба,

я дав знак рукою, і через хвилину п'ять булавок, як п'ять сполоханих птиць пурхнуло вгору, а зараз за тим — п'ять вибухів потрясли повітрям.

І тиша запанувала над горбом. „Ваньку” викінчено.

Очевидно, що той наш вчинок не мав жодного вирішного значення на хід подій на нашому фронтівому відтинку. Але, врятував він життя кільканадцятьом, а, може, й кільком десяткам наших хлопців. А все це спричинило ніщо інше, як тільки оте наше уявлення про „покрацання становища”. Без того, ми були б на такий чин не здобулися!

— Так, друже, Платон був насправді великий мислитель... — сказав, кінчаючи свою розповідь, мій приятель.

Д з в і н

Це замало сказати, що гавптман фон Дітріх був сьогодні в поганому настрою. Ні, він був сердитий, як сто чортів! Грав Бетговена. А це діялось у нього тільки тоді, коли був докраю схвильований. Власне, це не було виконання якогось одного Бетговенового твору. Ні, з-під відкритої кришки фортепіану буревійно гриміли каскади тонів, повириваних з різних творів мистця, пов'язаних власними композиціями виконавця. А все це зливалось разом у якусь одну, дику симфонію гніву-визову.

Для такого розстроєння нервів була у гавптмана своя причина. Так, той злодій, Курт! Той підлий, триклятий собака!

Сьогодні прийшов лист від Карен. Писала з Дрездену. Поїхала туди, мовляв, для продовжування музичних студій. А, власне, повинна була їхати в Медіюлян. Зміну своїх плянів виправдувала поганим станом здоров'я свого батька. Не хотіла, мовляв, задалеко віддалятися від нього, та й взагалі від рідні у цей воєнний час. Воєнне щастя, писала вона, дуже змінливе. Німеччина тепер, правда, вкрита лаврами перемог. Але в одній хвилині все це може змінитися, бо ворогів щораз більше. Отже, розум каже, писала вона далі, що родині в таких обставинах не слід роз'єднуватись.

Усе це, очевидно, була брехня. Звичайні, дешеві викрутаси. Фон Дітріх такий був певний того, як певний був, що в тій же хвилині розбив би Куртові голову тією пляшкою з недопитою горілкою, що стояла на столі, коли б мав його тепер тут, під руками.

Падлюка, пройдисвіт! Коли б не війна, коли б не кар'єра в партії, то той туполоб до самої своєї собачої смерті zostався б був непомітним магістратським писарчуком, яким був раніше. Але проліз у НСДАП, вкрутився в Гештапо. І риється тепер у наймерзотнішій грязюці, нищить сам своїх і робить на тому маєтки. „Пекунія нон олет”, сказав він цинічно фон Дітріхові, коли

той під час своєї останньої відпустки натякнув йому про справу Келлердорфа. Бож загальновідомою річчю було, що це, власне, він, Курт посадив старого багатія у „кацет“, щоб заволодіти його маєтком.

А тепер той злодюга, той шубраець посягнув по Карен! Раніше не посмів би був очей на неї звести... Ну, але тепер він уже маєтково „зрілий“. Уже порівнявся з ним, з фон Дітріхом, офіційним нареченим Карен. Може, навіть, на золото він і важчий за нього... А родина Карен, хоч і високошляхетського роду, проте зубожіла.

Так, фон Дітріх не мав найменшого сумніву: той несподіваний виїзд Карен у Дрезден, це була робота Курта. Він же ж там „урядує“...

Знову задудонів посилений гураган тонів і — раптом увірвався. Фортепіян затих. Фон Дітріх раптово піднявся з таборету і спрямувавсь до столу. Але, власне, коли досягав пляшку з горілкою, крізь відчинені вікна донеслись у кімнату звуки дзвона.

І раптом сталася дивна річ: фон Дітріх відвернувся від столу і, забувши про пляшку, про горілку, подався швидкими кроками до вікна.

А там дзвін дзвонив-вигравав свою мелодію...

А гавптман стояв у вікні і слухав..

Чимало різних високомистецьких творів, виконуваних на рівних першоякісних інструментах він уже на своєму житті наслухався. Були між ними також і найкращі, світової слави дзвоно-концерти — „гльокеншпілі“. А проте, у жодному з тих славнозвісних творів найкращих мистців світу у цьому ділі не доводилось йому чути таких кольоратурно-ясних, таких абсолютно тонковикінчених тонів, які дзвеніли у звуках цього чудо-дзвона, у цій чужій, ненависній йому країні.

А дзвін далі дзвонив, вигравав свою мелодію. За кожним ударом дзвонового серця неслись у простір, пов'язані якоюсь дивною, недосяжною для жодного іншого інструменту, гармонією, і радість, і журба, і щастя, і горе, і надія, і розпач, і любов, і ненависть.

А гавптман стояв і слухав.. Слухав з найвищою насолодою очарованого мистця та з найглибшою ненавис-

тю обидженого представника західної культури, яка не зуміла здобутися на такий шедевр.

Спершу, коли тільки приїхав сюди, він не вірив, щоб це міг бути твір якогось сина цієї нужденної країни. Отже, став дуже докладно розвідувати про рід, про походження творця того дзвона. Був певен, що знайде в його родоводі щось німецьке, або бодай якесь інше споріднення з західно-європейською культурою. Але, щож?.. Після найосновніших дослідів виявилось, що це таки чистокровний уродженець, житель цієї країни, стовідсотковий українець. При цій нагоді дізнався також, що цей дзвін споруджено для відзначення відродження Української Держави в 1918 році, що пізніше він пролежав 20 років у землі та, що його творця убили більшовики.

Певно, що такий вислід доходжень не був прийнятний і не міг задовільнити аристократичного гавпмана „іберменшівської“ країни. Але, правди змінити не міг. Йому тільки видавалось дивним, що це музичне чудо залишається ще тут! Що нікому з теперішніх німецьких можновладців не прийшло на думку вивезти його до „гаймату“, в Німеччину! Очевидно, що для нього, для фон Дітріха, не було інтересу це робити. Бож це його найкраща розвага у цій смердючій дірі, у цій містині, в якій довелось йому бути ортскомандантом. Очевидно, що колись пізніше, коли доведеться покидати це місце, не залишить його тут, поміж тими примітивними, туполобами. Очевидна річ, що візьме його в собою, у свою рідну Саксонію... Кому, якій установі його віддасть, того він тепер ще не знає. Правда, в селі, до якого прилягає його маєток, zostався тільки один дзвін. Два інші треба було віддати на потреби війни. Але туди, на те село, шкода було його, цього чудо-дзвона! Ні, він мусить заблищати десь у такому місці, де справжні мистці та знавці могли б оцінити його.

Раптом гавпман ударився рукою об чоло і швидкими кроками заходив по кімнаті. Так, це була чудова ідея! Аж дивно, що він ніколи ранше про це не подумав. Мистці, знавці... А хто ж з його знайомих був крашчим знавцем дзвонового мистецтва, як не граф Велленшторм?.. Він же ж у своєму замку має свій власний „гльо-

кеншпіль”. І гордиться ним більш, аніж усіми своїми не-оціненними родовими клейнодами. Він ніколи не задоволюється тим, що вже має у тій своїй дзвono-концертoвій збірці. Постійно змінює, доповнює, розбудовує її. З грошовими видатками для цієї мети не числиться. Коли вдасться йому набути якийсь новий, особливий екземпляр дзвона, він без вагання викидає те, що зайве, хоч те „зайве” нераз великі вроші йому коштувало.

Так, Граф Велленштурм! На ньому можна зробити інтерес! Очевидно, не про якусь грошову трансаkцію тут ішлося фон Дітріхові. Ні. Грошей у нього доволі. Але тут можна було „зорганізувати” щось набагато вартісніше, ніж гроші! Граф Белленштурм належав до тих нечисленних аристократів, що відразу піддержали Гітлера, коли той тільки починав творити свій політичний рух, коли ще тільки клювалася націонал-соціалістична партія. Мав, значить, старий лисюга нюх! Ну, а тепер у нього завжди вільний доступ до „фюрера”. Але фон Дітріхові аж таке високе полертя не було потрібне. Йому треба було тільки двох речей, докладно кажучи — два листи: один лист мав би вийти з берлінської партійної квартири до дрезденської, який переміщував би оберштурмбанфюрера Курта Геллентойфеля з Гештапо до Ва.фен СС, з маршрутом на схід, скажімо десь під Сталінград, і другий лист з Вербеціркскоммандо, який переміщував би гавптмана фон Дітріха з командантури одного невеличкого містечка в Україні, до Дрездену.

Оце було все, чого потребував гавптман фон Дітріх. А все це міг для нього зробити граф Валленштурм однією своєю короткою візитом у Берліні, а, може, навіть тільки одним листом туди, куди треба. І це він чапевне для нього зробить, коли фон Дітріх продемонструє йому оцього свого чудо-дзвона.

Через тиждень починається його відпустка. Отже, візьме й дзвона з собою. Дозвіл на перевіз дістане від свого приятеля, що працює тепер у Обербейфельсгабера України. Зараз потелефонує до нього. Зараз теж напише листа до графа Велленштурма, щоб відвідав його в його маєтку. Дзвін, для демонстрації, скаже тимчасово почитати у церковній дзвіниці села, побіч свого маєтку. Ста-

рий парох напевно не буде мати проти цього жодних застережень. Навпаки, напевно буде вдоволений з „високої” візити. Зрештою, подарує йому декілька пляшок вина зі своїх пивниць. Старий любить випити. Міг би, очевидно, відправити дзвона просто до Велленшторма. Але краще буде, коли той відвідає його у його маєтку, коли він, фон Дітріх, буде господарем, а Велленшторм його гостем. Становище господаря завжди міцніше, тож Велленшторм охотніше сприйме його вимоги.

Подумавши таке, фон Дітріх сів біля столу і вилив у склянку решту горілки з недопитої пляшки.

А надворі, за вікном, погасали останні звуки дзвона.

*

Ну, й яке враження, панотче? — спитав, поправляючи монокля, фон Дітріх старенького панотця, що, приложивши долоню до вуха, уважно вилловлював рештки звуків дзвона, що ледь-ледь бриніли ще в повітрі.

Старий парох стояв хвилину-дві мовчки, видимо не мігши очунятися з того, що недавно почув. Нарешті він підійшов до фон Дітріха і, подаючи йому руку, сказав:

— Спасибі вам, пане гавптмане, що дали мені нагоду щось таке почути... І ґратуюю вам цього неоціненного музичного скарбу! Я, знаєте, старий уже чоловік. Неодну церкву збудував і дзвони для них вибирав. Але таких тонів я ще ніколи на своєму житті не чув. Ще раз щиро вам дякую і сердечно ґратуюю!

Він добув з-під реверенди здоровенного годинника на товстому ланцюжку і, повертаючи голову в сторону парохіяльного дому, говорив далі:

— Пізно вже. А в мене завтра раненько Служба Бога. Тепер, влітку, у людей більше праці, то раніше треба відправляти. Ну, а пізніше — візита пана графа.

Сказавши це, він знову повернувся до фон Дітріха і, добряче всміхаючись, додав: — Тільки не забудьте покликати мене, коли з ним приїдете. Хочу наочно бачити, яке враження цей дзвін на нього зробить. Так, так, я чув, що з нього великий знавець цього діла. Отже, прощайте, пане фон Дітріх, і надобраніч вам!

Старий панотець протер краєчком рукава скло на годинникові і встромивши його назад у незглибимі над-

ри своєї необсяжної реверенди, погупцював у сторону сірого будинку, що прозирав крізь гущу дерев на протилежному боці дороги.

Фон Дітріх махнув йому рукою на прощання і вдавивши з задоволення шпіцрутою по халяві чобота, хотів уже йти до коня, що скуб траву біля прицерковного цвинтаря, але, пригадав собі щось, повернувся в протилежний бік і спрямував свої кроки до дзвіниці. Ставши при дверях дзвіниці, він устроїв шпіцруту в халяву і стуливши обидві долоні в трубу, крикнув:

— Герберте, чи ви є ще там?

— Так, пане гавптмане! Власне, тільки що закінчив складати своє знаряддя. Зараз сходжу наділ, — почулося згори.

— Ні, не сходьте йще! — гукнув знову фон Дітріх. — Я йду до вас. Мусите зробити мені ще одну дрібну послугу. Я цілком забув про це.

А через декілька хвилин дві постаті: гавптман фон Дітріх та сільський коваль Герберт, стоячи на свіжозладженому руштуванні, уважно розглядали одне місце на поверхні великого, пізнати, що тількищо свіжопочищеного дзвона.

— Отже, бачите, Герберте, все це: і цей, як ви кажете, герб, і ці дві постаті, і цей напис — мусять щезнути! До речі, ся емблема, це не якийсь, як ви думали, родовий герб, а тільки тризуб, колишній символ грецького бога Позейдона, а тепер герб-відзнака тієї України, що є у наших руках. Обидві постаті обіч, це яксь їхні князі, чи святі, а напис пов'язаний з датою відродження їх держави наприкінці першої світової війни. Ось тут, бачите, ця дата. Отже, як сказано, все це мусить бути усунене до завтрашнього ранку, поки приїде граф. Я знаю, що з вас добрий майстер та що це вам багато часу не забере. За це вам додатково пляшка, або, хай буде, дві пляшки „вахольдера"! Тільки робота мусить бути „перфект"!

Дітріх ударив старого фаміліярно по плечу і відкрив перед ним золоту папіросницю.

Старий коваль, вибираючи однією рукою з папіросниці цигарку, другою чухав потилицю... Нарешті, прикуривши, сказав:

— Воно, пане гавптмане, тільки так „на око” виглядає, що це легка справа усунути це все. Але, ви тільки добре пригляньтесь: таж тут буде добрих два фунти матеріялу! А може й більше. Майзлем-зубилом відбивати того не можна, бо, чого доброго, дзвін може тріснути. Бо матеріял твердий і дуже крихкий. Отже, все це треба спилувувати. Уявляете собі, скільки то праці?

— Алеж у вас є, мабуть, якась електрична шліфарка, — нетерпляче кинув фон Дітріх.

— Та певне, що є, — відповів коваль. — Але вона працює повільно. Цілу ніч на це треба б втратити. Ні, більшу частину роботи треба буде таки пильником робити, а шліфаркою тільки викінчувати.

— Отже, скільки часу вам це забере? — нетерпливився фон Дітріх.

— Яких чотири, до п'яти годин..

— Тоді починайте діло! Коли все буде гаразд і на час зроблене, — ще одну пляшку „вахольдера” добавлю!

Фон Дітріх хотів уже йти, коли коваль, глядячи рукою поверхню дзвона, запитав:

— Скажіть, пане гавптмане, скільки вам цей дзвін коштував? Він же ж, як бачу, ваша приватна власність.

Фон Дітріх пристанув на дошці руштування, глянув на дзвона і хвилинку мовчав, водячи кінчиком шпіцрути по носику чобота. Нарешті він якось дивно посміхнувся і сказав:

— Воно, Герберте, важко це сказати.. Для декого може це виглядати дуже мало, а для іншого дуже багато.. Там, у тій країні, звідкіля він походить, тепер ніхто на гроші не рахує..

Він митьма повернувся до східців і швидкою ходою подався вниз. Йому, очевидно, незручно було говорити ковалеві про дві пляшки коньяку, що він їх післав був тиждень тому своєму приятелеві у Рівному, а тим менше про трьох постріляних трупів з групи тих „дурних унтерменшів”, що намагалися захищати того дзвона, коли він забирав його з церковної дзвіниці малого, провінціального містечка в Україні..

— Пане гавптмане, пане гавптмане! Живо одягайтесь та їдьте чимскоріш у село, до церкви!

— Що сталося? — пролунало згори.

— Телефонував отець парох, що граф Велленшторм є вже там і хоче послухати дзвона.

Гавптман фон Дітріх стояв у дверях своєї спальні мов укопаний. Навіть другого рукава свого шляфрока не мав сили надіти. Відомість про таке раннє прибуття графа, і що обминув його дім, вдарило його, мов грім з ясного неба. Але через хвилину, розваживши все гаразд, почав заспокоюватися. Власне, жодної незвичайності тут не було. Власне, він сам був тут винуватий... Непотрібно телефонував учора ввечорі Валленштормові, що дзвін уже почеплений на церковній вежі та жде на нього. Не міг же ж припускати, що старий дивак буде аж такий нетерпеливий і поїде просто туди.

— Добре, Ганс, сідлай Фріца! Я зараз... — крикнув старому слугі і щез за дверима спальні.

*

Ще ніколи, здається, не мав Фріц своїм чотирьом ногам стільки роботи, як того літкового раннього ранку. А гавптманові фон Дітріхові все ще заповільно було... Женучись польовою доріжкою повним гальопом, він, здавалося, сам із себе вискакував, щоб тільки якнайшвидше бути там, під тією вежею, що майоріла на обрії.

Але ось уже повітова, тверда дорога. Звідсіля уже недалеко. Коли Фріц гаразд постаріється, то через десять хвилин будуть там.

Ось вони вже на дорозі... Але, що це?.. Дзвін?..

Гавптман зупинив коня. Так, не було сумніву: від церковної вежі неслися звуки дзвону. Але, якого дзвону?.. Фон Дітріхтів дзвін це не був! Але й не були це хвуки малої сигнатурки, що зосталась при церкві...

Фон Дітріх сидів на коні і здивовано слухав дивну бовтанину хаотичних тонів, що звучали приблизно так, наче б хтось по порожньому горщикові чимось товк.

Але, що це там, на дорозі попереду нього?.. Так, це якийсь автомобіль їхав від церкви. Ось він наближається щораз ближче і ближче... Вже можна розпізнати його

їх обриси. Так, фон Дітріх не мав уже сумніву: це був чорний, відкритий „Мерседес” графа Велленшторма.

Гавптманові занудило щось біля шлунка... А чорний Мерседес наблизився щораз швидше і швидше. Гавптман замахав обома руками. Ось автомобіль уже порівнявся з ним. Блиснули золоті зірки на плетених пагонах і... машина помчалась далі... Не зважаючи на гавптманові махання руками, на його оклики „гальт!”...

Фон Дітріх, непорушний, як камінна статуя, сидів ще деякий час на коні, хоч графова машина давно вже щезла за обрисами дороги.

Раптом засвітіла в повітрі шпіцрута, закаблуки гавптманових чобіт утиснулися у живіт коня, і обидва вони, і кінь, і їздець, погнались вихром у сторону церкви.

* * *

Фон Дітріх ходив по дощці руштування, як дикий звір біля решітки своєї клітки, гнівно поглядаючи, то на дзвона, то на старенького панотця, що зніяковілий стояв у кутку дзвіниці, розпростовуючи закладку молитовника, що був у його руках.

— Я хочу знати, що він дослівно сказав! Без жодних завивань у бавовну, без жодних прикрашувань!

Старий слуга Божий ще більше зніяковів. Нарешті, промовив:

— Направду, не знаю, як це вам сказати, пане фон Дітріх... Коли пролунали перші звуки дзвона, граф звирився на мене таким поглядом, наче б я йому Господь знає що злого зробив, і крикнув: «Що це все має означати?!» Тоді я йому відповів, щоб він спитав про це вас, пане гавптмане, бо це ваш дзвін і ви особисто хотіли його демонструвати графові. На ці мої слова граф ще більш почервонів і крикнув: «Цей жарт буде йому багато коштувати!..» І це було все, що він сказав. Після того він сів у авто і сказав шоферові їхати просто додому.

Пригризши губи, фон Дітріх слухав цих слів, злючо поглядаючи на дзвона. Через хвилину він, силкуючись бути спокійним, знову звернувся до пароха.

— Скажіть мені, отче, як ви думаєте: що це могло

статися з тим чортякою, що він так раптово змінив свій голос?..

Панотець глянув на дзвона і тільки плечима здвигнув.

— Я весь час тільки про це й думаю і не можу знайти відповіді на це питання.

Але раптом, протерши хустинкою окуляри й наложивши їх назад на ніс, підійшов до дзвона.

— А це що тут таке? — запитав він фон Дітріха, вказуючи пальцем на св'жовишлифований пляму на дзвоні. — Цього вчора не було...

Але фон Дітріх махнув недбало рукою.

— Це дурниця... Там була емблема тієї проклятої країни, звідкіля той чортяка походить, і ще якийсь напис! Я й доручив нашому Гербертові вчора ввечорі все це усунути геть. І, як бачите, зробив він це дуже солідно.

Але... що це сталося з панотцем?.. Почувши гавптманові слова, він обома руками вхопився за голову.

— О, мій Боже, мій Боже!.. Що ж ви, пане гавптмане, нарobili!?! Що ви нарobili! — стогнав панотець.

Гавптман глянув здивовано на старого.

— Я вас не розумію... Яку неправильність я тут зробив?

А старенький панотець бідкався далі:

— Ой, пане фон Дітріх! Зробили ви найгірше, що можна було в цьому випадкові зробити.

— Що ж таке? — дивувався гавптман.

— Пане фон Дітріх! Таж ви мистець, ви ж музика!.. Ще й композитор... Вам же відомо, що це значить зробити хоч би невеличку зміну в якомусь інструменті! Знаєте ж, що значило б зробити у фортеп'яні хоч би одну тільки струну дещо тоншу. Увесь стрій зіпсувався б! А те саме і з дзвоном. Тут кожен грам його питомої ваги, кожен міліметр його поверхні нерозривно пов'язаний з його тоном, з його звучанням! Ой, що ж ви нарobili!..

І старий закрив долонями обличчя.

Фон Дітріх стояв поблідлий непорушно. Потім промовив:

— А чи не можна б у те саме місце свіжий кусень бронзи причавунити?

Але парох тільки махнув рукою.

— Ніщо вже тут не допоможе, ване фон Дітріх! Навіть коли б ви якнай докладніше знали, скільки тут матеріалу відібрано, ніхто у світі не потрапив би його приспособити так назад, як це було зроблено при відливі. Ви ж знаєте, що при сплюванні завжди попадає в матеріал якась кількість повітря, постають пори... Ні, ні, пане фон Дітріх! Тут могло б допомогти тільки одне: треба зробити новий відлив. Ну, і треба б мати того самого мистця, що робив його перший раз!..

А через тиждень гавптман фон Дітріх одержав листа з Вербеціркскоммандо, яке позбавлювало його становища ортскомманданта одного містечка в Україні і призначало командантом однієї оперативної групи Шостої Армії, що прямувала на Сталінград...

«Вікна»

Сиджу біля вікна, на руках книжка. Збірка оповідань з „тамтого боку”. Знайома авторка. Одними вулицями колись у школу ходили. Вона зосталася „там”, а я, ось, тут, в Америці. Вона крізь своє вікно глядить там на світ, а я тут, крізь своє...

Дивні якісь оті наші вікна. Ні, не тим дивні, що цілком інші світи крізь них тепер прозирають. Це зрозуміле. Але особливі вони тим, що й минулі події якось цілком інакше крізь них виглядають. Дивишся, здавалось би, на те саме, на той самий проміжок часу, а щось цілком інше бачиш крізь них, крізь оті дивні вікна...

Знаю раніші писання авторки. Красиві, доладні були. Мистецька правда була в них однозгідна з тією правдивою, життєвою правдою. Тепер вона якась не та, якась інша. Тепер, яку сторінку перегорнеш, усюди „радісне, щасливе життя”.. Ну, видно, там так треба... Але є у збірці теж і тема з першої світової війни. Тоді, очевидно, того „радісного та щасливого” ще не було. Одне авторка пригадує собі щось інше: як то радісно, як щиро-сердечно вітали галичани „братні” московські війська. Бо була, за теперішньою правдою авторки, для того причина: велика ж бо „кривда” діялась тоді нашому галицькому простолюддю від його інтелігенції.

Читаю це, і задрість та досада на себе самого бере мене. Як же ж може не брати, коли подумаю, що вона, авторка того спогаду, на той час дитиною ще була, а проте такі поважні суспільно-політичні явища спостерігати вже вміла... Ми майже однолітки. А що ж у моїй пам'яті з тих часів зосталось?.. Саме якесь таке дурне чортовиння, що просто признаватись соромно...

Отак, наприклад, пригадую собі, що того дня, коли об мої вуха одбилась перша вістка про москалів, улюблене крісло тітки Фриді таки не видержало, і зломалось, а тітка, замість у кріслі, сіла на підлозі.

Ота моя тітка, крім того, що була вдовою, була теж частим гостем у нашому домі. Можна сказати, що на

багато частішим, аніж у своєму власному. Її ймення не дуже по-українському звучить. Це тому, що вона, так само, як і моя мати, польського роду була. Але була в цьому відношенні і деяка різниця поміж обома сестрами. Бо, коли Фридзя всеняке життя зідхала до своїх героїв з «Огнем і Мечем», то моїй матері довелось «на ганьбу своєму шляхетному і шляхетському родові» — як казав наш найближчий сусід, пан Кокошка — «трое гайдамакуф» виховувати.

Стільки щодо тітки Фридзі та моєї матері. Щождо того поломаного крісла, то тут справа була ще більш складна. Коли б воно, оте крісло поломалось було десь тут, в Америці, то жадного клопоту з ним не було б. Воно помандрувало б на крайчик тротуара перед хатою, а на другий день його забрали б міські очищувальники. Але тому, що ця подія сталася у нас, у Старому Краю, оте крісло треба було направити. І, власне, коли мій батько і я порались біля того діла, відчинились кухонні двері, а в них стала пані Кокошкова, дружина згаданого вже нашого найближчого сусіда, пана Кокошки, і сказала: «Москале пшервалі фронт і дон просто на Станіславуф!».

У цьому місці я мушу знову зробити невеличке відхилення від поломаного крісла і присвятити декілька хвилин уваги пані Кокошквій, тій, власне, жінці, про яку спомин ніколи не затреться у моїй пам'яті, а напевно теж і у пам'яті всіх тих, що були з нею знайомі. Ота пані Кокошкова це була справді особлива, справді незвичайна істота. Всі, що знали її та її життєві обставини, однозгідно погоджувались у тому, що вона, коли помре, піде з тілом і душею просто до неба. Я був вихований у глибоко релігійному дусі, отже, не треба дивуватись, що до тієї жінки ставився з особливою пошаною, що межувала з набожністю. Воно правда, що причина тієї святости пані Кокошкової може видатись декому дивною. Бо був нею ніхто інший, як тільки її чоловік, пан Кокошка, який, крім того, що ненавидів „гайдамакуф”, мав ще й ту прикмету, що під час сну страшенно хропів. Так хропів, що те його дражливе хропіння чутно було далеко в простір навіть тоді, коли вікна

кімнати, в якій він спав, були щільно позачинювані. Зрозуміла річ, що в таких обставинах про якоесь спільне спання обох подругів в одній кімнаті мови не могло бути. Отже, пані Кокошкова спала аж у третій, тобто найбільш віддаленій від свого чоловіка кімнаті. Але, чи могла бути з того якась полегша для неї, коли від жахливого хропоту її подруга дрижала вся хата? . Отже, нещасній жінці не зоставалось нічого іншого, як сидіти на безсонні у тій своїй третій кімнаті та молитись до святого Евсебія, який, як відомо, за час свого, сповненого різними святощами життя, теж страшенно хропів, і з того приводу справедливо вважається патроном, тобто покровителем усіх хропунів. Знаючи цю прикмету пана Кокошки, а рівночасно знаючи теж і те, що він і після обіду любив собі поспати у фотелі біля вікна, я завжди, коли не було в мене якогось пильнішого діла, виходив у таку пору на вулицю і, зупинившись біля відчиненого Кокошчиного вікна, викрикував як мога голосно імення котрогось із своїх колегів, якого я буцімто десь здалека заглядів. Після такого вигуку, я якнайшвидше тікав з-під вікна, в якому через хвилину з'являлись мохнаті вуса і лиса голова, а з-під вусів летіли вслід за мною грімкі прокльони: «А жебись ти пенкл, гицлю!»

Хоч, може, ці дрібні події і не мають безпосереднього зв'язку з москалями та війною, але згадую про них в уваги на те, щоб до певної міри навітлити середовище, в якому вони відбувалися та щоб кожному було ясно і зрозуміло, які то справи мене тоді особливо цікавили та що і наскільки вбилося мені з тих часів у пам'ять.

А тепер, думаю, можна вже дозволити подіям поступати далі вперед. Отже, коли пані Кокошкова мовила оту свою в'домість про похід москалів на Станіславів, моя мати, пораючись біля обіду, стояла біля кухонної печі і тримала в руці покришку від горщика, в якому кипіла юшка. Від почутих слів пані Кокошкової ота покришка вилетіла з материних рук і впала на хребет Фльокся, нашого собачки, що приліг собі спочити біля печі. Почувши на собі гарячий предмет, Фльоксьо, не так, може, з болю, як зі страху, заскавулів на всю хату

і, підбгавши під себе хвоста, рвонув до мене, шукаючи захисту.

Мій батько в ту мить заганяв саме цвяха в ніжку крісла. Заслухавшись у те, про що говорила пані Кокошкова, він, замість по головці цвяха, вдарив молотком по великому пальцеві лівої руки і крикнув: «А най ті шляк трафит!» Я не знаю, чи оте татове „най ті шляк трафит” відносилось до пані Кокошкової, чи до побитого пальця, чи до москалів. Знаю тільки те, що я мусів швиденько повернути голову набік, щоб, чого доброго, не дістати поза вуха за те, що розсміявся з батькового нещастя.

Дальші відомості про москалів прибирав я трохи пізніше, коли на вулицю вийшов, між хлопців. Найбільш авторитетними у цьому відношенні були, очевидно, інформації найстаршого з-поміж нас, і фактичного ватажка нашої хлоп'ячої громади, Генька Камінського. А той Генько говорив, що він на власні очі бачив у місці плякати, на яких москалі були намальовані, як люди з собачими головами, за якими маршували якісь інші люди, з одним оком посередині чола. Крім того Генько казав, що якийсь пан, що стояв біля одного такого пляката, говорив, що найбільш улюбленою лакоминкою для москалів є малі діти, яких вони їдять живцем. Старших людей, говорив він далі, перед їдженням — присмажують. А вночі, щоб було їм видно, то вони не засвічують ламп, а підпалюють хати...

Ці вістки не стільки лякали, як зацікавлювали мене. Малою дитиною я вже не був, дорослим — теж ні, отже ні одна із тих двох можливостей мені не загрожувала. А побачити людей з собачими головами і тих з одним оком на чолі, таки цікаво було. Тим то я був навіть сердитий, коли на другий день почув, що „наші” відбили москалів і, якокищо, безпосередньої загрози для нашого міста немає.

А через два дні приїхав вуйко Владзьо. Кажу „вуйко”, бо слово „дядько” на той час у галичан не дуже ще зрозуміле було. А коли б жогось дивувало те, чому називаю того вуйка Владзьо, а не Влодком, то це тому, що він, як і моя мати, був поляк, і називався Владислав, а не

Володимир. Отой мій вуйко був неодружений. Був, як казали, „старий кавалер”. За опінією моєї матері, він не мав щастя до жінок і не міг натрапити на таку, як сам. Але тітка Фридзя говорила, що причиною його парубоцтва було те, що він був „трунковий”. Того вуйка я особливо любив і цінив. Не так за гостинці, якими він мене завжди обдаровував, як за ті поїздки фіякром до міста, які я з ним частенько відбував. Під час тих екскурсій мені вільно було сидіти на козлі біля візника і тримати в руці батога. І це були для мене найбільші гордоці. У місті ми завжди зупинялися на деякий час у ресторані Гавбенштока, де кельнер приносив вуйкові коньяк і пиво, а для мене содову воду з малиновим соком. Але, коли вуйко мав уже „за собою” три-чотири чарки коньяку і декілька пив, тоді, за його тихою згодою, я також міг потягнути трохи пива з його „гальби”... Бачучи це, вуйко посміхався під вусом і казав до своїх колег: «З торо хлопця будуть люди!».

Приїзд вуйка Владзя був тоді для нас усіх настільки важливий, бо він приїхав прямо з Чорткова, де вже були москалі. Мав, отже, про них найсвіжіші і найкращі відомості з першої руки. Ті вуйкові відомості треба тут сказати, мене розчарували. Бо, ні про собакоголовців, ані про людей з одним оком не було в них жодної згадки. Підтверджувались тільки вістки про грабіж, побої та підпали. Одначе й того всього можна було, казав вуйко, оминати: треба було тільки поставити у вікнах хат образи чи картини з подобами святих. Таких хат, з образами у вікнах, москалі не займали. І ще казав він, що найкраще виставляти образ св. Миколая, якого ймення носив тодішній московський цар, і який з того приводу був у москалів у великій пошані. Ця вістка про образи блискавкою облетіла не тільки всю околицю, де ми жили, але й далші квартали. Можна сказати, що коли б це діялось у теперішніх часах, то не один би на тих образах, а особливо на св. Миколі, зробив маєток. Ну, але тоді ніхто ще в таборах ДіПі не бував, то й не було де тієї штуки навчитися. Отже, люди, в міру потреби, цілком безкорисно, обмінювалися і обдаровували себе взаємно тим добром. І власне у зв'язку з тими образами,

виникла тоді для мене одна дуже складна проблема: не-далеко від нас жила одна пані, що називалася Хохлікова, у якої була дочка й син — недоліток. Її чоловік, професор Хохлік, виїхав був чогось до Відня і наслідком воєнної хуртовини не міг уже звідтіль повернутися. Отже, у той найгірший час довелося пані Хохліковій бути з дітьми самотною. І саме тоді, коли почалася ота історія з москалями й образами, я, випадково прислуховуючись до розмови моєї матері з панею Кокосковою, почув таке, що у хаті пані Хохлікової немає ні одного образа святого, бо її чоловік — атеїст! Ця відомість мене дуже збентежила. Про те, що професор Хохлік був атеїст, я вже не раз чув раніше. Що воно, оте слово „атеїст” докладно означало, того я, правда, не знав, але здогадувався. Мені здавна було відомо, що дорослі люди зчаста, отак „для фасону”, люблять користуватися різними чудернацькими словами. Коли, наприклад, в нашому домі бував часом наш другобічний сусід, пан Кендзерський, тоді, після його відходу, моя мати, відчиняючи вікна в кімнаті, де він сидів, говорила про „одор”, що висів у повітрі, тоді як батько мій називав це „фетором”. А тим часом одне й друге означало ніщо інше, як сморід ніг пана Кендзерського. Отже, за моїм мркуванням, щось подібне було і з тим атеїзмом професора Хохліка. У нього, у того ж професора, ліва нога була трохи коротша за праву. Тож я був певний, що люди, замість казати, що він кривий, називали його атеїстом. Це було для мене цілком ясне і зрозуміле. Так воно було аж до того часу, коли почув оту розмову моєї матері з панею Кокосковою. Після вислухання цієї розмови, я завагався. Бо, який розумний зв'язок міг бути між коротшою ногою професора Хохліка та відсутністю образів святих у його хаті?.. Щось тут, значить, було не те. Але дого думати про те не було часу, бо москалі були вже під Станіславовом, а пані Хохлікова не мала що поставити у вікнах своєї хати. Я знав, що їй незручно було просити образів у сусідів, бо Хохліки з ніким у надто добрих сусідських взаєминах не жили. Чогось ніхто їх не любив. Але зате я був у добротовариских стосунках з їх сином Земяком. Він, правда, одного разу підбив був

каменем ногу моему Фльоксові, але про цю справу в ситуації загальної загрози, не годилося довго пам'ятати. Отже, я вирішив допомогти Хохлікам і попросив у своєї матері дозволу занести їм два образи святих. Хоч виразного дозволу я на це їй не дістав, але тому, що їй заборони не було, я взяв образ св. Антонія та св. Терези і поніс їх пані Хохліковій, яка, не зважаючи на те, що москалів ще в місті не було, зараз поставила їх у вікнах, з чого я був дуже гордий. Вибрав я ті два образи з двох причин: поперше тому, що вони не були призначені для виставлення у вікнах нашої хати, що мене, до речі, дуже дивувало, а подруге тому, що обое святі особливо добродійними прикметами відзначалися. Було ж загально відомо, що коли помолитись до святого Антонія, то яку б річ загубилося, завжди мусілося її віднайти. Я й сам помоливсь був раз до нього і хоч нічого тоді не згубив, проте на другий день знайшов на вулиці майже нового ножика. Щождо св. Тереси, то я не раз чув, як пані Кокошкова говорила, що коли тільки помолитися до неї, то відразу перестануть боліти крижі. Я собі й подумав, що коли такі два помічні образи не хочуть використати у моїй хаті, тоді вони повинні послужити своєю добротою комусь іншому.

Наступного дня прийшли москалі, а з їхнім приходом підтвердилось усе те, що про них розповідав вуйко Владзьо. Отже, ні собачих голоз, ані одного ока на чолах вони не мали, але зате грабили, били людей і палили людське добро. Але підтвердилось і ще щось: домів, де були образи святих, вони справді не чіпали. Навпаки, проїжджаючи або проходячи повз них, вони христилися на всю ширину грудей, а деякі навіть здіймали шапки. Так принаймні було в тих кварталах, де я проживав. Але трапився й один неприємний виїняток у тому відношенні, і то трапився, здається, з мого таки, хоч і не навмисного, приводу. Сталось воно так: якась група москалів, проїжджаючи вулицею при якій ми мешкали, зупинилися чогось перед домом Хохліків. Постоявши кілька хвилин, вони позлазили з коней і пішли в хату, з якої незабаром почулися крики жінок. Пізніше, коли москалі вже відїхали, пані Цьвіжинська, найближ-

ча сусідка Хохліків, яка знала російську мову і всю цю подію власними очима бачила, оповідала таке: одного з тих москалів, що проїжджали, зацікавив образ святого Антонія, що стояв у вікні Хохліків. «Что это такое?» — запитав він своїх товаришів. Ті, очевидно, теж не знали, але кожен висував якийсь свій здогад. Так почали вони між собою сперечатись. Аж, нарешті, котрийсь піддав думку запитати про це господарів. Отже, пішли в хату і спитали, а при тій нагоді згвалтували паню Хохлікову та її дочку Стасю. Слово „згвалтували” я почув тоді вперше і, очевидно, не міг знати, що воно означає. Але, як і завжди, я легко собі його пояснив. Я знав, що Стася була дуже писката, це значить — сварлива. Отже, я думав, вона напевне сказала москалям якийсь образливе слово. Вони за те її набили, а вона кричала „гвалт!”. Щождо пані Хохлікової, то вона правдоподібно заступилась за дочку, ну, то й її теж дісталось так, що мусіла кричати „гвалт!”. Отже, все це було для мене зрозуміле і ясне. Тільки трохи дивно було мені, чому всі дорослі, що оповідали пізніше про цю подію, чогось подурному підсміхалися...

* * *

Але кілька тижнів пізніше трапилась така подія, якої я таки ніяк не розумів і по сьогоднішній день не можу зрозуміти.

Хто знає Станіславів, той напевно пам'ятає і стару жидівку Розу, що на Валах прецлі продавала. Її товстеньке, завжди усміхнене, рум'яне обличчя і такі ж рум'яні, пухкенькі руки були наче живою реклямою для товару, який продавала. З тією Розою були ми давні, добрі знайомі. Власне, найдавніші, які взагалі можуть бути. Бо знала вона мене ще з тих часів, коли моя мати мене у дитячому візочку на перші прогульки возила. Тих перших прогульок я, очевидно, не пам'ятаю. Але добре собі пригадую, коли почав ходити, матеріної руки держачись, зупинявсь біля Розиноного стола, і коли вона своєю невідступною добротливою усмішкою на обличчі, щонайкращі прецлики мені вибирала, як, прощаючись, по голівці, по щічках мене гладила. Оті щоденні мої зустрічі з Розою перервались однак тоді, коли настала вій-

на, а точніше кажучи, коли москалі прийшли у наше місто. На той час я вже був настільки великий, що вже й без матеріної опіки, а тільки сам, або в товаристві сусідських хлопців ходити міг. Але, скільки разів проходив я Валами, Рози там ніколи не бачив. Аж одного разу таки побачив її. Цілком несподівано і в цілком іншому, ніж звичайно, місці. І якже ж вона тоді виглядала!.. Це тінь з неї, з тієї колишньої Рози, зосталась! Лице схудле, очі позаладали, шкіра на руках обвисла. Ішла згорблена краечком тротуару, дві відрі з водою в натягнутих руках несучи. Я йшов протилежною стороною дороги і вже хотів підбігти до неї, коли раптом почув збоку тупіт кінських копит. Глянув туди і побачив двох козаків на конях. Їхали тією самою стороною дороги, що й Роза, тільки з протилежного боку. Проїжджаючи коло хати, в якій видніли образи Христа і Богоматері, вони познімали шапки і тричі перехристились. Вже тільки декілька кроків відділяли їх від Рози, яка у важкому замисленні чи, може, з перевтоми, мабуть і не бачила їх, та вгинаючись під тягарем відер, далі йшла своєю дорогою. Ось, козаки вже порівнялися з нею. Роза тепер тільки побачила їх і, зупинившись, перелякано дивилася на них. І в тій хвилині сталося щось таке, чого я і ніхто на світі не міг би сподіватися. Той козак, що їхав від тротуару, крикнувши Розі щось на своїй мові, рубонув її ногойкою по голові. Роза заскімлила і, пустивши відра, закрила обличчя руками, а козаки, регочучись, поїхали далі...

Дивлячись на це, я притулився плечима міцно до паркану, що був позаду мене і так стояв, мов уколаний, не можучи рушитись з місця. Допіру, коли в хати, під якою заходилась від плачу Роза, вийшли люди та водою, що ще залишилась в одному відрі, стали обмивати її закривавлене обличчя, я очунав і що було духу рвонув додому.

* * *

Оце, власне, й було те, чого я ні тоді, коли воно діялось, ні пізніше ніколи не міг зрозуміти. У своєму пізні-

Козаками тоді називали кіншотчиків московської армії.

шому житті я, правда, не раз бачив, не раз чув про те, що люди зневажали, кривдили, били, а то й убивали одні одних. Але ніколи я такого не бачив і ніколи від нікого про таке не чув, щоб хтось перед доконанням злочину христився, щоб хтось славив Бога, а хвилину-дві пізніше — кров свого ближнього спускав!.

Сиджу біля вікна і дивуюсь: як це так діється, що люди іноді дивляться на те саме, а цілком інше бачать...

«Розкішний кіт»

Дехто каже, що коти це розкішні створіння. Може, для декого воно й так. Але після того, що я чув від Джана, думаю, що без kota таки краще.

Джан, це не якийсь мій приятель. Ні, ми навіть не є знайомі з особою. Я сидів якось на пляжі і тільки отак збоку прислуховувався до того, що він говорив. Його імення знане мені тільки тому, бо так кликали його ті, що були з ним. Всі вони, до речі, як виходило з їхньої балачки, теж допіру тоді, на пляжі, познайомились.

Чи правда те, про що Джан розказував — теж не знаю. Біля нього та його товариства лежало чимало порожніх бляшанок від пива. А перед самою розповіддю, він сьгнув по повну.

— Перед тим як почну розказувати цю жажливу історію, що трапилась мені під час цьогорічних вакацій, хочу підкреслити, що я одружений. — Так розпочав Джан свою розповідь. Ковтнувши пива, він прикурив цигарку і говорив далі:

— Може для ходу світових подій ця обставина не така то й важлива, але вона основна для того, що мені трапилось. Отже, у мене є дружина. Молода, гарна, і я, очевидно, дуже її люблю. А в моєї дружини є кіт. Для неї він дуже гарний і вона його дуже любить. Так любить, що не може навіть на короткий час розстатися з ним. Зрозуміла річ, що не може без нього бути і під час вакацій. Тому й бере його з собою. Що це значить мати з собою на вакаціях kota, знає тільки той, хто сам плекає ці тварини. Кіт же ж їсть! Дома, свій город, є куди йому пробігатись. А на вакаціях усе це добро — на мої руки. Власне, на мої! Хоч він не мій, а моєї дружини улюбленець.

Щороку пробую умовляти свою дружину. Намагаюсь пояснити їй, що для призвичаєного до домашніх вигід сотворіння такі вакації, це тільки мука. У нас, кажу їй, чимало свояків, приятелів, тож є де залишити kota.

Але, що ж... На всі мої переконування, завжди дістаю одну відповідь: «Кіт їде з нами!».

Так було й цього року. Спакувавши все, що потрібне, вирушили ми в дорогу. Я за кермом, моя дружина з котом на руках біля мене. Наш віз відкритий. До мого одруження був у мене порядний, закритий віз. Але моїй дружині захотілось „конвертейбла”. Отже, тепер мушу їздити відкритим..

Ми живемо в Менгетені, а метою нашої дороги була Пенсильвенія. Отже, нам треба було проїхати тунель під Гадзоном. Деякі їздці люблять їхати в тунелі лівим боком. Праворуч, кажуть вони, часто тягарові машини трапляються. Для мене це не має жадного значення. Бо яку б я лінію не вибрав, траки завжди попереду і позаду мене. Але цим разом бачу самі порядні машини кругом. Яюсь дивно мені. Аж раптом... знаю вже в чому справа! Сьогодні замість траків, щось інше: авто, що їде попереду мене, має на своїй реєстраційній таблиці три літери і дві цифри. Літери мене не цікавлять. Але цифри!.. А ці цифри показують — ні більше, ні менше, — а тільки кругленьку тринадцятку! А в моїм авті — кіт!.. Я не забобонний, але кожна нормальна людина вже з дитинства знає, що тринадцятка і кіт — це гарантоване нещастя. Не знаю, правда, де це нещастя має трапитись, але що воно мусить трапитись, того я такий певний, як за підвижку податку від хати в найближчому кварталі.

Минаю поліційну будку. Хоч і знаю, що не їду зашвидко, але мимохить глянув на показник швидкості. Вона в порядку. Бензина теж, бачу, не витекла. Олива й електрична система також „окей”.

Отже, „це” трапиться десь пізніше... — думаю.

Розглядаю віз мого попередника. У нього, крім тієї злочасної тринадцятки ззаду, ще й якась скриня на дасі. Скриня велика, прив'язана шнурком. На мою думку, шнурок для неї рішуче затонкий. Крім того, він позаду недостатньо натягнутий і не держить як слід. Коли б ще трохи звільнивсь, скриня напевно впала б просто під колеса мого автомобіля. Мимохить позираю у дзеркало... Хочу знати, хто їде позаду мене. Бачу якісь дві блондинки. Теж у відкритому „конвертейблі”. Одна вже тро-

хи в літах, друга цілком ке молода. Може, мати з дочкою. Хоч не дуже до себе подібні. Молода веде віз, а старіша безупинно щось до неї говорить. Це починає мене хвилювати. „Чого вона так багато говорить? Це розсіває увагу водія!” Ця, що веде машину вже й так досить розгублена. Її віз раз при центрі, то знову при стіні. І рішуче заблизько підїжджає до мого воза. Мені треба б піддати газу і віддалитись від них. Але попередю ота ідіотська скринька!..

Я вже сердитий. Знаю, що це дуже недобре хвилюватися під час ведення машини. Найчастіша причина автомобільних випадків це, власне, хвилювання водія. Намагаюся спрямувати думки в іншому напрямі. Намагаюся думати про те, що то було б, коли б я, висівши з воза, найшов пару тисяч доларів. Але зараз же мушу відкинути цю думку. Найшовши гроші я, як порядна людина, мусів би депозитувати їх у знахідному бюрі. Пізніше знайшовся б їх власник і я дістав би за це дулю. „Ні, треба про щось інше думати...”

Але, поки пустив я думки на іншу путь, глянув чогось знову у дзеркало. Глянув — і наче б в окріп ускочив! У возі позаду мене поміж обома бльондинками — собача голова! Найчистішої крові вовчур. Уся його увага, бачу, зосереджена на наше авто.

Миттю повертаюсь до своєї дружини. Хочу їй сказати, щоб уважала на кота. Але, щож... Запізно!. Поки я встиг промовити слово, у тунелі залунав собачий гавкіт, а за ним пронизливий нявкіт кота і писк моєї дружини. Щось зашаруділо позаду нас, щось шморгнуло мене по голові...

А через хвилину стіни тунелю і ті, що були серед них, побачили картину, як у цирку: наш кіт зі скаблученим хребтом, з хвостом догори, на даху, чи пак на скрині авта мого попередника, а збоку, біжучи поряд, підскакує до нього собайло отих бльондинок. Бльондинки кричать до мого попередника, щоб зупинив машину, а моя дружина верещить до поліцая, що знову з'явився, щоб застрелив собаку. Я занімів. Зупинити машини не можу, бо позаду череда возів у повному ході. Витираю з чола піт. Кожна хвилина для мене стає вічністю.. На-

решті свисток поліциста. Авта зупинились і почався новий спектакль: обидві блондинки кинулись до собаки, а моя дружина — за котом! Але котюзі чогось більше подобався поліцист, і він плигнув прямо йому на голову.

Я заплющив очі... Але це ніяк не змінило мого становища. Через хвилину пролунало наді мною грізне питання:

— Це ваш кіт?..

Розплющивши очі, я побачив біля себе поліциста з котом на руках. Оті його руки були вкриті червоними шрамами. Декілька таких шрамів були в нього на чолі й обличчі.

Я занімів.

— Питаю вас, чи це ваш кіт?.. — прозвучав знову грізний голос.

Понуривши очі вниз, я простогнав:

— Ні...

— Пане, я роблю вас обережним! Вас можуть додатково покарати за фальшиве свідчення! — рубанув поліцист.

— Це кіт моєї дружини... — притишено відповів я.

— Це не міняє справи. Ви відповідальні за нього!

Я хотів запитати, чому за всі лиха, що їх накоюють жінки, мають завжди нести відповідальність їх чоловіки, але, глянувши ще раз на руки представника влади, вирішив це питання залишити відкритим...

Через хвилину ми, тобто обидві блондинки і я, дістали наказ позакривати наші вози, щоб наші „любимці” не могли вже з них вискакувати. Допіру, коли це сталося, могли ми їхати далі.

Рушаючи в містя, я ще раз оглянувся за поліцистом. Він був уже у своїй будці і вів з кимось телефонічну розмову. Я знав, що це не була розмова з дівчиною про зустріч...

Коли ми виїхали з тунеля, нас уже чекали. Правда, не з квітами і не з ентузіазмом, а тільки з олівцем та блок-нотом. Коли поліція закінчила своє, приступили до нас пани з преси. Це справді незвичайні люди! Вони завжди й усюди є... Усе зараз фотографують і про все всіх з найбільшою докладністю інформують.

Того дня ми, очевидно, в Пенсилвенію не поїхали. Ця їзда відклалася на декілька днів. За той час ми мусли водити нашого kota у звиринну клініку для перевірки, чи він здоровий та чи не міг заразити поліциста скаже-ниною або якоюсь іншою хворобою.

Я хотів рівночасно поладнати теж і справу тікета за припинення руху в тунелі, але це мені не вдалося. Це ді-ло вирішилось аж на судовій розправі, що відбуласч піз-ніше, після наших вакацій. А у вільних від тих зайнять хвилинах ми відбирали телефони від наших знайомих і незнайомих, що читали в газетах про нашу пригоду і до-магалися ще докладніших інформацій.

Але для мене особисто все це таки закінчилось „геп-піендом”: цього року ми провели вакації **б е з к о т а !**

«Бовері-бом»*)

«Сьогодні вранці знайдено у входовій брамі одного дому при Бовері замерзле тіло колишнього професора місцевого Рівер Коледжу, д-ра Н. І. Найка, що помер тут, як „Бовері-бом”.»

Сторінки часопису на кінчиках злегка задрижали і з тихим шелестом зсунулись на білу скатертину стола. Через хвилину п'ять довгих, ніжновиплеканих пальців забігали зразу якомсь наче розгублено по поверхні стола, а пізніше несміливо діткнулись довгих блискучих ножиць, що лежали побіч чорного настільного хреста.

Знову зашелестіли сторінки часопису. Зазумзів розтинаний гострими лезами ножиць папір і кінчики дбайливоуплеканих пальців вибрали з-поміж густозадрукованих рядків прямокутний клаптик паперу з надрукованим на ньому повідомленням про смерть професора-бома.

Зашурготіла в столі шухляда. Пальці зарились у гущу паперів і добули з самого споду оправлений в золочені рамки образ.

Блиснув відбитий від скла рефлекс світла і з-поміж позолоті оправы портрета виглянули глибокі, вдумливі очі молодого чоловіка.

Піддержуваний тендітними пальцями портрет завис на хвилину в повітрі. Опісля ті ж пальці повернули його в другий бік та беззвучно поклали на стіл.

Минуло декілька мовчазних хвилин. Урешті пальці пересунули малу картонну засувку, підняли вгору задню стінку образу і світло настільної лампи впало на два ряди дрібнозадрукованих часописних вирізків, що, понаклеювані один під одним, вкривали цілу поверхню другої сторони портрета. Вирізки ці були різної величини. Одні більші, другі менші. То дрібно, то товстіше задрукованими рядками. Деякі були вже дещо прижовклі. Як видно, давно їх сюди понаклеювано.

*) Бовері — вулиця в долишній частині міста Нью-Йорку; бом — ледар, нероба, волоцюга.

Пальці зсунулись униз і з задрукованих рядків газетних вирізків стала впливати історія минулих років.

.....

«Вчора в церкві св. Патрика відбулося вінчання панни Діяни С. Вайт з д-ром Н. І. Найком. Панна С. Вайт це дочка знаних у тутешніх фінансових колах багатіїв-промисловців і студіює медицину. Д-р Н. І. Найк — син панства О. і Д. Найків з Огайо і працює як асистент у місцевому Рівер Коледжі. Свої студії д-р Найк скінчив у Англії та в Колумбійському університеті.»

.....

«Повіdomляють нас з Рівер Коледжу, що вчора там відбулася габілітація д-ра Н. І. Найка на професора цього навчального закладу. Серед численної на цей врочистості публіки було багато визначних осіб нашої метрополії. При цій нагоді варто також відмітити, що кілька днів перед тим дружина проф. Найка промувалась на доктора медицини.»

.....

З книжкового ринку. Нещодавно появилася на книгарських полицях нова книжка проф. Найка під назвою «Кохання в житті деяких великих людей.» Ця книжка, з огляду на доволі оригінальні погляди її автора на деякі життєві справи, а особливо справи подружжя і так зв. „вільного кохання”, викликала велике зацікавлення та стала темою палких дискусій і полемік не тільки серед наукових кіл, але й серед широких кіл читачів. Більшість критиків визнали її шкідливою та аморальною.»

.....

«Наш кореспондент з Флориди повідомляє, що два дні тому в Маямі, в готелі Е., мав місце небуденний та не позбавлений цікавості товариський скандал, що порушив на деякий час усю тамошню публічну опінію. Отож, як пише наш кореспондент, два дні тому у вечірніх годинах у голі згаданого готелю дружина професора Найка вистрілила два рази з револьвера до пані О. Моррісон, молодій дружини відомого фінансиста, п. Р. К. Моррісона. Хоч постріли

схибили, пані Моррісон в наслідок нервового шоку, зомліла після цього випадку, і її негайно відвезено до місцевої санаторії. Там буде вона перебувати аж поки стан її здоров'я покращає настільки, що буде можна передати її домашній опіці. Особлива пікантність цієї незвичайної події не тільки в тому, що трапилась вона серед найвищих кіл так зв. „елегантного світу”, але ще більше в тім, що жертва агресії пані докторки була її найближчою приятелькою. Тепер гострі язики кажуть, що ще ближчою приятелькою була вона для її чоловіка... Хоч наш кореспондент не подає генези цього випадку, кожний, хто читав останню книжку проф. Найка та знає його вільнодумні погляди на справи кохання, легко може собі цю генезу відтворити.»

.....

«Професор Найко розведений!»

Як подає установа Цивільного Реєстру, проф. Найк розвівся зо своєю дружиною. Вістка ця цікава тим, що це якраз проф. Найк, а не його дружина, подав заяву на розвід. Найоригінальніше в цій справі: одначе те, що за причину своїх заходів проф. Найк подав те, що він одружився в нетверезому стані!»

.....

«Нова афера докруги проф. Найка!»

Вчора в одному, вже від довшого часу підозрілому для поліційних органів льокалі, арештовано проф. Найка, що в товаристві чотирьох студенток проводив свій „гуд тайм”...»

.....

«Проф. Найк позбавлений катедри!»

Повідомляють з Ректорату Рівер Коледжу, що професора Найка викреслено із списків професорів цієї наукової інституції з причин його неморальної поведінки.»

.....

«З хроніки дня. Вчора, у вечірніх годинах, авто поранило на Бовері відомого під іменем „професор” бома, якого справжнє прізвище Найк. При потурбованому не знайдено ніяких документів, але його при-

ятелі запевняють, що він справді був колись професором у якомусь коледжі. Жертву випадку відвезено до міського шпиталю для бідних, на долині міста.»

.....

Біля цього часописного вирізка була збоку дописана рукою така нотатка:

«І найбільша вченість — ніщо, коли не вистачає моральних засад!»

.....

«Авантура на БOVERі. П'яний бом кидається з ножем на свою колишню дружину!

Вчора свечорі була на БOVERі сенсація, що її спричинив знаний там під іменем „професор” бом. Отож, коли підхмелений „екс-професор” переходив дорогу, надїхала таксівка, з якої вийшла одягнена в шпитальний стрій жінка, що, з допомогою шофера таксівки, намагалася запровадити п'яного до автомашини. „Професор” однак не хотів користати з цього засобу льокомоції та криком і стусанами оборонявся від своїх „напасників”. В одній хвилині блиснув у його русі ніж, з яким в'н кинувся на жінку та поранив її в ліве передпліччя.

Спроваджена на місце випадку поліція вияснює цю „історію” так: жінка, це колишня дружина „професора”. Її колишній чоловік перебував недавно в шпиталі, де вона працює лікаркою. За весь час його недуги вона з посвятою самаритянинки піклувалася ним та намовляла покинути дотеперішній спосіб життя. Вона винайняла навіть для нього помешкання, де він, після видужання, міг би жити. Але він і чути про це не хотів та, коли тільки трохи піддужчав, — утік. Одначе його дружина не втрачала надії та майже кожного вечора їздила таксівкою вздовж БOVERі, щоб його відшукати. І віднайшла! І дістала за це заплату...»

.....

Під цим останнім вирізком дрижачі пальці наклеїли свіжий, недавно витятий з часопису задрукований папірець.

* * *

День був дощовий і зимний. На тротуарі, біля кошика для сміття, вітер бавився листками старої газети. На одній сторінці цієї газети, що її вітер саме розгорнув, видніла така нотатка:

«Вчора ввечері на одному з найрухливіших роздоріжжів на долині міста трапився трагічний автомобільний випадок, у якому втратила життя лікарка місцевого шпиталю, пані д-р Вайт. Причина випадку — неправильний перехід вулиці. Шофер не міг зупинити машини, і він без вини. Біля бездушного тіла лікарки знайдено портретик молодого чоловіка, що його нещасна жертва випадку правдоподібно мала намір віддати до вправлення в нові рамки. А може хотіла мати його біля себе, як відходить тиме на той світ...»

Але цієї нотатки вже ніхто не витинав з часопису... Щораз густіші краплі дощу густіше й сильніше приліплювали її разом з часописом до холодної плити хідника...

«Ясьо»

Був якось у мене знайомий. Давно не бачились. Ще, здається, з Австрії. Розбалакались. Було ж про що. Стільки ж років! Говорили про це й про те, а як перегуторили теперішнє, стали „голубити сліди минулого”. Спільні переживання, знайомі. Отак і про Яся.

Ви не знали Яся? Це, мабуть, тому, що ви після закінчення війни не були в І... Інакше мусіли б його знати. Там кожен його знав. Як було його не знати, коли всюди було його повно. Де тільки гурток наших — там уже і Ясьо! Без нього — ніде й нікуди!

Хто був Ясьо?.. Власне, я хотів поставити це питання трохи в іншій формі. Я хотів сказати: яке становище займав Ясьо? Подумавши отак, мусів це змінити. Просто тому, що „становище” у відношенні до Яся — це нісенітниця. Становище, в розумінні професії, являє собою стале, певне, ну, просто якоюсь державною посадою відгонить. А куди ж Ясьові до таких благ?..

Отож, хто був Ясьо? Трохи, бачите, труднуvато це з'ясувати. Фактично він був усім, а формально — нічим. На жодні видні, високотитуловані позиції він ніколи не висувався. А роботу робив. Робив кожну, яку тільки треба було зробити. Найвідповіднішим для нього титулом був би, здається, титул громадського працівника. Так, власне, громадського працівника! Тільки тут невеличке зауваження: під цією назвою не треба уявляти собі суспільного робітника за нормальних, упорядкованих часів та відносин. Отак: з якоюсь окресленою ланкою праці, сталою платнею, відповідним приміщенням, догідними засобами комунікації і т. д. Ні! Всі ці блага не мали до Яся ніякого відношення. Його урядування мало трохи відмінний характер. Відбувалось воно приблизно так: припустім, іде собі Ясьо, навганявшись цілий день, додому. Всі намічені справи поладнав, тож, думає, ляже зараз у л'яшко і, нарешті, виспитьсь. Стільки ж недоспаних ночей! Отож іде він собі отак, аж гляди, Бог друга несе... „Здоров, Ясю-” — кричить отой друг уже здале-

ка. — „Нарешті, впіймав тебе. Півміста оббігав! Слухай: мусиш зараз іти в клініку! Вже, негайно! Там привезли одного нашого з Форарльбергу. Треба негайно оперувати! А не хочуть прийняти. Вільних ліжок, кажуть, немає! А в тебе там ота Мітці...”

І пропав Ясів сон!

Або: сидить Ясьо за столом. Список якийсь виготовляє, чи щось там таке. Аж тут знову якийсь приятель: „Ясю, бійся Бога! Ти сидиш собі тут, цигарку покурюєш, а там, у Кіцбігелю, австріяки дві наших родини з хат викидають! Може, вже й повикидали. Біжи до французів, хай припинять це! Єль тобі це зробить... Я пробував, але мене до нього не допустили...”

І вже для Яся свіжа робота.

Або: обідає Ясьо, чи вечеряє. О тут знову любі друзі: Ясю! Хлопачку нашого арештували! Ясю з ІРО нашого брата викинули! Ясю, залі на академію не можна дістати! Ясю, це, Ясю, те!..

І Ясьо йде, біжить, їде! І доти бігає сюди-туди, поки вибігає. Поки наш брат ліжко в шпиталі дістане, дах над головою буде мати, з арешту вийде, заля для академії знайдеться, і все, що кому потрібне, зробиться.

Отака то була Ясева громадська служба, і такий був з Яся громадський працівник.

Яка була Ясева зовнішність?

Дехто сказав би, може, що не цікава. А я скажу якраз навпаки: власне, цікава. Подекуди, може, навіть і дуже цікава! Отож, насамперед, окуляри. Великі. Можна навіть сказати — дуже великі. Бо Ясеве лице мале. Оті його окуляри чудні якісь були. Мали якусь дивну особливість: то більшали, то меншали! Ви не вірите цьому. Але це таки правда. Іноді дивишся на них і — окуляри, як окуляри. Трохи, правда, великуваті, але в загальному. якесь відношення між ним і їх власником є. Але стрінеш Яся два-три тижні пізніше, глянеш на них, на ті його окуляри, і не знаєш, хто кого носить: він їх, чи вони його... Такі великі! Подумав би хтось: може, якісь інші, запасні в нього були. Але, куди ж Ясеві до запасних окулярів! Це ж маєток! Та й навіщо, зрештою, йому інші, коли на носі вже одні, здоровенні, є. Дехто

казав, що то не Ясеві окуляри міняли свою величину, а його обличчя, в залежності від стану його грошових засобів, мінялись: при кращій кон'юктурі — повнішало, а при гірших обставинах — худішало, меншало... Однак, сам Ясьо категорично це заперечував. «Ясьо ніколи не змінюється!» — казав він, як хтось часом таке зауваження йому з цього приводу робив — «Семпер ідем!». Отже, видно, таки окуляри...

Це було б одне. Про що б тут же? Може, капелюх? Він, отой капелюх його, сам собою, правда, нічого особливого не являв. От таке собі накриття на голові. Але він для Яся — дуже важлива річ! По ньому ж уже здалека можна було пізнати його власника. Решта ж бо, тобто те, що під капелюхом, — непоказне, а в юрбі й зовсім непомітне.

Що б тут ще таке згадати? Може, волосся? Воно, правда, теж ніякою особливістю не відзначалось. От таке собі: ні темне, ні ясне, ні довге, ні коротке; збоку стежка переділу — от і все. Але тут і там потроху сивизни. Дехто часом з цього приводу протягає Яся: «Старієшся, Ясю! Сивиною припадаєш!..» Але для Яся це не журба. «Байдуже, що на горах сніг!» — скаже, посміхаючись, — «Важливе те, що доли зеленіють!..»

Отакий то Ясьо!..

А ще, може, про Ясєве ім'я. Бо й справді: чому ж Ясьо, а не Іван, Івась чи Івасик? Отож казали ті, що ще змалечку його знали, що він колись, як ще хлопчиком був, дуже сердився, як його так називали. І тому, власне, Ясем і остався..

Ясєва вдача? Про це було вже трохи сказано. Отже, тут можна коротко додати: золоте серце! Для друга — душу б віддав! Через те й любили його всі, а він теж, як кажуть американці, всіх „любив”. Хоч одного, правда, не любив: води! Води, значить, як речовини для пиття... «Вода й у черевикові неприємна, а що ж тоді про шлунок казати!..»

На початку було сказано, що Ясьо ніколи не пнявся на якісь чоловічі позиції. І це правда. Але прийшов такий час, що й він мусів впливати. Хотів — не хотів, а мусів. Обставини. Всі професійні „батьки народу” пови-

їжджали, і тоді бідолаху Яся на голову місцевого національного представництва обрали. Боронився, як міг: «Робитиму — казав — усе, як робив, але хай хтось інший фігурує!» «Мусиш!» — сказали. Ну, й мусів.

Згадую про цю обставину тому, що власне з отим періодом його головування в'яжеться та подія, про яку згадували ми з отим знайомим, що то недавно відвідував мене.

Але перед тим, як говорити про подію, треба згадати ще одну постать, без якої і самої події не було б.

Отож д-р Мигдалик. Власне, треба б казати: д-р д-р Мигдалик, бо в Мигдалика аж два докторати. А може й три! І ще ціла купа різних курсів на додаток. Словом: сама вченість!

Мигдаликова особистість? Можна сказати коротко: протилежність до Яся. Високий ріст, кремезна будова, повільні рухи і вся поведінка, як і належить людині вчентій, поважна, статечна. І ще одне: вуса. Ясьо ж безвусий. Одне, що могло їх до деякої міри споріднювати, це були окуляри. Але й ті Ясьо постійно носить, а в Мигдалика вони тільки до читання і, взагалі, як щось важливе.

Зайняття д-ра Мигдалика? А яке ж воно може бути в людини вченої? Отож д-р Мигдалик увесь день в університеті. Дома тільки вранці-годи: вранці, поки ранкову туалету зробить, і ввечорі, як усі професори вже спати пішли. Ну й хіба десь-колись, як щось особливе трапиться. А так — студіював. Було за що. Бо рідня в Америці й Канаді...

А ще, правда, одне щоденне його зайняття: переглядання газет, що приходили до національного представництва. Жив тут же, недалечко, тож вигідно було. Урядування в представництві починалось з дев'ятої години ранку, і д-р Мигдалик на кілька хвилин перед тією порою похожав собі тудою, очікуючи першого урядовця, що відчиняв двері службової кімнати. А тому, що під час Ясевого головування отим першим, а найчастіше й єдиним урядовцем був сам Ясьо, то з ним власне й доводилось д-рові Мигдаликові щоранку зустрічатись. Інтересні, часами навіть дуже інтересні бували оті їхні зустрічі. Ясьо починає своє урядування не з письмового

стола. ані навіть не з урядової кімнати, а тільки з гутірки з гавсбезоргером, тобто зо сторожем будинку. Треба ж було йому знати, що діялось тут за час його відсутности. А щоб Мигдалик не стояв за той час під дверима, Ясьо давав йому ключ і він сам собі відчиняв їх. І, власне, на тому відчинюванні дверей починалось. Бо це тільки отак, словами легко сказати: відчиняв двері. Але на ділі відчинити ті двері для необзнайомленої з ними людини — не була така проста справа. Отож: треба було передусім устроїти ключа у замок так далеко, наскільки його вистачало. Це було просте й це Мигдаликові вдавалося. Але далі починалися вже деякі ускладнення... Треба було той ключ відтягнути трохи назад і натиснути зісподу пальцем угору, повернути на півповерту, тоді натиснути коліном двері й обережно обертати ключа так довго, аж поки в замку щось „цокне”. Все це д-р Мигдалик теоретично знав, але на практиці це діло йому не виходило. «Ти, Ясю, повинен тут конче новий замок уставити!» — говорив він до Яся, маневруючи ключем на всі боки. «Навіщо ж, коли й цей чудово працює!» — відповідав йому спокійно Ясьо, не перериваючи своєї розмови із сторожем. «Ну так, але коли б так, не дай, Боже, нещастя якесь, вогонь, або щось таке...» — нарікав Мигдалик далі. «Тоді треба тільки добре грюкнути ногою!..» — розв'язував коротко проблему Ясьо. Після чвертьгодинної отакої виміни думок між ними, двері, звичайно, якось відчинялись, і д-р Мигдалик, утираючи хустинкою спітніле чоло, вступав у національний санктюар.

Декілька хвилин пізніше приходив листоноша. Тоді Ясьо мусів закінчувати свою гутірку з сторожем і йти до бюра. Тут він на швидку руч перегортав усе, що прийшло, свої листи та листи до представництва залишав на столі, газети давав Мигдаликові, а решта мандрувала на полицю. «Ти, Ясю, запровадив би собі якийсь реєстр, якісь перегородки для листів поробив би. Щоб порядок якийсь був, щоб знати, де що шукати...» — повчав, дивлячись на таке простацьке полагоджування цього діла, Мигдалик. «Ясьо і без реєстрів та перегородок знає все, що треба!» — відповідав йому крізь клубки

цигаркового диму Ясьо, вистукуючи вже на машинці відповідь на якийсь пильний лист.

Такі то бували ранкові розмови між Ясем і Мигдаликом. Раз довші, раз коротші, але завжди оригінальні, завжди надихані олією питоменною Ясевою ментальністю.

Але найцікавіша розмова між ними відбулася аж під самий кінець Ясевого перебування в І., тобто в день його виїзду за океан.

З отим виїздом було в Яся трохи клопоту. Але в кого ж тих клопотів не було?.. Як не викликали на виїзд — була журба: чому не кличуть?.. А як викличуть, — тоді ще більший клопіт: як же тут їхати, коли стільки неполагоджених справ?.. Таке й з Ясем. А в його тих справ було і було!

Півтора року викручувався. Від отого виїзду, тобто. Не було це для нього трудно, бож усюди, в усіх установах, повно знайомих.

Але прийшла таки черга і на нього...

Іду я якось вулицею, аж здалека, бачу, — Ясів капелюх, а через кілька хвилин і сам Ясьо передо мною. Спітнілий, задиханий.

— Друже! — каже, витираючи з чола піт. — Ходи, вертайся зо мною! Мусиш мені допомогти... Сам не дам ради! Мені кожна хвилина на вагу золота!

— Що сталося? — питаю.

— Не питай, брате!.. — відповідає Ясьо, махнувши безнадійно рукою.

— Уу, що ж?..

— Завтра мушу їхати!

— Куди?

— За море...

Я в сміх.

— Та ти ж уже. Ясю, з десятків разів отак „завтра їхав”, а проте й досі собі отут походжаєш!

— Так було, та вже увірвалось!..

— У Єля був?

— Був.

— Ну, й що?

— Його немає. Виїхав кудись. Приїде аж через два-три тижні, кажуть.

— А що Осип каже?

— Що треба їхати!

— Він говорив з шефом?

— Говорив. Шеф сердитий на мене, як дідько. Дістав догану за те, що відкладав увесь час мої виїзди. Казав, що як ще раз прийду — застрелить..

— В такому разі до нього вже не йди, — відповів я після роздуму.

Говоримо ми отак про той Ясів смуток, аж тут раптом з бічної вулиці — Сяйко. Ще один колега, значить. І відразу до Яся:

— Ясю, я шукаю тебе! У всі установи телефонував..

— Можеш уже не шукати, — відповідає голосом померлих Ясьо. — Нема вже Яся! Скінчився Ясьо..

Сяйко сміється.

— Знаю вже, знаю, тому власне мені тебе йтреба.

— Чого ж ти хочеш від моїх тлінних останків?

— Телефонували наші пластуни з Зальцбургу, щоб їм якнайшвидше передати два прапори. Там у них, знаєш оте джемборі тепер. Я їм відповів, що ти завтра переїжджатимеш через Зальцбург і привезеш їм. Ці прапори — один великий, а другий менший — вже, до речі, у тебе в хаті. Твоє діло тільки взяти їх з собою і в Зальцбурзі передати нашим хлопцям. Вони ждатимуть коло поїзда.

Ясеві „тлінні останки” погодилися поладнати це діло, а ми з Сяйком мусіли погодитись допомогти йому полагоджувати його справи. І це полагоджування тривало аж до ночі. А вночі друга робота: виряджати Яся в дорогу. Він же ж ще навіть не починав пакуватися! А за кільканадцять годин виїзд! В Яся, правда, речей до пакування не багато, але зате він сам — дуже складна річ. Людина ж з серцем, чутлива. Для такого кожен предмет — якась особливість: якийсь спогад, якийсь пережиття... Тяжко з тим усім розставатися, а годі ж усе з собою брати. І складає отак Ясьо всі свої статки, перекладає і зідхає... Часом деяка річ по кілька разів мандрує до валізки і назад на стіл повертається..

Ось він знову довго приглядається до чогось.

— Над чим це так задумався, Ясю? — питає Сяйко.

— У цих рукавичках представлено мене гувернерові, — каже Ясьо, тримаючи в руках два сніжнобілі клапти матерії. Думає хвилину і додає:

— Та тут не в гувернерові справа. Але я врятував тоді четверо наших людей від насильної репатріації...

І пішли рукавички до валізки...

Складає Ясьо далі свої речі і ось хнову голубить щось у руках.

— А що це знов у тебе, Ясю? — питаю.

Знов зідхання...

— У цій краватці я познайомився бу в шефом американської допоміжної місії. Через це знайомство наші хворі дістали триста кілограмів цукру і п'ятдесят кілограмів масла. Це було зараз після закінчення війни, коли цукор і масло існували тільки в фантазії...

— А в тих штанах, мабуть, покинула тебе твоя Стефа?! — рубнув раптом цинік Сяйко, виймаючи з шухляди щось, що було колись штанами.

Бо в Яся, треба знати, була колись, у краю ще, дівчина. Стефа називалася. Ми знали від нього дещо про неї. Але дуже мало. Стільки хіба, що така була та, що його покинула. Він дуже зрідка і тільки у виняткових обставинах натякав про неї. Щось більше не вдалось нам ніколи з нього витягти.

Почувши Сяйкові слова, Ясьо перестав складати речі, сперся руками на стіл, звів голову понад валізку і задивився кудись перед себе.

Нарешті промовив:

— Ні, тоді, як вона мене покинула, я був без штанів...

Тепер і ми з Сяйком мусіли спертися на валізки, що були перед нами.

А Ясьо говорив:

— Ми обое, вона і я, були тоді на пляжі. Над нашим Дністром це було. Я виготовляв на чернетці програму для кооперативного свята. Стефа лежала біля мене. Раптом Стеф: забажалося курити. Добула цигарку, але не мала сірника. В мене теж не було. Я тоді не курив...

Був бойкот польського монополю. Але Стефі забажалося курити. Пішла до сусіда, що лежав оподалік. Прикурити цигарку пішла. І залишилась на його коцові. А я... виготовляв на чернетці програму для кооперативного свята...

Далі пакування цього дня, чи пак ночі, якось не виходило. Може пізня година, а може, настрою не було. Скаже хтось: то й для пакування настрої потрібний?.. А, видно, що потрібний, бо діло не вигодило та й годі!

Отже, ми вирішили докінчити пакування наступного дня і полягали спати.

Ранком, як будильник задиреньчав нам, що вже „наступний день” причвалав до нас, ми побачили, що Ясьо босоніж снується по хаті та собачить усіх тих, що повидумували ті ідіотські війни та еміграції та що він через них не може сьогодні, в день свого виїзду за океан, знайти пантофлі, які вчора ще, йдучи на ліжку, мав на своїх ногах!..

Так, Ясьо цієї ночі кепсько спав і був сьогодні в поганому настрої. Цей його настрої не покращав навіть і тоді, як пантофлі найшлися. Вони, між іншим, у цей особливий день знайшли і особливе місце для себе, і замість під ліжком, лежали собі на ліжку, під ковдрою... Пішов, значить, Ясьо вчора в капцях спати... І п'яний не був. Але, правда, за море їхав...

Та хоч, як сказано, справа пантофлів була розв'язана, Ясевого настрою це не змінило. Бо, тільки одягнув він оті свої нещасні капці на ноги, як зараз якийсь дідько позабирав із хати всі гребінці і Ясеві не було чим причесатися. А як, нарешті, і гребінь якийсь найшовся, тоді якийсь чорт позатуплював йому всі леза до голення, і сердезі Ясеві важко було голитися. А ще пізніше задзвонили телефони: один, другий, третій і четвертий, під час сніданку. А тут ще дві валізки не допаковані, адреси не понаписувані, і ще одна справа в місті не поладжена. Ясьо злий, як поліцай під час нічної варті. І на те все, дзвінок і.. голос Мигдалика. Спершу в коридорі, до господині, а через хвилину з дверей до нас з привітанням.

— То ти, Ясю, таки вже їдеш?.. — запитав він, ступаючи повагом у кімнату.

— Як бачиш — відповідає сухувато Ясьо, кладучи щось у валізку.

— І ще бачу, не спакований!..

— Еге ж, не спакований! Часу не вистачало.. — відповідає вже трохи спокійніше Ясьо з-над валізки.

— Сидить чоловік уже шість років тут і ще не мав часу спакуватися! — дорікає Мигдалик, проходжаючись поміж порозкладеними на підлозі речами.

Ясьо не відповідає нічого, тільки сопе, бурмочучи щось собі під ніс..

Раптом погляд Мигдалика падає на валізку, де лежать два, звинуті на держаках, прапори.

— А це що таке?! — запитує він таким голосом, наче б знечев'я мешканця іншої планети побачив.

Ми з Сяйком глянули туди і чогось зараз же на Яся. Мені вдалось, що на Ясевому лиці майнула усмішка. Сяйко, мабуть, теж її помітив, бо значуче моргнув до мене. В нас обох, значить, одна думка: зараз почуємо щось цікаве...

— А Ясьо буцім то не знає в чім справа:

— Про що ти питався?.. — питає Мигдалика.

— Що це за прапори на твоїй валізі, питаю, — відповідає той.

Ясьо переводить погляд на прапори і, ніби це жодна незвичайність, відповідає:

— Бачиш же: наші національні, українські, прапори!

— Я не про це... — хвилюється вже Мигдалик. — Я питаю, на що вони тобі здалися? Що ти будеш з ними робити?!

Тепер Ясьо робить із себе здивованого:

— Та що це ти.. Вдаєш, чи справді не знаєш?.. — говорить до Мигдалика таким голосом, наче б не міг повірити, що той може не знати, для чого ці прапори призначені.

— А що, і звідкіля я маю знати?.. — вже таки добре нервується Мигдалик.

Ясьо знижує безпосередньо плечима.

— Ну, це просто неймовірно! — каже. — Право, за-

кони людина студіює, а наших, іровських розпоряджень не знає!..

— Які розпорядження маю знати? Що за розпорядження?!

Ясьо перестає складати речі, сідає на краєчок стола біля валізки і спроквола говорить:

— Так ти, значить, того не знаєш... Тож слухай: за найновішим розпорядженням ІРО, як виїжджає з якогось осередку на стале поселення якийсь національний представник, тоді на льокомотиві поїзду, яким він має їхати, і на вагоні, в якому він сидить, мусять повівати його національні прапори! На льокомотиві виставляється більший, а на вагоні — менший. Пізніше, якщо далі подорож відбувається кораблем, то той більший прапор йде на щоглу, а менший ставиться над каютою...

— Ти справді того не знав?..

У тій хвилині Сяйкові впало щось там на підлогу. Він зігнувся, щоб підняти... Я зробив те саме...

Коли ми випростались, то наші обличчя були вже серйозні..

А Ясьо, харцизяка, за весь той час, ані вусом не моргнув! У нього, правда, колись ще, може, будуть, але так люди кажуть...

А бідолаха Мигдалик повірив. На сто відсотків повірив!

Що з цього пізніше для нього виникло — я не знаю. Він не міг бути під час Ясевого від'їзду — мав якесь там важливе зайняття в університеті — отже не міг відразу дізнатися правди. Кого він там пізніше повчав про це „найновіше іровське розпорядження”, і в яких обставинах це діялось — я теж не знаю. Знаю тільки, що, коли Ясьо, прибувши до цілі своєї подорожі, написав до нього листа, він довго, довго йому не відповідав...

Ярослав Герус з дружиною
(Фото з 1936 року; під час студій у Познані)

Найдорожча моя Марічко і Ти Горчику!

Не гнівайся, серденько, що я не писав до Тебе ще минулого тижня, як це я Тобі був пообіцяв, але я, знаєш, не був певний чи Ти поїхала. А Ти знаєш як тяжко братися за писання, які в мене до того погані обставини. От тепер пишу приміром в ресторані серед гамору та цілої хмари тютюнового диму. Але все ж таки тут спокійніше, як у мене в кімнаті, де живу...

В неділю був я у нас вдома, де побув всього дві години (від 7 до 9 вечора). Побалакав зі „швагерством”, згадав Делятин, посумував за Тобою, понестився Твоїми речами і вже треба було вертатись назад. „Швагерство” прийняло мене дуже гарно та сердечно. Ідження було дуже смачне та обильне, а п. Заклинська дала мені солодощів ще й на дорогу.

Я провів Свят-Вечір як міг найкраще: за товариство вибрав собі, з браку Вас, мої найдорожчі, своїх найкращих та найінтересніших приятелів, а саме — свої думки та мрії. Також і за приміщення та переведення тої торжественної години вибрав я собі найвибагливішу палату, яку можна собі тільки уявити, а саме: тихий зимовий вечір надворі з такою кількістю прекрасних ялинок, з такими чудовими сніжними прикрасами, яких напевно не мав у той час у своїх кімнатах і найбільший магнат світу!

Думав я очевидно в той час тільки про Вас, мої найдорожчі, та про мої Святі гори... Як вони прийняли Новонародженого Христа? А може Він останніми часами й взагалі не сходив на землю?.. Може, пошукав Собі іншого Вифлеему, десь на іншій планеті, де живуть кращі, шляхетніші сотворіння, як на землі! Але ми віримо, що часи направляться і люди стануть кращими. І тоді Дитячко Ісус знову народиться на землі, прийде із Небес між людей і утішиться, як це в коляді співається. Дай нам, Боже, щоб той час якнайскоріше прийшов, щоб правдивий і тривалий мир запанував на землі, а людям щоб хоч троху проясніло в головах. І того я бажаю То-

бі та всім нам і всьому людству з нагоди цього Празника Різдва Христового! Дай Боже, щоб наступного року святкували ми Його вже всі трое разом, спільно у власній хаті, в родинному щасті й гаразді! А Ти знаєш, серденько, що Різдво є для нас усіх трьох особливо великим торжеством, особливо великим Святом! Чей же третьюого дня Різдвяних Свят брали ми шлюб! І Ти, цьомоньку, здаєш собі з того справу, що завтра минає вже одинадцять літ як ми повінчалися? Одинадцять літ минуло з того часу, як Ти, зарум'янена на личку, бігала та звивалася, як бджілка, по всіх покоях, кухні, подвір'ї... Геть усюди було чути Твій, кохана, голосочок! Та бо й не дивниця! Сотня запрошених гостей мала увечорі засідати до столу. А що Твоя мачуха не дуже то була господарною, то Ти мусіла про все-все подбати, щоб не посоромитися перед людьми. Так бідацтво тоді було працювалося, що не могла, не мала часу застановитися над тим, що Вона робить! Що вступає на зовсім нову дорогу життя! Та думка прийшла Тобі щойно під час їзди до церкви. І тоді Тобі раптом стало трохи страшно. Бож я був тоді ще студент, без посади, а ще в додаток з усіма хибамі правдивого студента. І бідна Марічка, розваживши те все, так перестрашилася, що аж розплакалась при вівтарі й забула стати перша на килимчику біля вівтара, на що так дуже наказувала стара тітка. І так була моя маленька Марічка тим усім зааферована, що й не дуже то знала і здавала собі справу з того, що з нею діялось і тільки півголосом відчитала присягу, що священник подав.

Аж щойно в поворотній дорозі, як пригорнула до мого серденька, тоді радісні думки й почування огорнули її! А робила це віра в мою доброту. Віра в те, що яким би я не був у дальшому житті, то все ж таки я не скривджу Тебе! І ця віра викликала першу щасливу усмішку на Твоєму личку. Це був усміх щастя.

І та віра держить Тебе, серденько, й досі. Вона є тим тривалим цементом нашого великого кохання. І Ти справді не помилилася, бо бажання зробити Тебе щасливою (очевидно, по можливості) завжди було і є найважливішою метою мого життя! Тільки Ти мусиш собі

здати з того також справу, що я, крім своєї доброти, є також дуже вимогливий і хотів би Тебе мати якнайкращою, найдосконалішою! Тому що мені залежить на Тобі! І тому, коли я часом і скажу Тобі якесь прикре слово, то лише для того, щоб Тебе направити та щоб могли Тебе ще більше любити. І тому з нагоди тої нашої одинадцятої річниці вінчання бажаю Тобі, щоб я в майбутньому мав якнайбільше спроможности ділом доказати Тобі свою доброту, а Ти щоб утвердила мене своїм поступованням у тім, що Ти є справді Тією досконалою Марічкою, яку я сам собі виховав.

Любці й цілій Родині засилаю Різдвяний привіт. Ігоркові бажаю з Різдрвом багато здоров'я, сили, добрих успіхів в науці та поводження між людьми, щоб його всі любили та гарно до нього відносилися.

Па, цілую!

С л а в к о

Обкладинка роботи
арт.-малюра Романа Степанюка

З М І С Т

	Стор.
Пригода снайпера	5
Аскольд	33
Писанка	41
Маратонський біг	49
Ольга	59
«Становище покращало»	85
Дзвін	89
«Вікна»	101
«Розкішний кіт»	111
«Бовері-бом»	117
«Ясьо»	122
Лист	133

Друк цієї книжки закінчено 1969 року.